

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України

УКРАЇНКА

МОЛОДА

Випуск 6

Житомир – 2017

УДК 34
ББК 67.0

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 13 від 26 травня 2017 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Кругляк М. Е. – к. і. н., доц. кафедри гуманітарних і соціальних наук Житомирського державного технологічного університету;

Прокопенко І. П. – к. і. н., доц. кафедри правознавства Житомирського національного агроекологічного університету;

Власюк І. М. – к. і. н., доц. кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Україніка молода: збірник статей. – Випуск 6. – Житомир : ФО-П Левковець Н. М, 2017. – 137 с.

Науковий редактор: Венгерська В. О., д. і. н., доцент, завідувач кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Ковальчук І. В., к. і. н., доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Ковальчук І. В., к. і. н., доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Статті друкуються в авторській редакції. Редактори можуть не поділяти окремі позиції авторів та не несуть відповідальності за зміст та фактичне наповнення статей.

Розміщені у збірнику статті стосуються таких науково-дослідних напрямків: історія України, історичне краєзнавство, українознавство, національні та гендерні студії, юдаїка, полоністика, біографістика.

Матеріали збірника розраховані на науковців, студентів, вчителів шкіл, ліцеїв, гімназій, усіх, хто цікавиться історією України.

УДК 34
ББК 67.0

© Колектив авторів, 2017
© Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

СТАРОДАВНЯ, СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Поліщук Л. Запорозька Січ у середині XVI – на початку XVIII ст.	6
Ковальчук О. Другий кримський похід 1689 р. та його результати	8
Щербанюк П. Історична роль української політичної еміграції XVIII ст.	10
Сюзьов М. Розвиток освіти на українських землях наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.	13
Мовчан С. Розвиток польської освіти в Південно-Західному краї Російської імперії наприкінці XVIII – початку XIX ст.	15
Фешук О. Зародження та створення масонських організацій на території України	17
Герасимчук О. Політичні плани Наполеона щодо українських земель напередодні франко-російської війни 1812 р.	20
Горпинич А. Етноконфесійна політика царського уряду на Правобережній Україні та особливості співіснування представників різних громад.....	24
Грищенко О. Новий етап німецької міграції до українських земель у XIX ст.	27
Казаку А. Становище жінки в українській селянській родині XIX – початку XX ст. (на прикладі Наддніпрянської України)	29
Коваленко К. Дослідження української обрядовості на сторінках часопису «Киевская старина»	32
Івасюк В. Діяльність Головної Української Ради у період Першої світової війни	35

РОЗДІЛ 2

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Хуторна А. Розвиток освіти в Україні у період Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (1917–1918 рр.).....	38
Градовська Ю. Діяльність Дмитра Дорошенка у період еміграції	40
Левківська М. Вожді кінематографу. Радянська пропаганда засобами кіно в 1920–1930-ті рр.	42
Кондратюк Д. Політика радянської влади щодо національних меншин України (1920–1930-ті рр.)	45
Весельський Я. Римо-католицька Церква на Житомирщині в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр.	47
Чевпотенко А. Технічне оснащення Третього райху	50
Баранчук А. Антисемітська політика румунської окупаційної влади на території Трансністрії	54
Лещенко Г. Голокост на Одещині	57
Гончаренко Г. Керівний склад Янівського концентраційного табору	60
Стаднік Я. Диверсійно-терористична діяльність органів державної безпеки СРСР у роки німецько-радянської війни	63
Павлішина М. Рух опору на Житомирщині під час нацистської окупації....	66
Бура К. Депортація кримських татар у 1944 р.	68
Кулінський Д. Операція «Вісла» у польській історичній пам'яті	70
Якименко К. Олег Штуль-Жданович як редактор «Українського слова».....	73
Рисінський О. Повсякдення бійців УПА у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр.: на прикладі функціонування криївок.....	76
Луцько С. Участь українців-громадян США у в'єтнамській війні.....	80
Янчевська М. Кіномистецтво України 1940-х – першої половини 1950-х рр.	83
Козел А. Правозахисний рух у Радянській Україні в 1960-х рр.	86
Бондарчук М. Релігійне життя на Житомирщині у середині 1940-х – 1980-х рр.	89
Трощук Н. Розкол в українському православ'ї.....	93
Невмержицька В. Революція гідності та її вплив на активізацію європейського політичного курсу України	96
Гордійчук Т. Волинська трагедія у світлі резолюції сейму Республіки Польща від 22 липня 2016 р.	98

РОЗДІЛ 3
МАТЕРІАЛИ XIII НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КРАЄЗНАВЧОЇ
УЧНІВСЬКО-СТУДЕНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАШ РІДНИЙ КРАЙ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ»
(ЖИТОМИР, 6 КВІТНЯ 2017 Р.)

Слободянюк С. Особливості магдебурзького права на Правобережній Україні (на прикладі міст сучасної Житомирщини).....	102
Курачевська Д. Кам'яні хрести Житомирщини як пам'ятки історії та культури.....	105
Кравець А. Історія розвитку радіомовлення Бердичівщини: від витоків до сучасності.....	109
Бабич А. Микола Сціборський – знакова постать в українській суспільно-політичній думці.....	112
Чевельча Т. Андрей Шептицький – зрадник чи праведник народів світу?...	115
Дідус Д. Пам'ять про Афганську війну (спогади Климчука О. І.).....	119
Рябчук О. Шляхами полинового забуття. Історія поліського села.....	123
Нікітчук А. Сім чудес Житомира.....	127
Герасимович В. Хустка: не зів'яне ніколи на цій плодоносній землі.....	130
Карпенко В. Родове поселення Тартак Черняхівського району Житомирської області.....	133

РОЗДІЛ 1

СТАРОДАВНЯ, СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Лілія Поліщук
студентка III курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: к. і. н.,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ЗАПОРІЗЬКА СІЧ У СЕРЕДИНІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.

Зародження, виникнення, початок функціонування українських козаків та організація їх військово-політичної структури – Запорозької Січі – є достатньо актуальним питанням для дослідження українською історичною наукою. Для періоду незалежності характерним є значне піднесення української історіографії стосовно вивчення значного ряду проблем, які присвячені ранній історії українського козацтва та Запорозької Січі.

Водночас досі не вироблено єдиного загальноприйнятого підходу до висвітлення початкового періоду української козащини

Головним фактором цього є недостатня кількість джерел з історії українського козацтва XV – першої половини XVI ст. Не останню роль, також, відіграють наступні причини:

- відсутність історичних даних – доказів щодо часу і місця виникнення першої Січі;

- недостатній обсяг європейських писемних джерел, що висвітлюють питання стосовно виникнення козаків і Січі;

- відсутність єдності у поглядах істориків стосовно історії Січей та нездатність віднайти нові археологічні пам'ятки-джерела щодо проблемних питань у зв'язку із затопленістю більшості території Запорізьких Січей.

Метою статті є систематизація матеріалів, наукове обґрунтування проблем заснування Запорізької Січі, аналіз життя січової спільноти у період з середини XVI – до початку XVIII століть.

Достатньо широко історія Запорізької Січі висвітлена у науковому дослідженні Д. І. Яворницького «Історія Запорізьких козаків», в якому детально описана значна кількість осередків Запорізьких Січей та зібрано значний обсяг джерел матеріальної і духовної культури козаків.

У сучасній науковій думці намітилася тенденція до продовження історичної традиції О. Рігельмана, Д. Бантиш-Каменського щодо визнання та належності до першої Запорізької Січі замку Д. Вишневецького (середина 1550-х рр.), розташованого на території острова Мала Хортиця

Таких поглядів зокрема дотримуються продовжувачі української історичної традиції науковці Ю. А. Мицик, Г. К. Швидько, В. І. Сергійчук, Н. М. Яковенко та представники польської історичної науки – Л. Підгородецький, Є. Топольський.

Однак прямо протилежних поглядів дотримується такі вчені: В. Б. Антонович, Л. В. Падалка, В. О. Голобуцький, Г. Я. Сергієнко, В. О. Щербак та інші. На думку останніх першою Січчю була Томаківська.

Серед інших дискусійних питань слід виділити період заснування Запорозької Січі.

На думку В. О. Голобуцького, таким є період 1530–1550-х рр. На противагу останньому, О. М. Апанович, яка досить детально досліджувала питання появи козацтва та К. Г. Гуслистий вважають, що засування Січі відбулося напочатку другої половини XVI ст.

Історія заснування Запорозьких Січей була предметом розгляду багатьох вітчизняних і зарубіжних наукових діячів та дослідників, в тому числі М. С. Грушевського, Г. А. Нудьги, В. А. Смолія та ін.

Отож, історії появи козацтва, та функціонування Запорозьких Січей приділяли увагу декілька поколінь як вітчизняних, такі і зарубіжних дослідників.

Історія Запорозької Січі завжди привертала увагу дослідників. Її минуле висвітлювали багато поколінь істориків. Багато дослідників приділяє свою увагу питанням походження козаків, проблемі заснування першої Січі, відносинам козаків із владою та іншими країнами, проблемі існування козацької держави, її демократичності та багато інших дискусійних питань. В українській історіографії немає єдиної думки щодо наведених вище питань.

Причини, що зумовили це явище мали комплексний характер. До них належали економічні, політичні, військово-стратегічні та соціальні чинники.

Основним джерелом козацтва здебільшого називають місцеве подніпровське населення, яке мешкало на території південної України і середнього Подніпров'я. Крім цього козацькі лави поповнювали втікачі з Галичини, західного Поділля, Волині. До козацьких лав вливалися також поляки, білоруси, росіяни, молдавани, проте більшість складала українці.

Козацтво формувалося із селян, міщан, які йшли на південь спочатку з метою сезонного промислу, полювання, рибальства, а потім об'єднувалися й будували у Дикому Полі невеликі захисні містечка – прообрази Січі.

Розвиток козацтва як окремого стану призвів до створення ними у 1550-х рр. своєї військово-політичної організації. Ми не можемо з впевненістю стверджувати, що першою Січчю була саме Хортицька Січ чи Томаківська Січ. Доречно, на нашу думку, сказати, що Томаківська Січ уже була яскравим прикладом військового мистецтва козаків, козацької самобутності і величності. Тоді як замок на острові Хортиця був військовим укріпленням, своєрідною козацькою фортецею. На нашу думку, Хортиця стала початком козацької Січей, витоком непосильного прагнення українців до волі, що пізніше виявилось у існуванні Запорозьких Січей.

Таким чином, об'єднанню розрізнених козацьких городців та невеликих січей в одну потужну Січ на Томаківці насамперед сприяло кількісне зростання козаків на той час. Саме з 1560-х рр. погіршується становище селян і уже з 1570-х рр. має місце опис у джерелах масових втеч посполитих.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва / О. Апанович. – К. : Веселка, 2009. – 719 с.
2. Берест Д. Витоки козацтва / Д. Берест. – Вінниця : Книга-Вега, 2008. – 68 с.
3. Любомир В. Огляд історичної літератури про початки української козащини / В. Любомир // Український історик. – 1965. – № 1–2. – С. 28–38.
4. Кошлатий В. Історичні передумови формування низового запорозького козацтва та виникнення «бойового козацького рухомого табору» / В. Кошлатий // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2011. – № 52. – С. 145–154.
5. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків у 3 т. Т. 2. / Д. Яворницький. – Львів : Світ, 1991. – 392 с.

Олена Ковальчук

студентка V курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н., доцент кафедри історії України,
декан історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

ДРУГИЙ КРИМСЬКИЙ ПОХІД 1689 Р. ТА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТИ

Одним із найменш досліджених аспектів російсько-української відносин упродовж XVII ст. у сучасній українській історіографії є підготовка та здійснення Московією кримських походів. Саме у поході 1689 р. брали участь й козаки І. Мазепи та власне сам гетьман, наслідком чого стало збільшення набігів татар на Волинь. Вивчення цих подій дозволить краще зрозуміти характер взаємодії московських військ та українських козаків під час воєнних конфліктів Московської держави.

Окремі аспекти окресленої проблеми вже піднімалися у працях Г. Бабушкіної [1], В. Заруби [2], О. Ніколайчук [3], А. Новосельського [4].

Метою дослідження є висвітлення підготовки до Другого кримського походу, його перебігу та результатів.

Московське царство, підписавши у 1686 р. Вічний мир з Польщею, вступило у війну Священної Ліги проти Туреччини. Враховуючи зовнішні зобов'язання, вона почала готуватися до нового походу на Крим, що відбувся у 1689 р. Підготовка до нього велася протягом 1688 р. Зокрема, царським указом від 31 січня 1688 р. командувачами військ в майбутній кампанії призначалися воєводи Р. Неплюєв та Г. Косагов. Останній ще після закінчення першого Кримського походу 1687 р. разом із загонами московських «ратних людей» розташовувався на Запоріжжі [5, с. 98].

Офіційно про початок походу оголосили указом від 18 вересня «Про виготовлення до походу проти Кримського Хана». На відміну від аналогічного документу, виданого перед першим походом тут необхідність військового виступу проти татар аргументувалася необхідністю боротьби проти мусульман та звільнення християнського населення. Жодних повідомлень про небезпеку з боку Порту конкретно російським чи українським землям в документі не

наводилося. Також у ньому зазначалося про спільні дії з Австрією, Польщею та Венецією у війні проти Османської імперії та її васалів [3, с. 53].

Підготовка до нового походу велася дуже напружено. На Дніпрі та його притоках був споруджений ряд містечок-фортець. Вони були своєрідними військовими базами для майбутніх військових дій. Коломацькі статті, укладені І. Мазепою у липні 1687 р., підтверджували участь українських козаків у воєнних кампаніях проти кримських татар [1, с. 39].

Окрім військової підготовки, проводилися також дипломатичні переговори. Так, валаському господарю Ш. Кантакузину була надіслана грамота про надання попередньої згоди на прийняття його в підданство московського царя. Цей документ став відповіддю на активні запити молдавських та валаських світських та духовних чинів, що намагалися укласти союз з Священною Лігою. Таким чином, вони намагалися вийти з під влади турецького султана. Однак через смерть Ш. Кантакузина у 1688 р. союз із Валахією так і не склався [3, с. 53].

Дізнавшись про цю підготовку, хан з ордою рушив на Волинь. До середини осені татари робили періодичні напади на українські землі. У березні козацькими роз'їздами городових полків та кінноти під командуванням компанійського полковника Іллі Новицького вони були розбиті під Царичанкою і Келебердою. Зокрема, його козацькі полки повідомляли про переміщення татарських військ у степах. У відповідь на такі дії татар російський уряд розпочинає нову кампанію проти Кримського ханства [2, с. 69].

Другий похід на Крим розпочався в березні 1689 р. Російське військо нараховувало близько 112 тис. чоловік і мало на озброєнні 350 гармат. Чисельність українських козаків становила 50 тис. чоловік. Для підготовки походу на фортеці Кизикермен, Ісламкермен та Очаків на Запоріжжя переправляли додаткові запаси продовольства та боєприпасів [1, с. 40].

У перші дні кампанії темпи маршу були не високими. Це пояснюється відлигою, що призвела до розливу степових річок. Військо не мало достатньої кількості матеріалів для зведення переправ. Для ведення розвідки використовували загони кінноти. 15 травня російсько-українське військо рухалося по Казикерменській дорозі до Чорної Долини, де зустріли значні сили татар. Противник атакував авангард, але напад було відбито. Вже 16 травня на підступах до Перекопу тил похідного союзного війська піддався новому нападу. Піхота та кінні загони сховалися в таборі. Слідом за цим татарське військо атакувало лівий фланг російської армії [4, с. 420].

20 травня об'єднані сили підійшли до Перекопу. Військо почало готуватися до штурму укріплень, але тут далася взнаки відсутність необхідної техніки для подолання фортечних споруд. На додаток до цього, скінчилися запаси питної води і підніжного корму для коней. Крім того, стояла спекотна погода. Московське командування усвідомило безперспективність подальшого наступу. Вже наступного дня за наказом князя В. Голіцина війська почали відхід. Під час відступу, протягом восьми днів, продовжувалися напади ворожої армії, які супроводжувалися великими втратами [3, с. 52].

Другий похід російської армії на Крим відбувався за вкрай несприятливих умов. Його реалізація ускладнювалася гострою династичною боротьбою за владу між Софією та прибічниками Петра. Причинами невдачі стали також незадовільна підготовка війська до незвичних кліматичних умов походу, повільна комплектація, бездоріжжя, нестача продовольства. В. Голіцин не подбав про надійний тил, щоб з його допомогою утримувати завойовані землі. На дії князя вплинуло і відверте небажання Австрії та Польщі виконувати свої союзницькі зобов'язання [1, с. 43].

Отже, для підготовки до другого кримського походу російською владою були проведені заходи не лише з переорганізації військових формувань, але й дипломатичні переговори з метою пошуку нових союзників. Однак ці намагання так і не дали позитивного результату.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкина Г.К. Международное значение крымских походов 1687 и 1689 гг. / Бабушкина Г.К.. – М., 1950. – 43 с. – (Исторические записки).
2. Заруба В. Походи російських та українських військ на Крим у 1687 й 1689 рр. / В. Заруба. // Український історичний журнал – 1992. – № 9. – С. 71–76.
3. Николайчук О. «Полное собрание законов Российской империи» як джерело з історії кримських походів 1687–1689 рр. / О. Николайчук. // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2011. – № 12. – С. 52–54.
4. Новосельский А. А. Борьба Московского государства с татарами в XVII веке / А. А. Новосельский. – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1948. – 452 с.
5. Протопопов А. С. История международных отношений и внешней политики России 1648-2000 гг. / А. С. Протопопов, В. М. Козьменко, Н. С. Елманов. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 180 с.

Павло Щербанюк

студент III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ІСТОРИЧНА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ XVIII СТ.

Політична еміграція, яка виникла в результаті поразки політики гетьмана Івана Мазепи, спрямована на відокремлення Лівобережної України від Російської імперії, розпочала свою діяльність з 1709 р. і пройшла кілька етапів, істотно змінюючи свій характер: 1) масова політична еміграція 1709–1714 рр. в Османській імперії та Молдавському князівстві; 2) втрата еміграцією масового характеру, перебування групи генеральних старшин уряду П. Орлика 1715–1720 рр. у Шведському королівстві; 3) розпад уряду П. Орлика і втрата еміграцією організованого характеру, її розпорошення по різних країнах у 1720–1742 рр.; 4) втрата політичного характеру, її поступове зникнення у 1742–1750 рр.

Політичний та організований характер еміграції визначався тим, що територію Лівобережної України гетьман залишив із більшістю генеральних

старшин, полковників, кошовим отаманом Запорозької Січі, а також зі значною частиною козацтва.

Актуальність питання полягає ще й в тому, що досить тривалий час історики оцінювали дане політичне явище неоднозначно. У радянській історичній науці співіснували протилежні погляди на історію українського народу, зокрема такі, що стосувалися подій періоду І. Мазепи. Адже донедавна гетьмана називали «підлим зрадником», а його послідовників, особливо уряд української політичної еміграції, «бунтівниками» та «політичними злочинцями». Саме тому постає необхідність забути про радянські стереотипи, встановити історичну правду, дослідити роль і місце уряду української політичної еміграції на чолі з Пилипом Орликом у процесі українського державотворення.

Значний історіографічний доробок (М. Андрусак, І. Борщак, М. Василенко, М. Возняк, Б. Крупницький [3], О. Оглоблин [5], О. Субтельний [7; 8] та інші) дає змогу більш глибоко і неупереджено дослідити діяльність українських політичних емігрантів першої половини XVIII ст.

Метою цієї статті є визначення історичної ролі української політичної еміграції пешої половини XVIII століття.

Відправною точкою української політичної еміграції початку XVIII ст. вважають Полтавську битву (27.06.1709 р. – за старим стилем), яка завершилась поразкою українсько-шведського війська. До того ж Гетьманщиною прокотилася хвиля царського терору, що вплинуло на всі сторони суспільного життя. З великими втратами гетьману і шведському королю вдалося дістатися до м. Бендери у турецьких володіннях, де вони знайшли захист. Після смерті І. Мазепи відбувся виборчий акт (5.04.1710 р.), згідно з рішенням якого Пилип Орлик офіційно став гетьманом України. Одночасно було затверджено і нову генеральну старшину. Так, на початку XVIII ст. утворився перший український політичний еміграційний уряд на чолі з гетьманом П. Орликом. Одразу новообраний гетьман склав два документи. Перший – «Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького». Акумулювавши в собі досягнення української суспільно-політичної думки другої половини XVII – першої половини XVIII ст., цей документ яскраво продемонстрував спроможність тодішньої політичної еліти до вироблення і прийняття конструктивних рішень, виведення ідеології національного державотворення на якісно новий рівень. За твердженням науковців, «конституційні положення, з одного боку, узагальнили весь той державотворчий потенціал козацтва, який був накоплений ним упродовж 1648–1709 рр., а з іншого – стали невичерпним джерелом для наступних змагань української нації за свою незалежність» [9, с. 350].

Наступним важливим документом стала гарантія, якої домігся П. Орлик від Карла XII, під назвою «Гарантований диплом Війську Запорозькому», згідно з яким шведський король зобов'язувався не складати зброю до тих пір, доки не буде визволена з-під влади Росії Україна і все козацтво. Шведський король підтвердив схвалену в Бендерах козацьку Конституцію, таким чином, він не лише засвідчив права Війська Запорозького, а й став гарантом

незалежності країни, її кордонів, до яких входила Лівобережна і Правобережна Україна.

Упродовж всього періоду діяльності П. Орлик проводив широку політичну і дипломатичну діяльність, спрямовану на звільнення України з-під влади Росії. Ставши на чолі політичної еміграції, практично без матеріальних коштів, він зумів встановити стосунки з французьким королем Людовіком XIV, польськими королями Августом II та Станіславом Лещинським, турецьким султаном Махмудом і кримськими ханами Девлет-Гіреєм та Каплан-Гіреєм. Маючи статус законного володаря у вигнанні, П. Орлик доклав зусиль, щоб бути в центрі тогочасних важливих подій в Європі, ставлячи на перший план відповідальність за Україну і її народ. Надзвичайно актуальними з огляду на сучасні політичні події в Україні виступають слова, написані на прапорі П. Орлика: Незалежна і Соборна Україна, що відображало мрію гетьмана об'єднати усі українські землі в єдину державу. Гетьман висловлював думки про те, що Україна повинна бути охоронним валом і в загальноєвропейському значенні, що перегукується із проблемами сьогодення.

Найбільш повно оцінка політичної та дипломатичної діяльності П. Орлика подана Б. Крупницьким: «Діяльність П. Орлика має значну вагу в історії українських визвольних змагань. Він був найвидатнішим представником першої української еміграції. Деякі політичні ідеї його мають іще й сьогодні своє актуальне значення. У його особі Україна здобула надзвичайно активного заступника, що принаймні 30 років тримав українську справу в активному стані» [4, с. 14].

П. Орлику не поталанило дочекатися того часу, коли козацька Україна постане самостійною європейською державою. Його програма об'єднання і проголошення незалежності Української козацької держави залишилася як великий теоретичний проект, здійснити який він неодноразово намагався, опираючись на зовнішні політичні сили. Часто стверджувалося, що головною причиною невдачі емігрантського руху була відсутність підтримки національно свідомого власного народу. Але незаперечним залишається той факт, що П. Орлик залишив нащадкам багату політичну спадщину, яка потребує ретельного вивчення і об'єктивної оцінки, а також сина – продовжувача самостійницьких змагань батька. Особливо показовими в цьому контексті є слова В. Різниченка, який стверджував, що «як борець за державно-політичну й національну незалежність України і апологет її самостійності П. Орлик займає цілком окреме місце в галереї українських національних діячів визвольного руху XVIII віку» [6, с. 28].

Отже, П. Орлик та представники української еліти, які змушені були емігрувати, залишили глибокий слід в історії України. Їх дипломатична діяльність та невтомне відстоювання українських інтересів не могли залишитися без наслідків. Вони утворили певні зв'язки з Європою, поставили українську проблему як актуальне питання європейської дійсності першої половини XVIII ст., а це має значення не лише для минулого України, але й для майбутнього державного життя, у якому ці закладені цеглини можуть стати

міцним фундаментом у справі функціонування тісних зв'язків на основі встановлених історичних традицій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К. : «Академвидав», 2003. – 656 с.
2. Конситуція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. Підготувала Вовк О. Б. // Архіви України. – 2010. – Вип. 3–4 (269): липень–серпень. – С. 145–166.
3. Крупницький Б. Д. Гетьман в еміграції Пилип Орлик (1672–1742): його життя і доля. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1956. – 80 с.
4. Матях В. М. Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика / В. М. Матях // Український історичний журнал – 2011. – № 4. – 116–131.
5. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин. – [ред. Л. Винар, упорки Ігор Гирич, А. Атаманенко]. – [2-е доп. вид.]. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – 464 с.
6. Різниченко В. Пилип Орлик – гетьман України / В. Різниченко. – К. : Укр. письменник, 1996. – 302 с.
7. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1994. – 239 с.
8. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
9. Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. / Т. В. Чухліб. – К. : Арістей, 2005. – 640 с.
10. Яценюк Г. М. Перша українська політична еміграція (1710–1725 рр.) / Г. М. Яценюк // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т. 5. – С.14–18.

Максим Сюзьов

студент III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д. і. н.,

доцент, завідувач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

РОЗВИТОК ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У кінці XVIII ст. територія України була розділена між Австрійською і Російською імперіями. До цього часу завершилася ліквідація української державності. В обох імперіях розгалужений бюрократичний апарат повністю контролював всі сторони життя суспільства. У XIX ст. в Україні поступово складається новий соціальний прошарок суспільства – національна інтелігенція. Поява в її особі культурної еліти і збереження національних культурних традицій в народному середовищі зробили реальним українське культурне відродження.

Дослідженням цього питання займалися такі вчені як І. Крип'якевич [2], В. Сарбей [5], Я. Грицак [3].

Мета статті полягає у висвітленні та аналізі питань, що стосуються стану та розвитку української культури періоду кінця XVIII – першої половини XIX ст.

У 1802 р. було утворено Міністерство Просвіти Російської імперії. Українську територію було поділено на дві шкільні округи: Харківську й Київську (Волинь зараховано до Віленської округи). Школи в губерських містах у 1804 р. було перетворено на 4-річні гімназії, в повітових утворено 2-річні повітові школи, 1-річні початкові названо «церковно-приходськими», при чому останні підпорядковувались «смотрителеві» повітових шкіл, а повітові – директорів гімназії, гімназії – університетам [1, с. 297].

Російська влада не дозволяла здійснювати освіту українською мовою. Але почала зростати потреба в освіті, адже швидкий розвиток економіки та промисловості вимагав освічених працівників певної галузі. І тому були відкриті нові навчальні заклади, як Чернігівське ремісниче училище, яке призначалося для нижчих класів, тобто дітей кріпаків. Згодом було відкрито фельдшерську школу у Києві. У Херсоні з'являється Училище торговельного мореплавання, що готувало штурманів, а також суднобудівників та інших фахівців [2, с. 121].

До кінця XVIII ст. єдиним вищим навчальним закладом залишилася Київська академія, яка не могла забезпечити належного розвитку вищої школи. Науки в Академії викладалися ті самі, що їх впровадив ще Петро Могила, мовою викладання була латина. Математика та мови – старослов'янська, грецька й німецька – викладалися не завжди. Трималася й польська мова, а в другій половині XVIII ст., запроваджено було французьку й російську мови. Незважаючи на латинську мову викладання, слухачі Академії не відривалися від свого національного ґрунту, а, навпаки, завжди були пов'язані з українськими народними масами.

Елементи «народної» мови поступово вводилися в академічну літературу, особливо в драматичні твори. Цілий ряд професорів поетики залишили власні твори в формі трагедій, де, за прикладом Плавта, не цуралися «простонародної» мови, а вживали її поруч із тогочасною книжною мовою, завдяки чому зустрічаємо в їх творах значні уступи в суто народній українській мові. Серед учнів Академії було чимало поетів, що писали вірші суто народною мовою, знаходилися й перекладачі на мову українську класичних авторів, як Опанас Лобисевич, що перекладав Вергілія [3, с. 284].

Також вагомий внесок в розвиток освіти зробили й інші вищі навчальні заклади, в яких об'єднувались гімназичний та університетські курси. Зокрема, це Волинський ліцей у Кременці, Рішельєвський ліцей в Одесі, Гімназія вищих наук у Ніжині. На Півдні України центром вищої освіти став Рішельєвський ліцей, заснований 2 травня 1817 р. в Одесі. Ліцей мав чотири відділи. У 1828–1855 рр. при ньому існував Інститут східних мов, який готував перекладачів для військових та адміністративних установ [4, с. 176].

У 1805 р. в Харкові було відкрито перший у підросійській Україні університет, а після придушення Листопадового польського повстання 1830–1831 рр. – Київський університет святого Володимира (1834 р.).

Після трьох поділів Польщі, західноукраїнські землі – Галичина, Буковина та Закарпаття увійшли до складу Австрійської імперії. Освітня діяльність з цього часу почала розвиватися в тісних стосунках з іншими народами.

У 1774 р. Марією Терезою у Відні було відкрито духовну семінарію для підготовки греко-католицьких священників при церкві святої Варвари («Барберіум»). Вона також провела шкільну реформу, за якою школа поділялася на три роди народних державних шкіл, а саме: 1. – нормальну у Львові (з курсом для освіти учителів); 2. – головну з трьома-чотирма вчителями в кожній окрузі, по більших містах або по монастирях; 3.– тривіальну по менших містах і по селах. Її син Йосиф II відкрив духовну семінарію у Львові в 1783 р., а 1784 р. були відкриті університет та шестикласова академічна гімназія. У семінарії викладання здійснювалось латинською та польською мовами. Згодом, у 1805 р., університет було перенесено до Кракова, але у 1817 р. відновили його діяльність у Львові [5, с. 88].

Отже, в кінці XVIII – початку XIX ст. освітня сфера на українських землях, з одного боку, – отримала подальший розвиток: було реорганізовано початкову та середню школу, з'являються університети. З іншого боку, доступ українців до освіти був обмежений імперською шовіністичною політикою, яка проводилася на українських землях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української культури : зб. матеріалів і документів / [за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука] ; [упоряд. Б. І. Білик та ін.]. – К. : Вища школа, 2000. – 607 с.
2. Історія української культури / [за заг. ред. І. Крип'якевича.]. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
3. Грицак Я. Й. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
4. Історія української літератури XIX століття : у 3 книгах. Кн. 1 / [за ред. М. Т. Яценка]. – К. : Либідь, 1995. – 375 с.
5. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. («Україна крізь віки», т. 9).

Світлана Мовчан

студентка IV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Рудницька Н. В.**)

РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.

Території, які були приєднані до Російської імперії після Другого і Третього поділів Речі Посполитої, стали складовою частиною держави. Розвиток польської науки і культури на цих землях не припинився завдяки діяльності польських патріотів та князя Адама Єжи Чарторийського. Він опікувався Віленським університетом і Кременецьким ліцеєм. А. Чарторийський прагнув поступово відродити Польщу і полонізувати західні губернії.

Дослідження розвитку польської освіти на Правобережній Україні знайшло відображення у праці Н. Рудницької [3], присвяченій історії польської

громади Правобережжя. Роботи Ю. Грищук [1], О. Костюк [2] і Н. Сейко [4] висвітлюють особливості польської освіти у різний період на Волині – Житомирщині.

Метою даної статті є розгляд розвитку польської освіти на Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XIX століття.

Поляки вважали, що основним фактором відродження Речі Посполитої був розвиток освіти. На початку царювання Олександра I ситуація для планів польських патріотів склалася позитивно. Взагалі становище польської громади до 1830-х рр. було досить спокійним. Діяли окремі положення Литовського статуту, Конституції Королівства Польського. Польська мова була головною у спілкуванні, судочинстві та діловодстві. Державно-бюрократичний апарат західних і південно-західних земель імперської Росії складався переважно з польських дворян, адже привілейоване становище мали римо-католики, католицька церква і польська освіта [3, с. 47–48].

Завдання реформувати існуючу систему освіти Речі Посполитої було покладено на Едукаційну комісію, до якої перейшло керівництво діяльністю польських навчальних закладів. Комісію було сформовано у 1773 р., яка ліквідувала владу єзуїтів в галузі освіти і стала провідною силою у справах польської просвіти. У її розпорядження перейшло все майно, яке належало єзуїтському ордену, а єзуїтські школи на той час вже були закриті. Взагалі Едукаційна комісія – це державний орган, у компетенцію якого входило: розподіл фінансування; розробка освітніх нормативно-правових актів; управління школами; визначення напрямків навчально-виховної діяльності; підвищення кваліфікації вчителів; підготовка навчально-методичних матеріалів. Едукаційна комісія розробила таку структуру шкільництва: головний навчальний заклад округу, відділові, підвідділові та парафіяльні школи [4, с. 35].

Основною метою реформування польської освіти в імперській Росії було створення системи громадянського виховання, яка зможе змінити менталітет польської шляхти, а також сформувані у неї розуміння необхідності здійснення політичних реформ. Основну увагу уряд Росії звертав на розробку посібників, які б відповідали ідеології епохи Просвітництва [1, с. 138].

Важливим центром просвіти для поляків із жовтня 1805 р. була гімназія у Кременці. А. Чарторийський на посаду візитатора (інспектора) шкіл найбільш віддалених губерній округу, а саме Волинської, Подільської та Київської, запросив польського патріота та вченого Тадеуша Чацького. Саме Т. Чацький разом із просвітителем того часу Г. Колонтаєм заснував Кременецьку гімназію. Т. Чацький вважав, що цей навчальний заклад повинен був притягувати не тільки польську молодь з підросійських губерній, але й з-за кордону, тобто австрійської та пруської Польщі. Основною причиною виникнення гімназії у Кременці було прагнення польських громадських діячів виховати освічену молодь, діяльність якої мала б сприяти культурному і політичному відродженню Речі Посполитої. У Кременецькій гімназії робився наголос на тому, що вона повинна була бути не тільки освітнім навчальним закладом, а й центром культивування наукової роботи і рушієм культурного розвитку.

Особлива увага приділялася патріотичному вихованню польської молоді [2, с. 181].

У січні 1819 р. на базі Кременецької гімназії було створено Волинський ліцей. Але перейменування гімназії у ліцей не змінило ні змісту навчального процесу, ні складу вчителів, ні польського виховного процесу. Суттєвою відмінністю став енциклопедизм навчального плану, збільшилась кількість спеціалізованих курсів. Перемогою пропольських освітян стало те, що абсолютно легально, законно і з дозволу уряду Російської імперії діяв Волинський ліцей, як польський навчальний заклад.

Тому можна зробити висновок, що розвиток польської освіти під владою Росії в першій третині ХІХ ст. мав такі особливості:

- 1) активність польської шляхти в освітній сфері, проявом якої було функціонування пропольських навчальних закладів;
- 2) протистояння спробам російської влади не допустити культурного розвитку та домінування поляків в Південно-Західному краї;
- 3) відкриття Кременецької гімназії, яка створила умови для польської освіти і культури, вихованню патріотичної польської молоді;
- 4) протидія асиміляційним процесам на підросійських землях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грищук Ю. В. Історико-педагогічний аналіз розвитку освіти в Польщі / Ю. В. Грищук // Педагогічний процес: теорія і практика. – К., 2015. – Вип. 1–2. – С. 137–141
2. Костюк О. Ю. Організаційно-педагогічні умови становлення та розвитку початкової релігійної освіти на Волині у ХІХ – на поч. ХХ ст. // Вісник ЖДУ ім. І. Франка. – 2007. – Вип. 8. – С. 178–193.
3. Рудницька Н. В. Мовні та освітні маркери в процесах національної ідентифікації в ХІХ ст. (на прикладі польських та єврейських громад Правобережжя) // *Intermarum: історія, політика, культура* : зб. наук. праць / [за ред. В. О. Венгерської]. – Житомир, 2015. – С. 48–60.
4. Сейко Н. А. Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині – Житомирщині у 1905–1938 рр.: дис. ... канд. пед. наук : 03.00.01 / Наталя Андріївна Сейко. – К., 1999. – 195 с.

Олександр Фещук

магістрант VI курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Рафальська Т. Л.**)

ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТВОРЕННЯ МАСОНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Про масонів чули майже всі, але жодна людина не може точно відповісти на питання, хто ж такі масони і коли вони з'явилися як історичне явище. Складність вивчення історії масонства в Україні обумовлюється тим, що Україна протягом багатьох сторіч була плацдармом суперечок між декількома країнами, які врешті розподілили її територію. В Україні збереглося ще менше матеріалів, ніж в Росії, з приводу діяльності масонських лож. На жаль, жодної

великої роботи, яка охоплювала б всі стадії розвитку масонства в Україні: його походження, розповсюдження, розквіт і занепад, а також показувала сучасний розвиток масонських організацій в Україні не вийшло, хоча варто пригадати дослідження О. Крижанівської.

Метою статті є спроба систематизації існуючих даних про існування та діяльність масонських лож на території України.

Масонство в Україні слід бачити не як українське. Вживання цього терміну є некоректним з наукової точки зору. Масонство в Україні, яке було представлено у XVIII – першій чверті XIX ст. слід називати масонством російським і польським. Саме тому, в статті більше уваги приділено розвитку польського і особливо російського масонства.

Бібліографія, як і документальні матеріали, присвячена проблемі історії масонства в Україні дуже обмежена. І майже зовсім нічого не було сказано про причини появи масонства в Україні. Важливою роботою, в якій автор узагальнює накопичені знання історії масонства вже на початку XX ст. стаття С. Єфремова «Масонство на Україні». В ній досить слабо визначені причини появи масонства, його коріння, але переоцінити значення виходу такої статті ще в 1918 р. не можна, – їй належить пальма першості на шляху вивчення даної проблеми. В період 1940–1970 рр. на тему масонства в Україні та взагалі в Росії було покладено табу. Більшість істориків приділяло увагу декабристському руху, як провідному руху в суспільно-політичному житті країни. Тільки в 1980-х рр. з'являються роботи дійсно присвячені історії масонських організацій. Першим з російських істориків цю тему почав вивчати А. Серков, який в 1997 р. видав монографію «История русского масонства 1845–1945». Проте, слід зазначити, що українська історична наука поки що приділяє недостатньо уваги історіографії масонства. Даній проблемі присвячена лише монографія О. Крижановської [2].

Основні підстави виникнення масонства в Україні пов'язані з економічними, соціальними та політичними процесами, що відбувалися в світі. В Україні, що не мала своєї державності, але входила, як складова частина, до великих і могутніх держав, створювалися ті ж самі процеси, що і в інших країнах світу, з тією різницею, що вони проходили повільніше і трохи пізніше.

Зміни в економіці, природно, призвели до змін в соціальній структурі населення. Наприкінці XVIII ст. відбулося злиття малоросійської старшини з російським дворянством. Саме масонські ложі стали першою на той час і єдиною формою громадських організацій дворянської інтелігенції. Головною метою масонства було моральне вдосконалення людства. В їх очах всі послідовники рівноправні, незважаючи на національність, расу, релігію, на різницю в стані, званні, становищі.

Перша на українських землях масонська організація була заснована польськими шляхтичами 1742 р. у Вишнівці на Волині (нині це Тернопільська область. – Авт.), а 1758 р. існувала ложа «Трьох богинь» у Львові. Масонство поширювалося в Україні трьома шляхами: через Польщу, через Росію й безпосередньо із західноєвропейських країн, причому Галичина й

Правобережна Україна стали в цьому відношенні польською «зоною впливу», а Лівобережжя та Слобожанщина – російською [2, с. 85–88].

Більшість членів масонських лож в Україні були іноземного походження – це були росіяни, поляки, німці, французи, італійці. Тільки на Лівобережжі переважали українські поміщики. В Південній Україні більшість поміщиків була російського походження (Райналд Шварц, Віктор Лажнінський). На Правобережжі – польського (Валентій Розчищевський, Францішек Чарлевський). Типовою рисою українського масонства було переважання в їхній діяльності інтернаціонального над національним. І це не випадково, адже основною метою масонства було створення всесвітнього, наднаціонального братства. Однак масони Правобережжя, головним чином польська шляхта, виступали за відновлення польської держави, у кордони якої входила б і Правобережна Україна.

Діяльність масонів в Україні певною мірою сприяла розвитку українського національно-політичного руху, підтримці опозиційних настроїв, що й призвело до репресій з боку російського уряду. Такі дії самодержавства пояснюються тим, що масонство було виявом зародження громадянського суспільства, яке виходило за межі існуючого в Росії самодостатнього самодержавного режиму. Загалом масонський рух в Україні був значно слабшим, ніж у Європі. «Вільні каменярі» на українських землях діяли досить пасивно, не узгоджено, концентруючи свої зусилля в межах лож, без чіткої ідейної основи, приділяючи недостатню увагу національним проблемам [1, с. 35].

Загалом XVIII ст. відзначилася діянням лож в основному на Правобережжі під впливом польського панування. В XIX ст. масонська організація розповсюджується і на Лівобережжя, вже під російським впливом. Особливості масонства в Україні проявилися в його поєднанні з національним рухом, що тільки народжувався, в соціальному і національному складі масонських лож, існуванні меншої, ніж в Західній Європі, кількості різноманітних масонських систем. Незважаючи на іноземне походження масонства, воно зуміло закріпитися на Україні завдяки внутрішнім економічним та політичним процесам.

Отже, масонський рух на українських землях поширився ще XVIII ст. Причому на Правобережній Україні, Волині та Галичині це було масонство «польського походження», на Лівобережжі та півдні України – масонство «петербурзького підпорядкування».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білокінь С. Масонство в Україні / С. Білокінь // Українська культура, 2002. – №3. – С. 34–36.
2. Крижановська О. О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII – на початку XX ст.) / О. О. Крижановська : [навч. посібн.]. – К. : Аквілон-Прес, 1998. – 134 с.
3. Яблунівська Т. Історична література про вплив масонства на суспільно-політичне життя України XVIII – XIX ст. Т. Яблунівська // Історичні дослідження в Україні. – К., 1998. – Вип. 8. – С. 74–88.

Олексій Герасимчук
студент IV курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д. і. н.,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Стельникович С. В.**)

ПОЛІТИЧНІ ПЛАНИ НАПОЛЕОНА ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НАПЕРЕДОДНІ ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 Р.

Актуальність теми обумовлюється і набуває значення в умовах сучасної воєнної агресії Росії проти України. Тому важливим завданням для нашої держави є врахування попереднього воєнного досвіду українців у боротьбі з загарбниками. Причому, не тільки безпосередньо у воєнних діях, але й у планах противника стосовно наших територій.

Радянські дослідники стверджували, що у воєнних планах імператора французів стосовно Росії чільне місце займала Україна як майбутня колонія Франції або нове територіальне утворення. Такої ж думки дотримуються й деякі зарубіжні, еміграційні та сучасні російські і вітчизняні історики. Слід зауважити, що значний вплив на дослідження даної проблеми мала стаття С. Подолянина «Наполеон і Україна», опублікована в 1912 р. У 1995 р. вийшла стаття О. Захарчука «Україна в планах Наполеона Бонапарта». Автор подав нову інтерпретацію подій, що відбувалися до 1812 р. і були пов'язані з Україною. 2010 р. в газеті «День» публікується стаття В. Горака «Наполеоніда: Плани наполеонівської Франції щодо України та їхній крах», в якій автор описує проекти Наполеона щодо українських земель.

Відомо, що до своїх численних військових компаній імператор Наполеон готувався досить ґрунтовно не лише у військовому, а й у пізнавальному планах. Першою літературною працею, з якої він почерпнув відомості про легендарний козацький край, стала книжка його співвітчизника Шарля Ляво «Історія Петра III, імператора Росії». Іншою змістовною роботою про Україну стали для Наполеона спогади француза Шарля Масона, який свого часу жив у Росії й навіть виконував обов'язки секретаря майбутнього російського імператора Олександра І. На думку Масона, українці були і є нацією, яка ніколи не мала (у найширшому сенсі) нічого спільного з росіянами [4].

У планах війни з Росією Україна цікавила Наполеона насамперед як стратегічний плацдарм, як джерело постачання продуктами харчування. Спеціальні підрозділи французької армії займалися розвідувальною роботою в Україні: спостерігали за пересуванням військ, за роботою у фортечних спорудах, перехоплювали листи і влаштовували диверсії. Одним з таких диверсійних актів французької агентури була влаштована нею велика пожежа у Києві на Подолі у липні 1811 р., внаслідок якої згоріло понад 2 тисячі будівель. Крім того, пожежа повністю знищила Києво-Подільське дерев'яне укріплення з валами і баштами навколо Подолу з боку Дніпра і Оболоні. Тепер про укріплення нагадують лише назви вулиць Верхній та Нижній Вал вздовж гирла Подільського каналу, або, як їх тоді називали, Канав [3, с. 23].

У планах Наполеона Україна посідала одне з чільних місць. Зокрема, планувалося з початком бойових дій розпочати наступ на Україну силами австрійського корпусу генерала Шварценберга, польської дивізії, корпусу генерала Мармона. Передбачалося, що турецькі війська за сприяння Мармона захоплять Поділля і Бесарабію, після чого продовжать наступ на Київ. Загальна чисельність цих військ мала складати 163 тис. чоловік [9, с. 98].

План нападу на Росію на київському напрямі Наполеон обговорював влітку 1811 р. з польськими військовими Понятовським і Сокольницьким. Понятовський відзначав важливе стратегічне значення території України, вимагав доручити йому виступити з армією Варшавського герцогства на Волинь і Поділля. Сокольницький пропонував розділити майбутню війну на дві кампанії: під час першої – ввійти на територію Правобережної України, оволодіти Києвом, приєднати Лівобережну Україну і відновити Польщу в межах 1772 р., а в другій – кинути усі сили на володіння Москвою [7, с. 76].

Україна була об'єктом помітного, утім доволі двозначного зацікавлення з боку Наполеона. З одного боку, імператор французів був не проти побачити ці розлогі, відносно залюднені та багаті на сільськогосподарську продукцію краї в чисельності своїх трофеїв російської кампанії. З іншого ж боку, він не завдавав собі зайвого клопоту спрямувати достатні військові контингенти для оволодіння цими територіями, воліючи натомість очікувати, що автохтонні мешканці наважаться самі повстати проти Росії після перемоги його армії [2, с. 181–182].

«Наполеоніда» – така назва васальної держави, яку планувалося утворити під протекторатом Франції на теренах України і Росії. Її проект розроблявся напередодні війни 1812 р. МЗС Франції у рамках стратегії Наполеона Бонапарта стосовно розчленування Російської імперії. Головним ініціатором перебудови політичної конфігурації Східної Європи виступав у своїх зверненнях до французького імператора генерал М. Сокольницький, який пов'язував створення «Наполеоніди» з одночасним відновленням Польської держави. До нової держави передбачалося включити Катеринославщину, Херсонщину, Крим, долини Сіверського Дінця та Дону. «Наполеоніда» мала служити бар'єром проти доступу Росії до Чорного моря й бути постачальником допоміжного війська для французької армії. Ще 2 держави типу «Наполеоніди» під назвою герцогств (князівств) Франція прагнула створити: одну в Правобережній Україні під орудою наполеонівського маршала Ю. Понятовського, другу – у межах Полтавщини, Чернігівщини [5, с. 170].

Якщо ж говорити про ставлення українського суспільства до Наполеона, то, власне, Велика Французька революція, наполеонівські війни відгукнулися на Україні лише окремими, поодинокими фактами виявлення симпатій до Наполеона в різних прошарках суспільства: від дворянства і духовних осіб до покріпаченого селянства і солдатів включно. Проте абсолютна більшість українців поставилася до революційної та післяреволюційної Франції вороже. Одних лякала пов'язана з нею перспектива селянської війни, інших – привид шляхетської Речі Посполитої. Лояльність одних знаходила собі підґрунтя в

кодексі дворянської честі, вірності монарху, інших – у міцно вкоріненому почутті ворожості до неправославного, зокрема західного світу [8, с. 200].

На прикладі Волинської губернії можна прослідкувати, що позиція місцевого українського селянства, на відміну від «наполеономанії» поляків та гнучкого нейтралітету європейства, не мала чіткого визначення і постійно змінювалось у силу розвитку конкретних історичних обставин. Більше того, реакція селян Волині на прихід наполеонівських військ (на перших порах – достатньо стримана і спокійна) мала суттєві відмінності навіть у порівнянні з поглядами селянства Центральної Росії, – зазедве в абсолютній більшості своїй неписьменного, замкнутого в межах ізольованих общин і традиційно дуже забобонного (відомо, що жителі «споконвічних російських територій» часто сприймали наполеонівських солдатів як «чудовищ с широкою пащею, величезними іклами, кров'ю очима, що налилися, з мідним чолом і залізним тілом, від якого, як від стіни горох, відскакують кулі, а шаблі та багнети ламаються, як скіпки» [6, с. 292], які є справжніми «бісами дияволами», на чолі із «проклятим Бонапартом», цим «породженням пекла», «предтечею Антихриста», «ангелом смерті Аполіоном» [10, с. 136]; популярними були й чутки про масовий канібалізм французів, а знищити цих «нелюдів» можна було лише закопавши їх живцем у землю!) [11, с. 309].

Скоріше за все, головну причину розбіжностей у сприйнятті подій «грози дванадцятого року» серед селянського контингенту Російської імперії варто шукати у конкретних історичних подіях, що передували нашестю армії Наполеона – варто стверджувати, що неповні два десятиліття років – достатній період для цілковитої інкорпорації у державну структуру будь-яких нових територій, які до того майже два століття перебували у межах іншої країни. Не була геополітичним винятком і молода Волинська губернія, яку навіть після так званих «об'єднавчих» процесів кінця XVIII ст. російські сучасники ще довго іронічно називали не інакше як «польська провінція».

«Польськість» Волині великою мірою визначила і суть головних сподівань місцевого українського селянства щодо франко-російського протистояння. Місцеві селяни прагнули свободи, якою користувалися селяни Варшавського герцогства. Така позиція мала цілком раціональну і прагматичну основу – входження Волині до складу Російської імперії жодним чином не покращило життя простого народу, скоріше, навпаки, і без того часті і жорстокі утиски з боку панства і поміщиків лише посилювались. Саме тому у середовищі українських селян Волині, у цілому байдужих до боротьби політичних кон'юктур, існувала певна ностальгія за минулим. Сподіваючись на можливе покращення власної долі, волинські селяни спочатку навіть достатньо прихильно сприйняли прихід наполеонівських військ – до тієї пори, доки не почався масовий відвертий грабунок [12, с. 98].

Таким чином, фактом є те, що в добу наполеонівських воєн населення малоросійських губерній не здатне було здійснити іншого політичного вибору, аніж захищати свою незалежність у рамках царської імперії, ідентифікуватися з якою його змушувало неприйняття західної соціокультурної моделі. Для наших

пращурів Наполеон був утіленням незрозумілого їхній уяві Заходу й уособленням зовсім небажаної, а отже агресивної політики цього чужого «світу» [1, с. 33].

Отже, можна відзначити, що готуючись до війни Наполеон приділив значну увагу Україні: вивчав відповідні документи, хроніки, проводив розвідувальні роботи, а також планував створити державу «Наполеоніда», яка б охоплювала значну частину українських земель. Загалом для Наполеона Україна була ключем до перемоги над росіянами у війні 1812 р., проте він не використав цього шансу, не затримавши Велику армію на кордонах Речі Посполитої, а прагнув йти в «серце» Російської імперії. Обдумавши докладно військову компанію, Наполеон все ж прораховувався, вважаючи, що через перемоги своєї армії на території України відбудеться повстання і його підтримає населення, але безуспішні спроби залучити українське селянство і дворянство на свій бік зазнали краху.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ададуrow В. В. Запорозький козак Твердовський проти Наполеона: відображення вірнопідданих настроїв малоросійського дворянства в українському памфлеті 1807 р. з Національного архіву Франції / В. В. Ададуrow // Український історичний журнал. – 2012. – № 5. – С. 177–186.

2. Ададуrow В. В. Наполеонові «українці»: шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 року / В. В. Ададуrow // Краєзнавство. – 2012. – № 4. – С. 33–42.

3. Голованов О. Інженерна підготовка міста Києва до оборони напередодні та під час війни 1812 року / О. Голованов // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 23–32.

4. Горак В.С. Наполеоніда: Плани наполеонівської Франції щодо України та їхній крах // День. – 2010. – № 90/91.

5. Варварцев М. М. «Наполеоніда» / М. М. Варварцев // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 331.

6. Дубровин Н. Ф. Отечественная война в письмах современников (1812–1815 гг.) / Н. Ф. Дубровин. – СПб., 1882. – С. 292.

7. Захарчук О. М. Україна в планах Наполеона Бонапарта / О. М. Захарчук // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 73–78.

8. Кравченко В. В. Україна напередодні російсько-французької війни 1812 р. очима сучасника / В.В. Кравченко // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Х., 1999. – Вип. 2. – С. 198–203.

9. Мицик Ю. А. Історія України / Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан, В. С. Власов. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 594 с.

10. Отечественная война 1812 года. Бумаги, отбитые у неприятеля. – СПб., 1903. – Т. 1. – С. 136.

11. Тартаковский А. Г. Заметки о военной пропаганде 1812 года / А. Г. Тартаковский // Вопросы военной истории. – М., 1982. – С. 309.

12. Хоміч Д. В. Українське селянство Волині і франко-російська війна 1812 року / Д. В. Хоміч // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2014. – Вип. 684–685. – С. 97–101.

Аня Горпинич
студентка VII курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д. і. н.,
доцент, завідувач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

ЕТНОКОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ СПІВІСНУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ГРОМАД

Етнічний склад населення Правобережжя із кожним століттям урізноманітнювався поляками, євреями, росіянами, німцями та іншими націями. Відносини між етносами, котрі поживали на цих просторах склалися не просто та були досить неоднозначними.

Це наукове питання привертало увагу багатьох дослідників. До його вивчення у наш час долучилися, зокрема А. Філінюк, який розкриває міжнаціональні відносини на Правобережній Україні у XVIII–XIX ст., В. Доценко [2] і Т. Макаренко [4] розглядають особливості життя єврейської національної меншини. Історію появи та особливості проживання росіян на теренах Правобережної України вивчали М. Кузьмирчук [3] і Ю. Поліщук [7]. Дослідниця Баковецька О. висвітлює стан римо-католицької церкви у середні XIX ст. [1].

Метою статті є розгляд етноконфесійної політики Російської імперії на Правобережній Україні та особливості співіснування представників різних етнічних груп.

Із включенням Правобережної України до Російської імперії та появою там росіян Російська Православна Церква суттєво зміцнила тут свої позиції [6, с. 69].

Релігійне життя кожної етнічної меншини регламентувалося імперською владою й досить часто політика влади ускладнювала міжконфесійні стосунки. Основне обмеження нехристиянських народів полягало в тому, що їм категорично заборонялося зводити нові монастирі та навертати православних в ту віру, котру вони сповідували [5, с. 55]. Католицизм у Російській імперії не був під заборонаю та відносився до релігій, які сповідувались вільно. При цьому католикам категорично заборонялося схилити у свою віру православних. Варто відзначити, що влада та Синод, ретельно стежили за тим, щоб католицька церква не мала змоги отримувати будь-яких вказівок із Риму [5, с. 57].

Відносини влади з римо-католицькою церквою завжди мали антагоністичний характер. Але особливої гостроти питання набуло внаслідок польського Січневого повстання 1863–1864 рр. Фактично, поняття «повстанці», «антиурядова діяльність» та «римо-католицька церква» для влади стали словами-синонімами [1, с. 86].

Наприкінці 1820-х рр. розпочинається новий наступ й на уніатську церкву. Постійний тиск чиновників та православної церкви на уніатів похитнули позиції греко-католицької церкви на Правобережжі. У 1839 р. відбувалася довгоочікувана для царської влади подія – на уніатському Соборі в Полоцьку

було прийнято та затверджено рішення про ліквідацію уніатської церкви [7, с. 72].

Ліквідація унії мала як позитивні так і негативні сторони. До плюсів варто віднести те, що українська церква з приєднанням до Російської імперії потрапила під захист сильного православного центру, а також, зменшився тиск католиків та уніатів, в результаті чого багато українців отримали змогу повернутися у православ'я. Мінусом було те, що верховенство Російської церкви сприяло масовій русифікації українських земель [8, с. 88].

Переслідувань зазнали й старообрядці. У 1882–1887 рр. було заборонено не християнам займатися виготовленням та продажем ікон, предметів християнського культу, а також було заборонено будівництво храмів ортодоксального вигляду, які були б схожі на православні. Під заборону потрапило право на проведення хресних ходів, заняття церковним співом, публічне носіння священницького одягу, здійснення проповідей, за що священники несли відповідальність. Але й попри таку політику царської влади чисельність старовірів не зменшилася [3, с. 40]. Включення земель Правобережної України до складу Російської імперії створило для царського уряду нову проблему – єврейське питання. На думку О. Міллера, вирішення цієї проблеми уряд вбачав двома шляхами: асиміляцією або ж еміграцією. Окрім економічних утисків, царська влада робила все можливе для того щоб підірвати національну свідомість єврея, асимілювати та навернути до православ'я [7, с. 73].

Законодавчо перебування євреїв на просторах Росії було окреслено положенням – «Высочайше утвержденное положение о устройстве евреев» від 8 грудня 1804 р. Доволі активною із боку уряду була боротьба з хасидизмом, який на думку царя, був найнебезпечнішим. Це яскраво проявлялося у переслідуванні цадиків. Зокрема, їм було обмежено пересування та право покидати місце свого постійного проживання [7, с. 73].

Варто звернути увагу й на той факт, що багато євреїв, котрі мали в суспільстві провідні позиції, приймали православ'я. Російська влада цьому всіляко сприяла. Зокрема, на початку XIX ст. було створено «Товариство ізраїльських християн». Суть цього товариства полягала в полегшенні становища новохрещених євреїв, котрі піддавалися гонінням з боку вчорашніх одновірців. Однак, в якому б тяжкому становищі не перебували євреї, особливого бажання вступати до цього товариства вони не мали, тому його було скасовано [5, с. 58].

Особливо гостро постало питання російсько-єврейських взаємин на початку XX ст. Тоді ж набули широких масштабів антисемітські кампанії. Так, за підрахунками ряду дослідників протягом 1919–1920 рр. жертвами погромів стало від 35 до 50 тисяч євреїв [4, с. 116]. Українське селянство вбачало в особі єврея винуватця політики «військового комунізму», та дефіциту міських продуктів в сільській місцевості. Ще одна причина погромних настроїв криється в тому, що євреї – дрібні кустарі, сприяли руйнуванню звичного для українського селянина довоєнного сільського укладу життя [2, с. 101].

У порівнянні з поляками, стосунки з корінним населенням Правобережжя, котре було в своїй більшості селянами, будувалося за принципом підпорядкування місцевим українців російським поміщикам та чиновникам. При цьому наполегливо насаджувався міф про те, що землі Правобережної України є споконвічними територіями Російської імперії, котрі були роз'єднані поляками в силу певних історичних обставин [9, с. 166]. Зневіра у православній церкві, яка була ідеологічним оплотом бюрократичної системи царської влади, призвело до того, що населення розпочало пошук нової релігії. На той час релігійна система була представлена різноманітними протестантськими течіями, що апелювали не до сліпої віри, а в першу чергу до людської свідомості [8, с. 90].

Російська влада всіляко сприяла переселенню на терени Правобережної України німецьких колоністів, що в свою чергу урізноманітніло етнорелігійне життя Правобережжя. У переважній своїй більшості колоністи дотримувалися протестантських догм. У Подільській, Волинській та Київській губерніях проживали штундистські, баптистські, менонітські та лютеранські громади, де остання суттєво переважала.

У середині XIX ст. дуже поширеним було явище залучення православного населення до роботи в німецьких колоніях. Православне населення не могли не звернути свою увагу на те, яке місце займала релігія в житті колоніста, особливо якщо він баптист. Так, доволі часто у найманих робітників виникала повага до віровчення, на якому був заснований весь уклад життя їх роботодавця. Між колоністами та місцевим населенням Правобережжя склалися досить привітні відносини. Частою справою було навчання німцями або чехами місцевого населення грамоті, адже майже кожен селянин не мав змоги самостійно читати Євангеліє, та не знав основ свого віровчення. Такі дії з боку колоністів сприяли залученню православного селянства до протестантизму, де найактивнішими були баптисти [7, с. 74].

Отже, політика русифікації та державницьких заходів імперської влади ліквідувала структурну організацію уніатської церкви, послабила соціально-економічне та суспільно-політичне становище римо-католиків та іудеїв Правобережної України. В той же час російський царизм будь-яким способом підтримував та утверджував російську Православну Церкву, котра наприкінці XIX – початку XX ст. стала домінуючою та мала статус державної.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баковецька О. Римо-католицька церква України в умовах загострення революційної ситуації в Російській імперії в 60-х роках XIX століття / О. Баковецька // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки. – 2012. – Вип. 3.33. – С. 83–88.

2. Доценко В. Єврейський погромний рух в Україні в 1917–1920 рр. / В. Доценко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 38. – С. 100–103.

3. Кузьмирчук М. Росіяни в соціально-економічному розвитку Київської губернії 1861–1917 рр. / М. Кузьмирчук // Сумська старовина. – 2013. – № XL. – С. 36–42.

4. Макаренко Т. Єврейські погроми в добу української революції / Т. Макаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 35. – С. 116–119.

5. Негода Ю. Повне зібрання законів Російської імперії як джерело з історії конфесій України XVIII-XIX ст. / Ю. Негода // Історія релігій в Україні – 2014. – Вип. 186. – Т. 198. – С. 54–58.

6. Погуляєв О. Національні меншини Правобережної України напередодні Української революції / О. Погуляєв // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2016. – Вип. 25. – С. 65–72.

7. Поліщук Ю. Етноконфесійна політика російського царизму в Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) / Ю. Поліщук // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. 24. – С. 71–76.

8. Скус О. Уманщина як релігійний осередок православ'я, іудаїзму та католицизму а XIX ст. / О. Скус // Університет. – 2010. – № 2. – С. 86–94.

9. Філінюк А. Міжнаціональні відносини а Правобережній Україні на межі XVIII–XIX ст. у контексті політичних і соціально-станових чинників / А. Філінюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – 2010. – Т. 20. – С. 158–171.

Олександр Грищенко

студент IV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д. і. н.,

доцент, завідувач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

НОВИЙ ЕТАП НІМЕЦЬКОЇ МІГРАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У XIX СТ.

З 1991 р., коли Україна стала незалежною, перед нею постали такі завдання, як налагодження зв'язків із європейськими державами, проведення виваженої внутрішньої політики. Тому дослідження історії німецьких переселенців на території України є досить актуальною темою. Зокрема, задля поглиблення відносин із Німеччиною, що вимагає неупередженого погляду на історію міграційних процесів у XIX ст.

Питанням німецького колонізаційного руху в Україні займались наступні дослідники: О. Г. Суліменко [5; 6], М. П. Костюк [2], В. Б. Євтух, Б. В. Чирко [1], В. Сергійчук, М. Багмет.

Метою нашої статті є розкрити основні причини, передумови та особливості німецького колонізаційного руху на території України у XIX ст.

У XIX ст. розпочався якісно новий етап німецького переселення на Волинь. Протягом століття спостерігалось три великих міграційних потоки. Перший з них припав на початок XIX ст., його характерними рисами були: незначна кількість переселенців та повільні темпи переселення. Першими переселенцями у цей період були меноніти. У 1801 р. 19 сімей менонітів із Пруссії заснували колонію Карсвальд – першу колонію на Волині. У 1804 та 1817 рр. у цьому ж повіті були засновані ще дві колонії – Антонівка і Вальдгайм [2, с. 29].

Релігійні переконання, які забороняли брати у руки зброю, були причиною переселень німців-менонітів [4]. Якщо до 1811 р. мотиви переселень були переважно релігійні, то вже з 1811 р. на території України починається переселення колоністів із економічних причин. Так, за менонітами почали тягнутися й німці-лютерани, католики [6, с. 5].

Усього за першу третину XIX ст. у Волинській губернії німці заснували 5 колоній, на територіях яких проживала 1001 особа. Разом із менонітами загальна кількість німецьких поселенців становила 2 тис. Основний результат першого міграційного потоку, не дивлячись на його повільність та нечисельність, полягав у тому, що він заклав передумови для подальшої німецької колонізації [2, с. 29].

Друга хвиля міграцій припала на наступні тридцять років, а саме 1830–1860-ті рр. Усього за цей час на території Волинської губернії поселилося 11424 поселенці, які заснували 139 колонії. Більшість тогочасних переселенців мігрували з Царства Польського, Східної Пруссії, дещо менше з Австрії, Галичини, Сілезії, Швабії. У ці роки німецькі поселенці починають з'являтися на території Луцького, Новоград-Волинського, Ізяславського та Житомирського повітів. Особливо багато німців мігрувало після польського повстання 1830–1831-х рр. Самі німецькі колоністи не підтримували ідею повстання, і прихильно ставилися до придушення повстання російською владою [2, с. 30].

У 1860-х р. відбулися зміни, які дозволили значно прискорити процес німецької колонізації. У цей час було відмінено пільги колоністам у Царстві Польському, у 1861 р. відбулося скасування кріпацтва, російська влада дозволила купувати землю всім станам, а також і іноземцям. Так, у 1860–1890-х рр. відбувається третій етап німецького переселення, який набув справді масового характеру. Поміщики Волині, Київщини використовували німецьких колоністів у якості робочої сили, а також орендарів та покупців земель. Масовій колонізації сприяла схожість природніх умов до умов Німеччини [2, с. 39].

У 1863 р. відбулося Січневе польське повстання. Німці не бажали брати участь у заворушеннях і лояльно ставилися до російської держави. Після придушення польського повстання 1863 р., уряд Російської імперії дозволив іноземцям скуповувати землі учасників повстання. У зв'язку з цим кількість німецьких переселенців у Волинській губернії протягом 1861–1871 рр. збільшилась у 2,5 рази. За 10 років на Волині оселилося 5,5 тис. німецьких сімей. Близько третини, тобто 1.450 сімей, мали власний капітал, який вони привезли з собою, що дозволило їм купити близько 30 тис. десятин землі. Якщо у 1861 р. німецьких колоністів на Волині налічувалось 13.711, то у 1884 р. їх вже стало 120 тис., і вони мали 178.190 десятин орендної землі та 246.476 землі у приватній власності. Основною причиною швидко приросту населення був високий рівень народжуваності [5].

У 1870-х рр. на територію сучасної України переселилося 2.443 сімей іноземців, а з них 1.664 припадало на одну Волинь і, переважно, на північ, яка

прилягала до Полісся. Ці поселенці посвятили себе виключно землеробській праці [1, с. 22].

Наприкінці XIX ст. становище німецьких поселенців значно змінилося. Після проведення Олександром II військової реформи, за якою наступала загальна повинність, почалися масові міграції менонітів із території Російської імперії, які відмовлялися йти до армії та брати до рук зброю. До 1874 р. більшість менонітів емігрували до США. Німцям заборонили набувати у власність нові землі [3].

Отже, процес переселення німців на територію України був неоднорідний й умовно поділявся на три етапи, кожен з яких мав свої особливості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Євтух В. Б., Чирко Б. В. Німці в Україні (1920–1990-і роки). / В. Б. Євтух, Б. В. Чирко. – К. : Інтел, 1994. – 118 с.
2. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX-початок XX століття) / М. П. Костюк. – Тернопіль, 2003. – 384 с.
3. Краснобока О. Ю. Німецька колонізація Волинської губернії в кінці XVIII – 70-х рр. XIX ст. / О. Ю. Краснобока [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/19084/1/Краснобока.pdf>
4. Краснобока О. Ю. Німецькі поселенці на українських землях (20-ті роки XIX ст. – 30 – ті роки XX ст.). / О. Ю. Краснобока [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/20022/1/32.pdf>
5. Суліменко О. Німецька колонізація Волинської губернії в кінці XVIII – 70-х рр. XIX ст. // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення: [монографія]. – Київ, Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Серія «Україна: історія і сучасність». – Вип. 1. – 416 с. 131–150.
6. Суліменко О. Німці Волині у кінці XVIII – поч. XX ст. : політико-правовий аспект. / О. Суліменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3907/1/Germans_of_Volyn_2002.pdf

Анастасія Казаку

студентка III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

ст. викладач кафедри історії України **Максимов О. В.**)

СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ СЕЛЯНСЬКІЙ РОДИНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

(на прикладі Наддніпрянської України)

Гендерні ролі, як правило, формуються культурною й релігійною традицією. Православна культурна традиція характеризується тим, що протягом століть виключала жінку зі сфери управління й лідерства. Тут варто акцентувати увагу на тому, що Україна вирізнялася серед інших православних країн тим, що з давніх часів зуміла зберегти деяке рівноправ'я у родинно-шлюбних стосунках між чоловіком і дружиною. Уже в період Київської Русі

жінки користувалися значною свободою і незалежністю як у правовому, так і в соціальному плані й демонстрували самостійність у різних аспектах життя.

Вивченню цього питання дослідники приділяли значну увагу упродовж XIX–XX століть. Особливе значення має праця М. Костомарова [1], яку у певному сенсі можна визначити як «піонерську». Сучасні українські дослідники-народознавці О. Кісь [5], С. Макарчук [4], О. Оніщенко [3] вивчають гендерну взаємодію, послуговуючись новітніми теоретико-методологічними підходами і принципами. Певний інтерес до вказаної тематики проявляють сучасні російські вчені, досліджуючи соціальну історію Російської імперії [2].

Метою цієї статті є узагальнений розгляд соціального статусу жінки в українській селянській родині Наддніпрянської України упродовж XIX – початку XX ст.

Ще М. Костомаров, порівнюючи становище жінки на території Росії та України зауважував, що українська дівчина є «гідною любові», а статус матері «забезпечує велику повагу до неї», натомість протиставляючи «великоруську жінку», яка «майже не має волі, слабка істота, яка підкоряється обставинам і долі» [1, с. 171]. Проте заміжжя було тією засадничою передумовою, яка визначала долю жінки. Лише заміжня жінка (молодиця) могла реалізувати свою гендерну програму й досягти визнання як соціально-повноцінна особа.

Статус жінки сформувався завдяки селянській сімейній економіці. Шлюб для селян був потрібний з господарської точки зору. Серед головних критеріїв оцінки дівчини як потенційної дружини першорядне місце посідали її господарські навички, стан здоров'я, родовід. При виборі нареченої увагу в першу чергу звертали на її фізичні якості, а вже потім на усе інше. Виняткове значення мала позиція батьків молодих, які при обранні подружньої пари своєму синові чи дочці керувались, зазвичай, господарсько-майновими міркуваннями.

Традиційно жінки не несли відповідальності перед громадою, не брали участі в мирському сході. Б. Миронов так сформулював один із принципів громадського життя: «Жінки не мають ніяких грошових і натуральних зобов'язань перед громадою і державою, та зате не мають і ніяких прав, зокрема не беруть участь у громадському управлінні і не мають долі в громадській власності і права на земельний наділ» [2, с. 453]. Однак громада надавала допомогу вдовам, солдаткам, сиротам.

По господарству жінка мала досить широке коло обов'язків. Сюди належали городництво, допомога чоловікові у землеробстві, ведення домашнього господарства, догляд за худобою та птицею, забезпечення одягом усієї сім'ї (прядіння, ткацтво). Жінці часом доводилося виконувати чоловічі роботи через об'єктивну необхідність. У випадках, коли чоловік знаходився на заробітках, перебував на військовій службі або був мобілізований на війну усі господарські роботи виконувалися жінкою. В умовах зростання малоземелля, розширення товарно-грошових відносин дорослі селяни-чоловіки часто були змушені вдаватися до заробітків, а вели домашнє господарство і обробляли землю жінки, старі, підлітки [3, с. 8].

Проте, на відміну від багатьох країн Європи, жінка наділялась певними правами, тобто ставала правосуб'єктною. Навіть за порушення певних своїх прав, або насилля чоловіка, могла звернутися до суду. Хоча й існувала достатньо розгалужена процедура позову, проте вона була можлива. Також жінка мала особисте власне, закріплене законом майно – материзна, яке жінка отримала в посаг під час одруження чи у спадок від матері, що перебувало у неподільній власності жінки (хоч і в спільному користуванні сім'ї) та успадковувалося тільки по жіночій лінії [4].

В українців, як і в багатьох народів, материнство вважали моральним і громадським обов'язком жінки перед Богом і перед людьми: Образ жінки-матері, берегині роду здавна шанувався українцями. В українських піснях, думах, голосіннях, приказках всюди зустрічається величний образ матері, виявлення до неї любові й пошани, що виражається у справжньому апофеозі материнства. Великим гріхом українці вважали непошану до матері.

Бездітна жінка подекуди зазнавала і часткових соціальних обмежень, що стосувалось насамперед її участі в деяких календарних та сімейних обрядах (весілля, хрестини тощо). Інші жінки часом до неї ставились зневажливо, з погордою, дорікаючи за те, що не здатна виконати покладений на неї природою та суспільством обов'язок [5, с. 150]. Прагнення мати дітей стимулювали її реалії селянською життя: у господарстві малої селянської сім'ї завжди гостро була відчутна потреба в робочих руках. Безпосередньо перед і після пологів і в період лактації селянка мала виконувати всю ту ж тяжку роботу, що й за інших обставин. З кожною дитиною господарське навантаження на жінку зростало, а ресурси сил і часу були безмежними.

Коли жінка демонструвала невідповідну статусові поведінку, через якісь обставини, не виконувала призначених для неї соціальних ролей, то набувала специфічного соціального статусу (вдова, розлучена, стара діва, бездітна, покритка, відьма та ін.), що не був безпосередньо пов'язаний з віком жінки. Ці статуси розглядали як певні соціальні відхилення, що на рівні повсякденних практик передбачало особливі моделі поведінки для таких осіб та відповідні способи контакту з соціальним середовищем, а також виявлялось і в певних правових звичаєво-обрядових обмеженнях [5, с. 86].

Вважається, що жінки в Україні були дуже освічені. При цьому йдеться навіть не про політичну еліту, а саме про широкі верстви суспільства. Водночас статистика показує, що наприкінці XIX ст. серед українок, що жили на українських теренах Російської імперії, письменних було лише 4 % – на противагу 11–12 % письменних чоловіків [5, с. 159]. Це було пов'язано з тим, що головне призначення жінки все-таки вбачалося у заміжжі, веденні господарства та вихованні дітей, а чоловік як господар та глава сім'ї мав бути освіченим.

Отже, в українській селянській культурі XIX – початку XX ст. статус жінки, порівняно з іншими народами був досить високий. Вона могла висловлювати думку при виборі майбутнього чоловіка, мала власне майно,

користувалася повагою як господиня та мати. Проте гендерної рівності в українській родині все ж не було, чоловік мав ширші права, був главою сім'ї, що було звичним явищем для селянської родини того періоду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии / Н. Костомаров // Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й народознавства. – К., 1994. – С. 163–175.
2. Миронов Б. Социальная история России периода Империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства в 2 т. Т. 1 / Б. Миронов. – СПб. : «Дмитрий Буланин», 1999. – 548 с.
3. Оніщенко О. Жінки в суспільно-політичному житті України. 1917 рік: автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Оніщенко. – НАН України; Інститут історії України. – К., 2008. – 21 с.
4. Макарчук С. Етнографія України : [навч. посібник] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/index.htm
5. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. – 287 с.

Коваленко Катерина

студентка ІV історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

ст. викладач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Максимов О. В.**)

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «КИЕВСКАЯ СТАРИНА»

Наприкінці XIX ст. «Киевская старина» стала важливим центром етнографічних досліджень. У цей час в журналі публікувалися праці, які були написані поціновувачами та збирачами різноманітних за своїм змістом етнографічних матеріалів. Також у зазначений період відбувався активний процес збору та опрацювання української обрядовості. Підтвердженням інтересу до цієї тематики є значна кількість опублікованих праць у журналі «Киевская старина». Дослідженню цього питання присвячена низка праць, зокрема І. Лютої [6], Л. Іваннікової [4] та інші.

Метою статті є аналіз опублікованих етнографічних праць у журналі «Киевская старина», які присвячені українським обрядам.

Українська обрядовість поділяється на два види: родинну (побутову) та календарну. Характерно, що в журналі особлива увага приділена першому виду обрядів, тому саме її висвітлення на сторінках часопису і стало предметом нашого дослідження. До родинних обрядів зазвичай відносяться – народження дитини, хрестини, весілля, а також ритуали, пов'язані із смертю людини.

Цінним з погляду висвітлення великої кількості фактів є опис родин та хрестин Х. Ящуржинського – «Повір'я і обрядності родин та хрестин». Основою цієї публікації послугували відомості з Волинської губернії. Стаття містить інформацію про всі етапи родильної обрядовості, зокрема і про повір'я

дородового періоду. Особливу увагу автор зосередив на постаті баби-повитухи. Не залишились поза увагою такі елементи як перша купіль, вибір кумів, хрещення немовляти та лікування дитячих захворювань [6, с. 321].

Значне місце посідає публікація І. Беньковського «Повір'я та обряди родин та хрестин». Зазначимо, що на сьогодні не вдалось точно встановити особу автора, що написав більше двадцяти етнографічних заміток на сторінках журналу «Киевская старина». Ймовірно, він був священником у селі Григорівка Старокостянтинівського повіту, обряди якого він і описав. Себе ж автор іменував «етнографом-любителем» [4, с. 49]. Дослідник подав доволі докладну інформацію про першу купіль немовляти, догляд за дитиною до хрещення. Натомість оминув увагою сам процес хрещення і лише побіжно згадав про цей обряд. На сторінках журналу також було опубліковано дослідження О. Малинки «Родини та хрестини», в ньому етнограф висвітлив особливості обрядовості, яка характерна для мешканців Центральної України [7, с. 254].

Особливий інтерес у етнографів був до весільної обрядовості українського населення, якій присвячено близько десятка статей та заміток. Етнограф Х. Ящуржинський розглядав весільну обрядовість як комплекс взаємопов'язаних обрядів з власним, оригінальним значенням. У праці «Малоросійське весілля як релігійно-побутова драма» він виділив 10 основних етапів весілля та здійснив їх короткий опис. Дослідник зазначав, що для народу весільний обряд мав надважливе значення і без нього ніяк не могло початись шлюбне життя [12, с. 226].

Важливими є також напрацювання відомого українського етнографа М. Сумцова, який перейшов від винятково фактичного викладу обрядовості до наукового опрацювання тематики. Таким чином, він виокремив декілька впливів на весільний обряд, переконуючи, що весілля українського народу має багато подібного з обрядами грецького народу [9, с. 17]. Також вчений порівняв українську та російську весільну обрядовість та зробив висновки, що українська наділена більшою цілісністю та святковістю. Він зазначив, що в обрядах росіян вбачається «..щось суворе, жорстоке і тужливе» [10, с. 428]. Питанням весільної обрядовості також були присвячені публікації О. Андрієвського [1], О. Ніколайчика [8] та інших.

Значна кількість етнографічного матеріалу висвітлювала особливості обрядів, які були пов'язані з останнім етапом земного життя людини – смертю. Етнограф С. Брайловський в 1885 р. опублікував працю «Малоросійське поховальне голосіння і його міфологічне значення». Автор докладно описав поховальний обряд та традиції голосіння за покійним, а також виділив інші складові обряду. С. Брайловський висунув припущення, що головні уявлення про життя та смерть українців мало відрізнялись від уявлень решти індоєвропейських народів [3, с. 76]. Проблематиці голосіння у поховальних обрядах також була присвячена робота Х. Ящуржинського [11].

Священик, історик, краєзнавець Л. Ленчевський, автор статті «Поховальні обряди та повір'я», звернув увагу на такі сакральні моменти як прощання із

помираючим, покладання на лаву тіла покійника, виготовлення труни, ритуальне сидіння біля покійника, поминання на цвинтарі та вдома, поминальні обіди та заупокійні молитви. Л. Ленчевський відзначив особливості поховання старших людей, дітей та неодружених, які виявлялись в одязі, оформлені труни та інших ритуалах [5, с. 73].

Важливе значення має стаття І. Беньковського – «Смерть, поховання і загробне життя за уявленнями народу». Це одне з перших систематизованих зібрань локальних звичаїв, ритуалів, пов'язаних зі смертю людини та її похованням. Записи були зроблені в повітах Волинської губернії. Автор вмістив інформацію про повір'я і обряди про смерті людини (ілюстровані легендами), обрядження покійника, обряди під час поховання парубка або дівчини та інше [2, с. 235].

Таким чином, обрядова тематика широко висвітлена в часописі «Киевская старина». Кількісно переважають матеріали, пов'язані з побутовою обрядовістю (народження дитини, хрестини, весілля, поховання). Можемо стверджувати, що в основному це був фактичний виклад, опис обрядовості, без особливого наукового опрацювання. Та не дивлячись на це, наукове значення публікацій, що пов'язані з українськими звичаями та обрядами в журналі вважається неоціненним. Адже було записано безліч обрядів з різних куточків України, які, на жаль, з часом зникли або змінили свою форму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. А. А. Оригинальное венчание 1766 г. // Киевская старина. – 1893. – № 12. – С. 502–504.
2. Беньковский И. Смерть, погребение, загробная жизнь по понятиям и верованиям народа. / И. Беньковский // Киевская старина. – 1896. – № 9. – С. 229–261.
3. Брайловський С. Малорусская похоронная причеть и мифическое ее значение / С. Брайловський // Киевская старина. – 1885. – № 9. – С. 73–83.
4. Іваннікова Л. В. Обрядовість і фольклор Південно-Східної Волині (Заславський і Старокостянтинівський повіти) в дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Л. В. Іваннікова // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Культурний простір Житомирщини-Волині ХІХ – ХХ століть», 24 квітня 2012 року. В 2 т. / [голов. ред. М. Ю. Костриця ; редкол. : Баженов Л. В. та ін.]. – Житомир : М. Г. Косенко, 2012. – Т. 2. – С. 7–12.
5. Ленчевский Л. Похоронные обряды и поверья / Л. Ленчевский // Киевская старина. – 1899. – № 7. – С. 70–78.
6. Люта І. Родильна обрядовість волинян у публікаціях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / І. Люта // Народознавчі записки. – № 2. – 2014. – С. 320–327.
7. Малинка А. Родины и хрестины / А. Малинка // Киевская старина. – 1898. – № 5. – С. 254–286.
8. Николайчик О. Новая свадебная малорусская песня в общем ходе свадебного действия / О. Николайчик // Киевская старина. – 1883. – № 2. – С. 366–400.
9. Сумцов Н. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу. / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1886. – № 1. – С. 17–40.
10. Сумцов Н. Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1885. – № 3. – С. 417–436.

11. Ящуржинский Х. Малорусские причитання над умершими / Х. Ящуржинский // Киевская старина. – 1888. – № 1. – С. 11–16.

12. Ящуржинский Х. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма / Х. Ящуржинский // Киевская старина. – 1896. – № 11. – С. 225–273.

Владислав Івасюк

студент III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

ДІЯЛЬНІСТЬ ГОЛОВНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна стала справжньою трагедією для України. Її територія була розділена між країнами, які входили до двох ворожих таборів. Різні частини українського народу повинні були воювати один проти одного за інтереси Росії та Австро-Угорщини, до складу яких вони входили. Сьогодні актуальним залишається з'ясування діяльності політичних сил в умовах воєнного конфлікту, в який втягнутий один народ.

Дослідженням суспільно-політичного життя українського народу у період Першої світової війни займалися такі українські історики, як О. Реєнт [3], О. Удовиченко [5], В. Яремчук [6] та ін.

Метою даної статті є аналіз змісту діяльності Головної Української Ради у період Першої світової війни.

Українські політики Галичини орієнтувалися на Австро-Угорщину й Німеччину, а у разі перемоги прагнули переходу під їхній протекторат усієї території України. 1 серпня 1914 р. у Львові представники Української національно-демократичної партії, Української соціально-демократичної партії та Української радикальної партії створили Головну Українську Раду (ГУР). Через участь у створенні всіх найвпливовіших політичних сил краю, ГУР отримала підтримку народу. Ця міжпартійна організація мала яскраво виражений проавстрійський характер. Її метою було об'єднання українського населення Галичини задля підтримки австро-угорських сил у війні з Російською імперією та визволення українських територій з-під влади Росії [1, с. 34].

ГУР очолив К. Левицький, його заступниками стали М. Павлик та М. Ганкевич, секретарем – С. Баран. Вони зверталися до керівних органів Галичини та австро-угорського уряду з петиціями, які захищали інтереси українського народу, підтримували відносини з представниками європейських держав [6, с. 25].

3 серпня 1914 р. ГУР звернулася із Маніфестом до українців, який закликав до згуртування для боротьби з російським самодержавством і за визволення України. В ньому говорилося, що «ненаситність Росії загрожує

національному життю України і захист від цього треба шукати в конституційному устрої Австро-Угорської держави» [5, с. 304]. За її прикладом зі схожим заклик до українського населення Буковини звернувся Союз українських парламентських і сеймових депутатів, на чолі якого стояв М. Василько. «Маніфест до українського народу» став програмним документом організації. Головною політичною вимогою стало отримання державної самостійності Україною.

4 серпня 1914 р. Рада ініціювала рішення створити гарнізон Українських січових стрільців (УСС), який мав слугувати основою для створення у майбутньому української національної армії. Цим процесом керувала Українська бойова управа на чолі з К. Трильовським – отаманом Українського Січового Союзу. Австрійський уряд дозволив прийняти лише 2,5 тисячі бажаючих. На території Угорщини вони прийняли присягу на вірність імператору Францу-Йосифу I [5, с. 303].

5 травня 1915 р. у Відні з метою поширення впливу ГУР на українські землі, підвладні Російській імперії та на міжнародному рівні, ГУР було перетворено на Загальну Українську Раду. Основне її завданням – сприяння згуртуванню національних сил, керівництво діяльністю політичних організацій та партій, без втручання у їх самостійність. Того ж дня відбулося установче засідання ЗУР, на якому було обрано склад Президії. Її члени представляли інтереси майже всіх регіонів України [4, с. 364].

Головою знову став К. Левицький, його заступниками – М. Василько (Буковина); Л. Бачинський, Є. Петрушевич, М. Ганкевич (Галичина). Вирішальний голос у всеукраїнських справах мав представник СВУ – О. Скоропис-Йолтуховський.

12 травня 1915 р. – на другому засіданні було проголошено Маніфест «До всіх народів цивілізованого світу!», який містив програмні засади організації. За ним вирішення українського питання на всеукраїнському рівні мало полягати у створенні самостійної України з українських частин Буковини та Галичини на території Австро-Угорщини у статусі національно-територіальної автономії [4, с. 365].

ЗУР не вдалося повністю втілити у життя свої задуми. На заваді цьому стали труднощі внутрішнього порядку, посилення позицій російських військ та їх наступ на Східну Галичину, Західну Волинь і Північну Буковину. ЗУР почала поступово втратила свій вплив.

5 листопада 1916 р. імператор Франц-Йосиф I і кайзер Вільгельм II виголосили маніфест про створення Польського королівства, до складу якого ввійшла Східна Галичина у поєднанні із Західною. Це повністю суперечило українським державотворчим прагненням. У знак протесту 6 листопада 1916 р. Президія у повному складі склала свої мандати. Вони закликали українців перейти до тактики «опори на власні сили». Загальна Українська Рада – саморозпустилася.

Отже, західноукраїнські політики, що входили до складу ГУР та ЗУР мали яскраво виражену проавстрійську та антиросійську спрямованість та виступали за утворення української автономії у складі Австро-Угорської імперії. Але успіхи російської армії у бойових діях зуміли підірвати авторитет цих організацій і привели до припинення їхньої діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левицький К. А. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Levytskyi_Kost/Istoriia_politychnoi_dumky_halytskykh_ukraintsiv_1848-1914.pdf
2. Маніфест Головної Української Ради від 3 серпня 1914 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.vn.ua/book/xrestomatia/427.html>
3. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття). – К. : Вид-во «Арій», 2016. – 320 с.
4. Світлична В. В. Історія України. – К. : Каравела, Львів : Новий світ, 2002. – 304 с.
5. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. – К. : Україна, 1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.e-reading.club/book.php?book=1002111>
6. Яремчук В. Загальна Українська Рада (1915–1916 рр.) як вияв системних дій українських політичних сил Наддніпрянської та Наддністрянської України // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2009. – № 43. – С. 23–41.

РОЗДІЛ 2

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Анастасія Хуторна
магістрантка VI курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: к. і. н.,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

РОЗВИТОК ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО (1917–1918 рр.)

Українська революція 1917–1918 рр. відкрила нову сторінку в історії України. Складні процеси у політичній, економічній та соціальній сфері, які були пов'язані з розгромом російського царизму, переворотом більшовиків та боротьбою за створення суверенної Української держави мали значний вплив на освітньо-культурне життя тогочасного суспільства. В роки української революції питання розвитку освіти набули актуальності. Низка заходів була спрямована на відродження національної самосвідомості та на створення власної держави.

Історіографія зазначеної теми включає в себе, зокрема й напрацювання відомих істориків І. Крип'якевича [1], Н. Яковлевої (Подольськаї) [4], В. Дончика [2], В. Капелюшного [3].

Мета даного дослідження полягає у висвітленні основних аспектів розвитку сфери освіти в Україні в період Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського.

Процес державотворення в Україні супроводжувався змінами в освітньо-культурному житті суспільства. В 1917 р. було розроблено реформу шкільної освіти: створено керівний освітній орган – Міністерство народної освіти і його підструктурні інститути: Генеральний секретаріат освіти на чолі з І. Стешенком, Генеральну шкільну раду і Раду міністра; відповідними комісіями розроблено законопроекти розвитку [4, с. 3].

Влітку 1917 р. розпочалася масштабна перепідготовка вчителів до роботи за новими навчальними планами, програмами та підручниками. У той же час в Україні почали діяти близько 50 курсів для вчителів. На цих курсах вчителі отримували гарну підготовку не тільки в роботі за новими планами навчання у школі, а й вчилися викладанню українською мовою. За короткий час було відкрито понад 50 українських гімназій, 47 вчительських семінарій, 3 вчительських інститути. Більшість шкіл стали україномовними. У жовтні 1917 р. у Києві було відкрито український народний університет. Кошти на освітні реформи в основному давала громадськість: пожертви з боку багатих осіб, інтелігенції, земств, сільських сходів. З листопада 1917 р., після проголошення незалежності України, освітня політика набула більш організованих рис. Було проголошено безкоштовність, демократичність і

наступність освіти. Основним типом школи проголошувалась семирічна, що складалась з двох ступенів: чотири та три роки [4, с. 4].

Реформа шкільної освіти, започаткована Центральною Радою, тільки почала набирати обертів, як у результаті майже безкровного державного перевороту уряд був розпущений і з'явилося нове державне утворення – гетьманат «Українська держава», який очолив отаман вільного козацтва П. Скоропадський, який намагався продовжити політику своїх попередників [5].

У період Гетьманату протягом 7,5 місяців Міністерство народної освіти очолювали: М. Василенко (3 травня – 25 жовтня 1918 р.), П. Стебницький (24 жовтня – 14 листопада 1918 р.), В. Науменко (14 листопада – 14 грудня 1918 р.) [4, с. 8].

За часів Гетьманату посилюється вплив на освітню політику російського вчителства, активізується антиукраїнський фронт, зокрема батьківські організації виявляють відкриту антиукраїнську позицію. Це означало, що управління в системі освіти за часів Гетьманату, спрямовувало свою політику і на збереження двомовності, тобто російські школи залишались, а українські відкривали. В цьому була відмінність між освітньою політикою Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського. Але незважаючи на це, багато початкових та середніх шкіл українізувалися та націоналізувалися. Досить активно відкривались українські школи. Так у 1918 р. було відкрито 54 гімназії, згодом ще 40 гімназій та 10 училищ [1, с. 458].

Важливим кроком у реформуванні освіти, було створення Національної бібліотеки, Національного архіву, Національної галереї мистецтв, Національного театру та історичного музею. 27 листопада 1918 р. у Києві була відкрита Національна Академія наук, очолив яку В. І. Вернадський. Розпочинала свою роботу академія з кількох інститутів та комісій, але це стало важливою подією для розвитку освітнього життя України. В Києві та Кам'янці-Подільському були відкриті українські університети. А в російськомовних університетах Харкова та Одеси були відкриті кафедри української мови та літератури, культури, історії та права [1, с. 463].

У травні 1918 р. було знову організовано курси для вчителів початкової та середньої школи. Курси проводились з українознавства. Поряд з ними відбувалося значне реформування навчання в учительських семінаріях. Вводилися предмети з української мови та літератури, історії, географії та методики викладання даних дисциплін [5].

Отже, за часів перебування при владі Центральної Ради та гетьмана П. Скоропадського досить активно розвивалась сфера освіти в Україні. Незважаючи на певні тогочасні труднощі Центральною Радою було взято курс на відродження культурно-освітнього життя українського населення, а гетьманський уряд в свою чергу активно продовжував політику розбудови даних галузей. Ця політика призвела до піднесення національної самосвідомості, до виховання освіченого, патріотично налаштованого покоління, яке братиме участь у розбудові держави у наступні роки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української культури / [за загал. ред. І. Крип'якевича]. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
2. Історія української літератури ХХ століття / [за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1994. – 509 с.
3. Капелюшний В. Процеси культурно-національного відродження України за революційну добу (1917–1921 рр.) / В. Капелюшний // Історія України. – 2004. – № 33–34. – 50 с.
4. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. / С. Постернак. – К. : Всеукр.кооператив. видав. союз., 1920. – 127 с.
5. Яковлева (Подольська) Н. О. Освіта і культура України у 1917–1920 роках / Н. О. Яковлева (Подольська) [Електронний ресурс] // 12 Сумцовські читання: Конференція, присвячена 15 річниці незалежності України. – Харків, 2006. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsovconference/2006/article.html?n=272>

Юлія Градовська

студентка III курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н., доцент кафедри історії України,
декан історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ДОРОШЕНКА У ПЕРІОД ЕМІГРАЦІЇ

Дмитро Дорошенко, який взяв активну участь у діяльності українського уряду після поразки революції вже не зміг повернутися в Україну, а з 1920 р. проживав в еміграції. Проте навіть перебуваючи за кордоном, він не полишав своєї політичної та наукової роботи.

Актуальність статті полягає в тому, що через еміграцію та заборону повернутися назад, праці Д. Дорошенка довгий час були недоступними для українців. Саме тому на сьогоднішній день наукових розвідок про його творчу спадщину періоду еміграції вкрай мало.

Вивченням цього питання займалися такі українські дослідники як Д. Бурім [2; 3], В. Власенко та інші [4].

Метою статті є опис діяльності Дмитра Дорошенка в період еміграції.

Д. Дорошенко опинився за кордоном ще у 1918 р., але тоді він був послом Української держави. Після поразки П. Скоропадського він спочатку переїхав до м. Рейхенау, що у Австрії, а згодом і до Відня. Значну допомогу йому з влаштування у чужому місті йому надавав інший відомий український історик В. Липинський, з яким Д. Дорошенко підтримував дружні стосунки [1, с. 12].

Варто відмітити, що вченого постійно супроводжувала його дружина. Їхня невелика родина, як і переважна більшість українських емігрантів вірила, що вони тут тимчасово і обов'язково скоро повернуться додому, адже в Україні мають статися значні зміни, які дозволять їм це зробити [5, с. 142]. Але назад дороги не було. І Д. Дорошенко розпочав активну діяльність у Австрії. У 1920 р. йому надійшло запрошення від Українського вільного університету (УВУ), яке він із задоволенням прийняв. УВУ – наукова установа, метою якої була підготовка висококваліфікованих кадрів для України. Викладання велось українською мовою на філософському факультеті та на факультеті права і

суспільних наук. Цей університет діяв у Відні лише протягом двох семестрів, а далі його було перенесено до Праги, де склалися значно сприятливіші умови, для його функціонування.

В Українському вільному університеті професор Д. Дорошенко викладав на кафедрі історії України, яку очолював протягом тривалого періоду, читаючи курси з історії України та української історіографії [3, с. 440]. Зрозуміло, що у своїй роботі він зіштовхнувся із значними труднощами, адже всі його матеріали, лекції, джерела залишилися у Києві, а лекційний курс необхідно було складати заново, практично не маючи ніякої літератури. Незважаючи на це, лекції Д. Дорошенка мали успіх серед слухачів, адже характеризувалися широтою поглядів та цікавістю та емоційністю викладу. З огляду на це нічого дивного немає у тому, що його вихованці стали відомими вченими-істориками. Серед них ми можемо назвати С. Наріжного, Б. Крупницького, М. Андрусика.

Повагою Д. Дорошенко користувався не лише серед студентів, а й серед колег. У 1922–1923 рр., 1933–1936 рр., 1941–1944 рр. його обирали деканом, а у 1944–1945 рр. був проректором УВУ. Цьому багато в чому сприяли риси характеру вченого, який ніколи своїх політичних симпатій чи антипатій не переносив на поле академічних відносин (також і відносин особистих). Його академічна діяльність була далека від усякого політичного забарвлення, він однаково рівно ставився і до колег, і до студентів, до якої б політичної групи вони не належали [2, с. 200].

Маючи на увазі перш за все інтереси наукові, професор Д. Дорошенко завжди намагався залучити до співпраці в Українському університеті найкращі науково-педагогічні сили, незважаючи на політичні переконання та особисті симпатії чи антипатії. Дружина Д. Дорошенка в своїх «Уривках споминів» подає такі цікаві факти. До Українського вільного університету у Празі подали свої заяви О. Лотоцький і О. Шульгин, щоб їх допустили до викладання як професорів університету. Але більшість професорів університету, що вже викладали там, не хотіли бачити їх з-поміж своїх колег як «петлюрівців». Однак Д. Дорошенко, незважаючи на розбіжності у політичних поглядах, відстояв їхні кандидатури на викладацькі посади [2, с. 203].

Окрім того, що Д. Дорошенко викладав в УВУ, він ще у 1924–1926 рр. паралельно працював на історико-літературному факультеті Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, де викладав історію України, слов'янознавство, історію західноєвропейських літератур. У 1925–1926 рр. він керував кафедрою історії України цього інституту та був членом його Ради професорів. Поряд з педагогічною роботою в українських вищих навчальних закладах професор Д. Дорошенко проводив інтенсивну і плідну науково-дослідницьку діяльність [3]. У вересні 1924 р. він отримав повідомлення від Українського товариства червонохресної допомоги і від гетьмана П. Скоропадського про план заснування Українського наукового інституту в Берліні та запрошення на посаду директора. З цього моменту протягом двох років (урочисте відкриття Українського наукового інституту відбулося 10 листопада 1926 р.) він брав активну участь у заходах з організації цієї наукової установи. Він зазнавав тиску з боку П. Скоропадського та В. Липинського, які особливу увагу звертали на політичну благонадійність, в

той час як Д. Дорошенко основним критерієм вважав фаховість історика. Розпочинаючи організаційну роботу, вчений заявив, що це має бути не традиційний університет, а маленька наукова лабораторія, маленька академія наук [4, с. 90].

Під час роботи в науковому інституті Дмитро Іванович Дорошенко також виступав з лекціями на загальноукраїнські теми німецькою та українською мовами в аудиторіях Берлінського університету та перед представниками німецької громадськості. У 1926–1931 рр. вчений здійснював керівництво видавничою справою інституту, яку справедливо вважав однією з головних галузей діяльності будь-якої наукової установи. Під його редакцією виходили інститутські видання: «Записки Українського наукового інституту в Берліні» та «Вісті Українського наукового інституту в Берліні», у яких співробітники інституту мали можливість публікувати результати своїх наукових досліджень.

Залишив він роботу в цій установі у 1931 р. Проте, продовжував роботу в інших університетах до самої смерті у 1951 р. [2, с. 203].

Отже, Д. Дорошенко й в еміграції проводив активну діяльність, щоправда тепер він займався не стільки політичною (хоча й був учасником українського гетьманського руху), а науковою та організаційною. Д. Дорошенко з 1920 р. викладав в УВУ, крім того, він був одним із організаторів та директором Українського наукового інституту в Берліні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович М. В. Липинський і Д. Дорошенко (до співпраці двох великих істориків) / М. Антонович // Український історик. – 1982. – № 3–4. – С. 12–15.
2. Бурім Д. Дмитро Дорошенко як історик слов'янських народів і Східної Європи / Д. Бурім // Славістична збірка. – Вип. 1: Збірка статей за матеріалами Перших Міжнародних наукових Соханівських читань (м. Київ, 18 листопада 2014 р.). – К., 2015. – С. 192–203.
3. Бурім Д. Українська еміграція в епістолярних джерелах: листи Дмитра Дорошенка до Миколи Стороженка (1925–1928) / Д. Бурім // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 16/17. – К., 2012. – С. 438–530.
4. Власенко В. До історії української еміграції у Південно-Східній Європі (Український Червоний хрест на Балканах) / В. Власенко // Пам'ятки. – 2013. – Т. 14. – С. 7–92.
5. Дорошенко Н. «Уривки споминів» [Електронний ресурс] / Н. Дорошенко. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/cultur/cult30.htm>

Марія Левківська

студентки III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д. і. н.,

доцент, завідувач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

ВОЖДІ КІНЕМАТОГРАФУ. РАДЯНСЬКА ПРОПАГАНДА ЗАСОБАМИ КІНО В 1920–1930-ті РР.

Датою народження радянського кіно вважається 27 серпня 1919 р. – день підписання Радою народних комісарів РРФСР декрету про націоналізацію кінематографа. З цього часу вся фото- і кінематографічна промисловість перейшла у відання Народного комісаріату освіти. Кінематограф став

потужною ідеологічною зброєю радянської влади. Демонстрація фільмів у 1920–1930-ті рр. здійснювалася під керівництвом відділів агітації і пропаганди повітових і районних комітетів ВКП(б).

Висвітленням цього питання у новітній історіографії займаються переважно російські дослідники. Зокрема, Н. Зоркая [1; 2], Н. Клейман [3] та А. Федюк [5]. Метою статті є висвітлення ролі кінематографу як засобу возвеличення вождів та поширення ідеології радянської влади у 1920–1930-ті рр.

Кіно виконувало роль «культурного важеля перевиховання мас». Звукове кіно з'явилося у СРСР наприкінці 1920-х рр. Протягом 1920-х рр. більшість радянських художніх фільмів піддавалися критиці в офіційній пресі. Вони не формували нові, радянські за духом смаки мас, а багато в чому прагнули їм відповідати, народжуючи на екрані мелодрами, бойовики, комедії, найбільш улюблені глядачем в усі часи. Кінематограф у СРСР прийняв на себе виховну і освітню місію літератури [1, с. 325].

«З усіх мистецтв для нас найважливішим є кіно ...» – проголосив В. Ленін у березні 1922 р. під час розмови з наркомом народної освіти А. Луначарским. Ці слова пізніше процитував Й. Сталін у своєму «Вітання до п'ятнадцятиріччя радянського кіно» 11 березня 1935 р. Саме він став першим і головним послідовником В. Леніна у розвитку радянської кіноіндустрії. Цій справі Й. Сталін присв'ятив близько двадцяти п'яти років свого перебування при владі (1928–1953 рр) [5, с. 72].

За свідченням сучасників В. Ленін не любив, коли хтось зображав його на сцені або знімав в кіно, тому найкращі фільми з В. Леніном побачили світ лише після його смерті. Коли С. Ейзенштейн знімав фільм «Жовтень» виникла проблема – Надія Крупська категорично відмовилася затверджувати на роль свого покійного чоловіка професійних акторів. Вона хотіла щоб роль В. Леніна зіграв справжній пролетарій. Роль отримав механік буксира В. Никандров, який був дуже схожий з В. Леніном і на зйомках не потребував гриму.

Згідно резолюції прийнятої на XIII з'їзді РКП(б) 1924 р. Й. Сталін проголошує: «Кіно має стати в руках партії могутнім засобом комуністичної агітації та пропаганди. Необхідно залучити до цієї справи увагу широких пролетарських мас, партійних і професійних організацій» [2, с. 256].

За часів сталінського режиму радянське кіномистецтво досягає свого розквіту, створюються фільми, на цей момент визнані шедеврами не тільки вітчизняного, але і світового кіно, над якими працюють такі знамениті режисери, як С. Ейзенштейн, О. Довженко, В. Пудовкін, С. Герасимов, М. Ромм, Г. Александров. Тоді ж з'явився перший радянський звуковий фільм «Путівка в життя» (1931 р.) режисера М. Екка. Фільм виконав соціальне замовлення влади, відобразивши ситуацію боротьби держави з безпритульністю. Цей фільм був закуплений багатьма країнами і приніс популярність радянському кіно за кордоном.

Величезний успіх мали пригодницькі фільми – стрічки В. Вайнштока «Діти капітана Гранта» (1936 р.) і «Острів скарбів» (1937 р.) Перші радянські кінокомедії випустив кінорежисер Г. Александров – «Веселі хлопці» (1934 р.), «Цирк» (1936 р.), «Волга-Волга» (1938 р.), «Світлий шлях» (1940 р.).

Г. Александров, познайомившись із досвідом Голлівуду, зумів створити захоплюючий кіномюзикл на основі вітчизняних реалій. Після цих стрічок за кордоном дізналися, що Росія «може сміятися». У фільмах Г. Александрова з'явилася Л. Орлова (1902–1975) – перша зірка радянського кіно, яка поєднувала драматичний, хореографічний та музичний таланти [4, с. 176].

З початком 1930-х рр. кіно почало відігравати роль потужного засобу маніпулювання свідомістю. Кінематограф штампував образи, які радянська людина переносила у своє життя як своє бачення реальності. У фільмах цього часу зображується прикрашене безконфліктне життя, конфлікти вибудовувалися лише зі шкідниками або куркулями. Авторитет партії, віра у прекрасне життя пов'язували з образом вождя. Лише після схвалення Й. Сталіна фільми демонстрували на екранах. Боротьба з диверсантом, шкідником була присутня майже у всіх радянських фільмах 1920–1930-х рр. Моделюючи конфлікти, влада надавали інструкції до їх вирішення в кіно. У багатьох фільмах фігурував товариш Й. Сталін, який висвітлювався як «батько народів». Основними темами фільмів було вихваляння вождя, партії або знищення класового ворога [3, с. 123].

Уперше як кіногерой, Й. Сталін з'явився 1937 р. у М. Ромма. Це трапилося у картині «Ленін у Жовтні», яка здійняла справжній фурор. Стрічка створювалася стахановськими методами, бо вождя «здивувало», як це можна ударно й швидко рубати в шахті вугілля, а знімати кіно – роками. Спочатку на роль Й. Сталіна готували актора І. Андроннікова, котрий прекрасно імітував сталінський голос та акцент, його манеру говорити, уміло передаючи важкі томливі паузи. Але зовнішньої схожості, наперекір усім старанням гримерів-костюмерів, досягти так і не вдалося. Тоді М. Ромм запросив на проби маловідомого актора із Кіровського обласного драматичного театру С. Гольдштаба і зупинився на його кандидатурі. Й. Сталіну фільм не сподобався тому, що він був зображений другорядним персонажем [1, с. 245].

У новій стрічці М. Ромма «Ленін у 1918 році» (1939 р.) Йосип Віссаріонович у виконанні актора М. Геловані уже не поступався Леніну якістю мистецького втілення. Навіть витіснив Володимира Ілліча з рейтингу глядацьких симпатій. Сценарій до цього фільму також написав О. Каплер і в 1941 р. за обидві «ленінсько-сталінські» картини став Сталінським лауреатом.

Як розповідав народний артист СРСР Б. Тенін, деякі виконавці у кіно ролі Й. Сталіна «хворіли» непомірною гординею. Один із них, під приводом втілення у великий образ, розіжджав на представницькому персональному авто, добився значної надбавки до зарплати, на виступах перед глядачами з'являвся у сталінському кітелі з люлькою в зубах, стимулював пишні зустрічі та бенкети на свою честь. Одним з таких акторів був С. Гольдштаб [5, с. 69].

Таким чином, протягом періоду 1920–1930-х рр. кінематограф відігравав важливу роль маніпулятора свідомістю радянської людини. Вожді у свою чергу використовували кіно як засіб пропаганди радянського способу життя, поширювали панівну ідеологію та возвеличували свою постать на великих екранах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зоркая Н. М. История советского кино / Н. М. Зоркая. – СПб. : Алтейя, 2005. – 544 с.
2. Зоркая Н. М. Кино. Театр. Литература. Опыт системного анализа / Н. М. Зоркая. – М. : Аграф, 2010. – 399 с.
3. Клейман Н. Другая история советского кино / Н. Клейман. – М.: Локарно, 2011. – 178 с.
4. Радзинский Е. С. Сталин. Жизнь и смерть / Э. Радзинский. – М. : АСТ, 2015. – 352 с.
5. Федюк А. В. Советская система кинопроизводства и кинопроката в 1920-е – 1930-е гг. / А. В. Федюк // Киноведческие записки № 50. – 2016. – С. 69–73.

Дмитро Кондратюк

магістрант VI курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ (1920–1930-ті рр.)

Національне питання є одним з найбільш важливих і складних в державному будівництві. В УСРР–УРСР, як поліетнічній державі, національна політика радянської влади у міжвоєнний період ознаменувалася гострою боротьбою за обрання стратегічно важливого напрямку національного курсу. Це був складний і суперечливий час, який дав позитивний досвід у здійсненні державної політики у сфері міжнаціональних та міжетнічних відносин (1920-ті рр.) і сталінську репресивну національну політику 1930-х рр.

Проблема національної політики радянської влади знайшла своє відображення у працях таких дослідників, як О. Рафальський [3], Л. Гуцало [1], О. Калакура [2], Б. Чирко [5] та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб, спираючись на доробок попередників, проаналізувати специфіку та особливості політики радянської влади щодо національних меншин в Україні в 1920–1930-х роках.

Новий напрям і зміст національної політики впливали із проголошеного керівництвом СРСР курсу на коренізацію. Реалізація політики коренізації здійснювалася двома шляхами: українізацією та заходами щодо національних меншин. Стосовно національних меншин в Україні була створена низка спеціальних органів для практичного втілення цієї політики в життя. Роботою цих органів керувала Центральна комісія Національних меншин при ВУЦВК. Поряд з центральними органами Комісії у справах національних меншин діяли аналогічні утворення при губернських і окружних виконавчих комітетах Рад [1].

Загалом у 1920-х рр. державна політика у галузі національних відносин передбачала реалізацію спеціальних заходів сприяння політичному і культурному розвитку національних меншин. Почалося обстеження місць компактного проживання національних меншин. Це дало можливість визначити характер соціально-господарської структури, особливостей побуту, культурно-освітнього стану обстеженого населення [2, с. 166].

Для вирішення національно-культурних проблем та наміром партії залучити національні меншини до активної діяльності в будівництві соціалізму, розпочалося створення національних адміністративно-територіальних одиниць та рад, які створювалися на основі постанови РНК УСРР від 29 серпня 1924 р. «Про виділення національних районів і сільрад», якою визначалася норма для національного району – 10 тис. Осіб [4].

У складі Української СРР на 1930 р. було утворено 25 національних районів, 1087 національних рад: 450 російських, 254 німецькі, 156 єврейських, 12 чеських, 4 білоруські і 3 албанські. Особливим напрямом роботи з національними меншинами було: подолання їх економічної відсталості, залучення до сфери матеріального виробництва, зміна соціальної структури національних груп [5, с. 22].

Однак, з кінця 1920-х – початку 1930-х рр. із остаточним оформленням у СРСР командно-адміністративної системи було взято новий курс у національній політиці України. Він полягав, з одного боку, в згортанні політики українізації, а з іншого – в докорінній зміні роботи з нацменшинами. В Україні під тиском Москви здійснювалась спочатку «чистка», а потім ліквідація навчальних закладів, у яких викладання велося мовами національних меншин. Приймалися і реалізовувалися рішення щодо закриття й реорганізації національних культурно-освітніх закладів, редакцій газет та журналів. Здійснювалась реорганізація і ліквідація національних адміністративно-територіальних одиниць як таких, що не виправдали себе. Наприкінці 1930-х рр. із ліквідацією національних районів та сільрад було припинено функціонування системи національного районування в Україні [3, с. 116–117].

Партійно-державне керівництво України, виконуючи настанови Москви, намагалось нав'язувати масовій свідомості думку про те, що німці, поляки та представники інших національностей – потенційні зрадники, шпигуни, диверсанти, здійснюють шкідницьку діяльність і яких слід викоринювати у будь-який спосіб. Наслідком такої політики стали репресивні акції щодо меншин: звільнення з роботи людей у зв'язку з їхньою національною належністю, депортації з місць компактного проживання, фабрикація шпигунських, диверсійних, повстанських організацій, які склалися з українських, німецьких, польських, грецьких та інших «націоналістів» [4].

Таким чином, радянська влада прагнучи залучити національні меншини до активної діяльності в будівництві соціалізму та поширенні комуністичної ідеології за межами СРСР, спочатку сприяла їх культурному та економічному розвитку, однак коли основна мета була досягнута розпочала масову репресивну політику.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцало Л. В. Національні меншини України в політиці коренізації 20–30-х років ХХ століття [Електронний ресурс] / Л. В. Гуцало. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_29/hutalo_natsinalni.pdf
2. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Я. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.
3. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті : Історіографічний нарис. – К. : Полюс, 2000. – 447 с.

4. Сучкова О. Ю. Політика радянської влади щодо національних меншин [Електронний ресурс] / О. Ю. Сучкова. – Режим доступу : <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=2101&chapter=1>

5. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття) / Б. В. Чирко // Український історичний журнал. – 1990. – № 1. – С. 51–64.

Ярослав Весельський

студент ІV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

доцент (без в. з.) кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Рафальська Т. Л.**)

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА ЖИТОМИРЩИНІ В КІНЦІ 1920-х – НА ПОЧАТКУ 1930-х РР.

Метою даної статті є визначення стану римо-католицької Церкви в 1920–1930-х рр, визначення головних аспектів проблеми діяльності католицького духовництва на теренах Житомирщини за часів радянської влади.

Питання історії католицької Церкви на території України було висвітлено в праці В. Осадчого «Католицька церква в Україні: історичний нарис» [3] та в книзі архієпископа І. Ісіченка «Історія Христової Церкви в Україні» [2]. В. Цимбалій у науковій праці «Становище територіальних інституцій Римо–Католицької Церкви в незалежній Україні» [6] – дослідив становище територіальних інституцій католицької Церкви, до яких входять діючі сьогодні католицькі ордени. Репресії щодо католицького духовенства було висвітлено в праці Т. Рафальської: «Великий терор» на Житомирщині – (липень 1937 – листопад 1938 рр.) [4]. Історію Київсько-Житомирської римсько-католицької єпархії досліджував Ю. Білоусов в історичному нарисі: «Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія» [1].

Дослідженнями католицької Церкви на території Волині загалом та Житомирщини зокрема, займається ряд польських дослідників, зокрема: Й. Купчак [8], Р. Дзвонковський [7] та інші. Зокрема, дослідник Р. Дзвонковський, працюючи над своїм дослідженням «*Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR. 1917–1939*», спирається на широку джерельну основу, беручи до уваги архівні матеріали польських, українських, російських, французьких, англійських, італійських установ. Велику увагу на формі і методах боротьби радянської влади з католицькою Церквою, в тому числі і на Житомирщині, приділяє Т. Skalski, в своїй книзі «*Teror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie*» [9]. Поява католицької єпархії в Україні пов'язана з діяльністю домініканців. Після того як Великий князь литовський Гедимін у 1321 р. заволодів Київським князівством, там з'явилася домініканська місія і монастир. Першим єпископом став Генрик [8]. З XV ст. Київ опинився у складі Речі Посполитої, з 1654 р. – Київ у складі Російської держави. Саме у складі Російської імперії київська католицька кафедра продовжувала своє існування.

У 1793 р. у результаті Другого поділу Речі Посполитої, Росія приєднала до себе велику кількість земель, що раніше належали Польщі. Католицька Церква

загалом, після 1795 р. знаходилась у досить невігідному правовому становищі, і тому керівництву єпархій доводилось майже примусово виконувати неканонічні рішення державної влади. Катерина II провела реорганізацію латинських єпархій на придбаних землях. Київська єпархія була скасована і увійшла до складу Луцько-Житомирської єпархії, яка була створена у 1795 р. [5, с. 78].

Встановлений внаслідок Ризької мирної угоди (18 березня 1921 р.) між Польщею та Радянською Росією новий державний кордон пройшов через Волинь та Поділля. Отже, з давньої Луцько-Житомирської єпархії на радянському боці лишилося 11 деканатів – Житомирський, Овруцький, Новоград-Волинський, Старокостянтинівський, Заславський, Київський, Радомишльський, Липовецько-Бердичівський, Сквирський, Уманський і Звенигородський, що об'єднували 98 приходів та понад 350 тис. віруючих. Обов'язки управляючого єпархією і Генерального вікарія виконував у 1920–1922 рр. ксьондз прелат Ставінський, який мешкав в Житомирі [1, с. 140].

У середині 1920-х рр. відбулась лібералізація відносин між державою та Церквою. Виникає новий вид боротьби більшовиків із ворожою для них ідеологією – влада користується існуванням різних релігійних течій, намагається проникнути в сутність конфесійних та міжконфесійних відносин, використати їх у своїх цілях. У міжнародних відносинах, новостворена країна потребувала міжнародного визнання, прагнучи здобути прихильність Ватикану, саме у зазначений період, католицька Церква, зокрема на території Житомирщини, не зазнає такого великого тиску з боку владних структур, як представники інших конфесій.

Мешкаючи в Луцьку, єпископ ще міг керувати діяльністю тієї частини єпархії, яка залишилася під владою СРСР. Єпископ відродив життя духовної семінарії і в 1920–1922 рр., дозволив декільком вихованцям (Романовський, Дунін-Вонсович, Словінський, Ловейко, Котвицький, Чабан та ін.) нелегально повернутися в Україну для душпастирської роботи. У 1923 р. клопотав про отримання дипломатичного паспорту з метою візитації власної єпархії. Однак ізоляваність більшовицької держави від зовнішнього світу зростала, підтримувати зв'язки зі священниками в СРСР стало практично неможливо [1, с. 142].

У 1925 р. Луцько-Житомирська єпархія була розділена на Луцьку і Житомирську, в зв'язку з тим, що після закінчення радянсько-польської війни Луцьк опинився у складі Польщі, а Житомир в радянській Україні. Враховуючи такі обставини, в 1925 р. єпископ Дубовський відмовився від керівництва єпархією і, залишившись почесним єпископом *Philippopolis in Arabia*, переїхав на запрошення Пія XI на постійне мешкання до Риму [7].

Для радянської влади релігія завжди була ворожою ідеологією. З кінця 1920-х – 1930-ті рр. – радянська влада приймає курс на остаточне усунення релігії й Церкви з життя радянського суспільства. Доктрина і практика комуністичної ідеології були спрямовані на знищення Церкви, як соціального інституту. Зважаючи на досить міцні позиції католицьких священників, та взагалі – релігії серед поляків на території Житомирщини, також зважаючи на,

відкрити критику ксьондзами радянської влади та політики колективізації, радянські органи влади, вбачають у них небезпеку для режиму, та скеровують політику терору в першу чергу проти духовенства.

Державне політичне управління (ДПУ) здвйснивало спроби розколоти католицьке духовенство, певним чином дискредитувати його та перейти до форм маніпуляції. Про такі дії, зокрема свідчить справа, яка є безпосередньо пов'язана з житомирським священиком А. Федуковичем. ДПУ вдалося під засобами примусу, змусити його до виступу у пресі з відкритим листом до голови католицької Церкви, в якому священик обурювався «антирадянською позицією Апостольської столиці», відкритим текстом вимагав «звільнити католицьке духовенство в СРСР від контрреволюційної діяльності» [5, с. 80].

Великого розголосу набрав судовий процес апостольського адміністратора Житомирської дієцезії Т. Скальського. До списку злочинів священика, були віднесені спроби організації нелегального навчання у духовних семінаріях, контакти з польськими дипломатичними установами та інші заборонена діяльність, яка шкодила державній безпеці [8].

Ворожу діяльність католицької Церкви вбачали також у небажаних та далеко невидгих для держави, діях селян. Католицьке духівництво не оминули обвинувачення у надто повільних темпах процесу колективізації та непопулярності вступу селян до колективних господарств серед польського населення. Саме у Мархлевському польському національному районі католицьке духовенство звинувачували у використанні акту сповіді для пропаганди відвернення місцевих селян від вступу до колективних господарств [2, с. 235].

Апогей антикатолицьких дій радянської влади припав на 1930-ті рр. Згідно статистичних даних польського консульства у Києві, станом на 1934 р., у Житомирській дієцезії, залишилося всього 16 ксьондзів. Навіть така невелика їх кількість, постійно перебувала під контролем та тиском правоохоронних органів [1, с. 50]. У червні 1930 р. було засуджено до вищої міри покарання із заміною вироку позбавлення волі на 10 років ксьондза Наскренського. У 1933 р. заарештованих ксьондзів звинувачували в отриманні допомоги з-за кордону для голодуючих. У 1935 р. була сфабрикована справа «Контрреволюційної фашистської організації римсько-католицького та уніатського духовенства на Правобережній Україні» [6, с. 180].

Масові арешти священників та депортація польського населення у 1935 – 1936 рр., привели до закриття костьолів і їх передачі державним органам управління. Житомирська римсько-католицька єпархія фактично припинила існування. На волі залишилися одиниці ксьондзів, церковна структура була зруйнована [1, с. 150].

Таким чином, на території Житомирщини, католицька Церква, організаційно була повністю знищена до кінця 1930-х рр. Однак, спираючись на дані про конспіраційну організацію мирян та підпільну діяльність священників, можемо стверджувати, що релігійні переконання, серед місцевого населення Житомирщини, прихильників католицизму, продовжували жити [9]. Агресивні дії радянської влади, закономірно привели до поступового закриття костьолів і

передачі їх державним органам управління. Житомирська римсько-католицька єпархія фактично припиняє своє існування. Церковна структура зазнає повного руйнування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія / Ю. Білоусов. – Житомир : Житомирська облдрукарня, 2000. – 314 с.
2. Ісіченко І. І. Історія Христової Церкви в Україні / І. І. Ісіченко. – Харків : Акта, 1999. – 472 с.
3. Осадчий В. І. Католицька церква в Україні : історичний нарис / В. І. Осадчий. – Луцьк : Luceorgia Books, 2001. – 112 с.
4. Рафальська Т. Л. «Великий терор» на Житомирщині (липень 1937 – листопад 1938 рр.) : [монографія]. – Житомир : «Волинь», 2012. – 180 с.
5. Стронський Г. Римо-католицький костюл в Україні у 20-30-ті роки ХХ століття / Г. Стронський. // Вісник ТДТУ. – 1996. – № 1. – С. 77–86.
6. Цимбалій В. В. Становлення територіальних інституцій Римо-Католицької Церкви в Україні в незалежній Україні / В. В. Цимбалюк. // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2009. – № 91. – С. 180–183.
7. Dzwonkowski R. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR. 1917–1939 [Електронний ресурс] / Roman Dzwonkowski. – 1998. – Режим доступу : <http://www.worldcat.org/title/losy-duchowieństwa-katolickiego-w-zssr-1917-1939-martyrologium/oclc/835711653?referer=di&ht=edition>.
8. Kupczak J. Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939 [Електронний ресурс] / Józef Kupczak. – 1994. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-6266.html>.
9. Skalski T. Teror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie [Електронний ресурс] / Teofil Skalski // Norbertinum. – 1995. – Режим доступу : <https://searchworks.stanford.edu/view/3082812>.

Андрій Чевпотенко

студент V курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

ст. викладач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Сичевський А. О.**)

ТЕХНІЧНЕ ОСНАЩЕННЯ ТРЕТЬОГО РАЙХУ

У міжвоєнний період Німеччина нарощувала свою військову силу для майбутнього реваншу. Значна частина технічних новинок Третього райху була розроблена на території інших держав. Вагома роль належить СРСР, Чехії, Румунії та Швеції, на території яких проводилося навчання німецької армії, зокрема у російському м. Ліпецьку, і розробка сучасної військової техніки. В подальшому Німеччина змогла завоювати першість у повітряному просторі, морських глибинах та на суші під час Другої світової війни.

Окреслену проблематику детально досліджував російський військовий історик М. Б. Барятинський [4; 5]. Він прослідкував історію створення і розвитку танкових військ Вермахту, провів фундаментальну роботу у вивченні технічного забезпечення Третього райху в Другій світовій війні, визначив головну роль і призначення надважких німецьких танків «Т-VII»

(«Королівський тигр») з різними типами башти. С. Богатирьов, А. Овчаренко, І. Устименко провели ряд досліджень історії створення дальньої бомбардувальної авіації, її функцій і ролі у ВПС Третього Рейху. О. Ведмідь та Д. Хазанов звернули увагу на створення і розвиток пікірувальної бомбардувальної авіації Німеччини, зокрема висвітлили розвиток пікірувальної авіації у контексті громадянської війни в Іспанії, адже А. Гітлер надавав Ф. Франко свою військову авіацію, випробовуючи її. А. Малов, С. Патянін та С. Сулига [8] в контексті міжнародних договорів дослідили зародження, розвиток і роль німецьких лінкорів під час Другої світової війни.

Мета статті дослідити та проаналізувати історію створення технічного забезпечення для різних родів військ, яке становило в свою чергу основу військової могутності Третього райху.

Становище німецького авіабудування після закінчення Першої світової війни було катастрофічне: Версальський договір забороняв мати, а головне – створювати воєнну авіацію. Розпочались пошуки обходу Версальського договору, знайшлися і помічники.

Створення основи літака «Ju-87» почалося у 1922 р. Було відкрито ряд закордонних філіалів німецьких авіафірм, де виготовляли бойові літаки німецької конструкції. В самій Німеччині фірми-засновники випускали тільки їхні цивільні варіанти. Особливо тісно в цій галузі з Німеччиною співпрацювали СРСР та Швеція, результатом першої співпраці стало створення у 1925 р. під м. Ліпєцьком основної бази для випробування нових літаків і підготовки німецьких льотчиків, яка проіснувала аж до 1933 р., а в нейтральній Швеції, в м. Мальме, фірма Г. Юнкерса спільно з фірмою «АБ Флюгіндустрію» організували свій філіал «Junkers Flugzeug und Motoren Werke AG» [3, с. 32].

«Messerschmitt Me-109E» («Emil») був одним з найтехнологічніших європейських винищувачів. Станом на 1935 р. це був важкий, швидкісний літак з закритою кабіною, висувними шасі, моноплан, який мав малу площу крила. До 1941 р. винищувач мав вичерпати свій потенціал, але вже в 1942 р. відкрили нові можливості для даної машини, тим самим реанімували її. До 1943 р. це був один з найсильніших літаків свого часу, однак подальші спроби вдосконалити літак не дали таких позитивних результатів, як це бажало командування. Головним противником «Me-109» був винищувач ВПС Великої Британії «Spitfire», який розвивався за подібним принципом [1, с. 10].

Перший бомбардувальник Люфтваффе почав розроблятися у 1931 р. в швейцарському філіалі фірми «Дорньє». Офіційно машина розроблялася як вантажний літак, але в конструкцію першочергово закладалася можливість швидкої переробки в бомбардувальник. Технічною новинкою було автоматичне шасі – «Do-11» став першим у світі серійним бомбардувальником з таким шасі. Першим експлуатантом літаків стали німецькі залізничні дороги, які оголосили про намір за їх допомогою налагодити сітку повітряних вантажних ліній. При цьому кожен «Do-11» комплектувався пілонами для тримання бомб, прицілами і кулеметними установками, які зберігалися у ящиках під виглядом комплектуючих запчастин. За їх допомогою вантажний літак можна було швидко

переробити на бомбардувальник. Всього було випущено 2 основні модифікації «Do-11C» і «Do-11D» [2, с. 6].

Танкові війська Вермахту склалися із легких, середніх і важких танків та самохідних установок. Технічне забезпечення сухопутних військ Третього Рейху відбувалося за військовою доктриною. Першочергово перед Другою світовою війною у Німеччині випускалися легкоозброєні швидкі танки, до яких ставилося завдання прорвати оборону супротивника і якнайшвидше захопити території. Класифікація бойових машин велась за калібром їхнього озброєння. Для виконання такого роду завдання були створені легкі моторизовані дивізії, до складу яких входили легкоозброєні танки. Основним із них був «Pz-I», «Pz-II». На державне замовлення Німеччини Чехія виготовляла легкоозброєні танки «Pz-T-35», а пізніше «Pz-T-38» [6, с. 13].

З початком військових дій Третій рейх потребував більш потужної військової техніки, для закріплення, утримання і подальшого швидкого наступу. Таким типом стали середній танк «Pz-III» та «Pz-IV», на базі яких випускали і ремонтну техніку [5, с. 18]. Продовження війни і подальший прогрес противника, особливо на східному фронті, потребував від німців більш сильної і захищеної техніки. Таким чином, основним важким танком став «Pz-V» («Пантера»), «Pz-VI» («Тигр»), «Pz-VII» («Королівський тигр»). На базі «Пантери» було створено ремонтно-евакуаційну машину «Бергепантера» [4, с. 26].

У листопаді 1932 р. Е. Редер і міністр оборони генерал В. Гренер дійшли згоди в питанні майбутнього розміру німецького флоту. До 1938 р. він повинен був складатись із 6 броненосців, 6 крейсерів, 1 авіаносця, по одній півфлотилії есмінців і міноносців, 3 півфлотилії тральщиків і торпедних катерів, якщо дозволить політична ситуація, 16 підводних човнів [7, с. 45].

Майже вісім років витратили на розробку концепції майбутніх важких кораблів Крігсмаріне. Рішення про побудування 5 кораблів класу «Дойчланд» було прийнято в 1926 р., але головний «Дойчланд» був створений лише у 1928 р. Всі п'ять нових лінкорів або лінійних крейсерів призначалися для заміни старих лінкорів класу «Брауншвейг». «Дойчланд» ввійшов у склад Крігсмаріне 1 квітня 1933 р., побудова другого корабля «Адмірал Шеєр» і третього «Адмірал граф Шпее» затрималися через економічну кризу [8, с. 25]. Кораблі типу «Дойчланд» справили фурор у кораблебудуванні через свої незвичайні силові установки: вперше на таких великих суднах були встановлені дизелі. Майже всі великі кораблі на той час традиційно оснащувалися паровими турбінами. На «Дойчланд», «Шеєр» і «Шпее» стояли по чотири двохтактних дизеля фірми «MAN», які працювали на два гребних гвинта через редуктори фірми «Вулкан». Силова установка в сумі мала 54000 к. с., що дозволяло кораблю розвивати швидкість в 26 вузлів, а на випробуваннях всі три кораблі розвивали швидкість до 28 вузлів [8, с. 36].

Обмеження Версальського договору були для союзників достатнім засобом для стримування військово-морської могутності Німеччини. Однак вони не помітили, що у списках озброєння залишилися судна старого

«додредноутського» типу, спущені на воду в 1902–1906 рр. Таким чином, Німеччина з 1922 р. мала змогу розпочати заміну суден, а в 1926 р. повністю оновити склад всього «Лінійного флоту». Морські експерти Антанти вважали, що в будь-якому випадку буде легко парити побудові нових німецьких суден шляхом створенням аналогічних своїх. Вони були впевнені, що побудувати судно лінійного типу водотоннажністю 10 тис. тон, одночасно захищене, швидкісне і добре озброєне буде теоретично і практично неможливо. Версальським договором не обмежувався вибір граничного калібру гармат для майбутніх німецьких суден [8, с. 41].

Основу лінкорного флоту Німеччини становили т. зв. «Кишенькові лінкори», створені німецькими інженерами у міжвоєнний період, які знайшли спосіб обійти Версальський мирний договір шляхом зменшення броні та збільшення вогневої потужності. Озброєні артилерійськими установками великого калібру, оснащені незвичайною дизельною силовою установкою кораблі типу «Дойчланд» вважались одним із головних «козирів» Крігсмаріне у період Другої світової війни. Завдяки великій дальності ходу вони ідеально підходили для океанських рейдів. Завдяки цьому полювання на «Кишенькові лінкори» було одним з найголовніших завдань британського флоту протягом всієї Другої світової війни [8, с. 37].

Отже, технічне оснащення Третього Рейху залежало від багатьох факторів, як зовнішньополітичних, зумовлених міжнародними мирними договорами у міжвоєнний період, так і внутрішніх. Потрібно було знайти шляхи вирішення проблем озброєння, з чим Німеччині допомогли союзники – СРСР, Румунія, Чехія і Швеція. Внутрішньополітичні проблеми залежали від економічної та політичної обстановки. Завдяки вирішенню проблем Версальського мирного договору і внутрішньої ситуації в країні, Німеччина змогла збудувати новий могутній військово-морський флот, військово-повітряні сили та створити необхідне військово-оснащення для сухопутних військ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Иванов С. В. Messerschmitt Bf-109 / С. В. Иванов // Война в воздухе. – 2001. – № 58. – С. 1–55.
2. Харук А. И. Скоростные бомбардировщики Гитлера Do-11, Do-217 / А. И. Харук. – М. : Яуза, 2012. – 96 с.
3. Ригмант В. Г. Бомбардировщик Юнкерс Ju.87 / В. Г. Ригмант // Моделист-конструктор. – 1992. – №5. – С. 32.
4. Барятинский М. Б. «Пантера». Стальная кошка Панцерваффе / М. Б. Барятинский. – М. : Яуза, 2007. – 96 с.
5. Барятинский М. Б. Panzer III. Стальной символ блицкрига / М. Б. Барятинский. – М. : Яуза, 2008. – 96 с.
6. Калинин А. Panzerkampfwagen 38 (t) / А. Калинин. – М. : Тактикал Пресс, 2013. – 192 с.
7. Щербаков В. «Пираньи» Гитлера. Сверхмалые подводные лодки Третьего Рейха / В. Щербаков. – М. : Яуза, 2009. – 128 с.
8. Малов А. Линкоры фюрера. Главный калибр Кригсмарине / А. Малов, С. Патянин, С. Сулига. – М. : Яуза, 2008. – 240 с.

Анастасія Баранчук
студентка IV курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: к. і. н.,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Рудницька Н. В.**)

АНТИСЕМІТСЬКА ПОЛІТИКА РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ТРАНСНІСТРІЇ

Проблема Голокосту була і залишається однією з найважливіших тем вивчення історії гітлерівського окупаційного режиму в роки Другої світової війни. Після проголошення незалежності України посилилось і активізувалось дослідження історії геноциду євреїв на окупованих гітлерівцями територіях. Однак велика кількість проблем вимагають більшого дослідження, порівняння, аналізу.

Метою цієї статті є висвітлення заходів румунської окупаційної влади із обмеження прав і свобод, зведення до гетто і знищення місцевого єврейського населення у межах губернаторства «Трансністрія».

Окреслене наукове питання залишається недостатньо вивченим у сучасній українській історіографії. Його дослідженням займались як вітчизняні так і зарубіжні дослідники С. Єлісаветський [2], В. Лауер [4], О. Суровцев [5].

Частина українських земель у період із липня 1941 р. до серпня 1944 р. перебувала під окупацією однієї із союзниць нацистської Німеччини – Королівства Румунії. Після підписання німецько-румунських угод окуповані території переходили під контроль румунського диктатора І. Антонеску. 17 жовтня 1941 р. було створено румунське губернаторство «Трансністрія». До Трансністрії входили території сучасної Одеської області, західні райони Миколаївської та південні райони Вінницької областей.

Доля єврейського населення на території Трансністрії вирішувалась, виходячи з політики нацистської Німеччини, і у відповідності з відношенням румунської влади до євреїв. Поведінка румунських окупантів була прямо пов'язана із пануючим антисемітизмом, а також із розвитком подій на політичному та воєнному фронтах. Вторгнення військових Румунії поклало початок трагічному періоду в житті євреїв, які проживали в румунському губернаторстві. Загалом до війни на території новоствореного губернаторства Трансністрія проживало 300 тис. євреїв. До окупації частина єврейського населення встигла евакуюватись. На території губернаторства залишились близько 250 тис. євреїв [4, с. 69–73].

Під час підготовки до нападу румунське керівництво виробило політичну лінію, яка зводилася до очищення регіонів Трансністрії від більшовиків та євреїв шляхом їх знищення або депортації вглиб України, на схід від р. Південний Буг, де їх ліквідували. Румунська влада поклала обов'язки винищення єврейського населення на армію та жандармерію. Просуваючись на схід армія повинна була передавати контроль над захопленими територіями міністерству внутрішніх справ та жандармерії, яка безпосередньо займалася вирішенням проблеми знищення євреїв та циган.

Масові вбивства євреїв розпочалися разом із вторгненням румунської армії у перші дні липня. До кінця липня румунська влада зробила спробу депортації 25 тис. євреїв на східний берег Дніпра. Однак німецькі окупанти не захотіли займатися знищенням депортованих євреїв та відправили їх назад. Всі вони були знищені на східній стороні Дніпра. Депортації єврейського населення в гетто продовжувались і в наступні місяці окупації території Трансністрії [5, с. 133–134].

З передачею Одеси румунській владі, місто перетворилося у столицю Трансністрії. Єврейське населення, яке залишилось у місті складалось переважно із дітей, жінок та старих. Більшість чоловіків були мобілізовані до радянської армії. Вже у перші місяці окупації були заарештовані та знищені сотні євреїв, в основному, із середовища інтелігенції. 17 жовтня 1941 р. чоловікам, які залишились у місті наказали пройти реєстрацію. 4 тис. євреїв, які були названі комуністами після тортур та знущань були розстріляні за містом. Жахливі вбивства відбувались 24 жовтня в місті Дальник. Десятки тисяч чоловіків, жінок, дітей та інвалідів вели вздовж вулиць. Тих, які падали, румунські військові розстрілювали відразу. Інші були знищені за воротами місцевої в'язниці [3, с. 20–21].

В Одесі було створено гетто. Під територію гетто відводилась Слободка. Це дальнє передмістя Одеси, центром якого були лікарні – обласна та психіатрична. Там завжди був незначний відсоток єврейського населення. Вибрали Слободку тому, що вона найбільш ізольована ніж інші околиці міста. Румунською владою був виданий наказ, суть якого полягала у тому, що єврейське населення впродовж 2 днів повинне переселитись на територію гетто. Тим, які не з'являться, оголошувалась найвища міра покарання. Зранку 10 січня 1942 р. на вулицях Одеси можна було зустріти величезну кількість євреїв, які йшли пішки разом з дітьми та майном. Містом ходили патрульні, які перевіряли чи всі євреї переселились до гетто. Умови, в яких мешкали євреї, були страшними, вони гинули від холоду та голоду.

Ще більшу кількість євреїв закатували на складах так званої Люстдорфської дороги, яка розташована за 6 км від Одеси. Туди були зігнані євреї, які знаходились у в'язницях чи були захоплені в полон під час військових дій. Румунські окупанти поливали склади горючою речовиною та підпалювали їх. Потім румунські солдати діставали тіла та закопували у ями. Після звільнення Одеси в тих ямах було виявлено приблизно 28 тис. вбитих. У листопаді–грудні 1941 р. у місті не проводились акції масового знищення євреїв, однак продовжувались депортації єврейського населення у м. Богданівка. Саме в цьому місті, протягом другої половини грудня було розстріляно 55 тис. євреїв, з них 35 тис. одеситів. Богданівка назавжди ввійшла в історію як Трансністрський Майданек [2, с. 120–121].

Життя євреїв у Трансністрії в період між початком 1943 і квітнем 1944 рр., коли цей район звільнили радянські війська, можна охарактеризувати як продовження боротьби за виживання. Кількість євреїв на початку 1943 р. складала близько 75 тис. та поступово зменшувалось через важкі умови існування. Смертність від голоду збільшувалась особливо в зимовий період. За

даними румунської жандармерії з 15 листопада 1943 р. кількість євреїв 13 округів Трансністрії складала 50 тис. Поступове поліпшення у житті євреїв відбулося із збільшенням допомоги від румунських євреїв у 1943 р. Румунське правління у Бухаресті, котре після поразки гітлерівців під Сталінградом і чисельних втрат румунської армії на фронті стало шукати можливості зблизитись із країнами антигітлерівської коаліції. Поступово змінювалось і відношення румунської влади до єврейського населення [1, с. 328–355].

Доля євреїв у Трансністрії, порівняно з Галичиною чи трагедією єврейського населення на інших теренах України, була трохи іншою і шанси вижити були більшими. Це частково так, тому що румуни на відміну від нацистів не були «цивілізаційними антисемітами». Їм, безумовно, була байдужа доля єврейського населення і вони не менш жорстоко і криваво вбивали ні в чому не винних людей, але починаючи з 1942 р. Румунія стала відчувати, що Третій райх не такий вже непереможний, і, боячись майбутнього покарання, почала припиняти жорстокі переслідування євреїв, завдяки чому найбільша кількість євреїв України, що пережили Голокост, опинилися саме на теренах Трансністрії [1, с. 492–498].

Таким чином, в Трансністрії після закінчення Другої світової війни вціліло близько 70 тис. єврейського населення. Така кількість врятованих євреїв на окупованих територіях УРСР досить унікальне явище. Пояснити його можна тільки двома факторами: зміною політики румунського управління у зв'язку з положенням на фронті і швидким просуванням радянських військ. Румунська влада намагалася депортувати значну кількість єврейського населення за Південний Буг, де його мали знищити німецькі окупанти. Одночасно румунські окупанти почали самі знищувати євреїв або використовувати їх на фізично важких роботах. Королівство Румунія не меншою мірою ніж гітлерівська Німеччина відповідальна за загибель великої кількості ні в чому не винного єврейського населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арад И. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941-1945) / И. Арад. – Днепропетровск : Центр «Ткума»; ЧП «Лири ЛТД», 2007. – С. 328–355, 492–498.
2. Єлісаветський С. Катастрофа і опір українського єврейства (1941–1944) / С. Єлісаветський. – К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. – С. 118–154.
3. Круглов А. Хроника Холокоста в Украине / А. Круглов. – Днепропетровск : Центр «Ткума»; Запорожье : Премьер, 2004. – 208 с.
4. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лауер. – [пер. з англ. С. Коломійця, Є. Ровного]. – К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – 368 с.
5. Суровцев О. Процес депортації єврейського населення Північної Буковини 1941–1942 років як складова антиєврейської політики румунської окупаційної влади / О. Суровцев // Проблеми історії Голокосту: Науковий журнал. – Випуск № 3. – Дніпропетровськ : Пороги, 2006. – С. 130–146.

ГОЛОКОСТ НА ОДЕЩИНІ

Актуальність вивчення проблем Голокосту на Одещині є безумовною, адже сьогодні розбудова незалежної України потребує детального і неупередженого дослідження історичного минулого. Одещина – ж дивовижний край. Дух полікультурності, дух свободи, коли «розмовляли ста мовами», як казав ще на початку ХХ ст. Володимир Жаботинський – патріот єврейського народу, який народився в Одесі, дух взаєморозуміння і взаємоповаги представників різних культур став добрим спогадом і для тих, хто нині проживає на Одещині, і для тих, хто покинув свою маленьку батьківщину. Війни у буремному ХХ ст. і міжвоєнні лихоліття змінили етнічну структуру міст. Друга світова війна в історію Одещини чорними літерами вписала сторінки окупації, Голокосту.

Досліджували проблеми Голокосту на Одещині І. Щупак, І. Левіт, С. Боровий, Б. Забарко, І. Альтман, Р. Удлер, Л. Думер [4]. Детально проаналізовано події знищення євреїв Одеси у книгах І. Арада [5], О. Круглова [6] та С. Назарія [17]. Тему Голокосту у документах Державного архіву Одеської області детально вивчала заступник директора цього ж архіву, кандидат історичних наук Л. Білоусова. Трагічна доля євреїв Одеси під час німецько-румунської окупації (17 жовтня 1941 р. – 10 квітня 1944 р.) знайшла відображення не тільки в сімейних переказах, спогадах очевидців, мемуарній літературі, а й в офіційних документах різних організацій та установ, що знаходяться нині на зберіганні в Державному архіві Одеської області [10; 11].

Матюю даної статті є огляд подій періоду румунської окупації території Одеської області та політики Голокосту.

Швейцарський дипломат та історик С. Гайссбюлер у 2015 р. зазначив: «Пам'ять про Голокост на румунсько-українсько-молдовському прикордонні дуже крихка і фрагментована» [14]. Він розповів напівзабуту історію масового знищення євреїв на підконтрольних Румунії територіях у роки Другої світової війни, а також про європейську історичну пам'ять і причини того, чому частині сучасних румунських та молдовських політиків бракує сміливості визнати роль і місце своїх націй у Голокості.

Американсько-ізраїльський історик з родини емігрантів із Західної України О. Бартов, свого часу написав книжку «Стерті». Відвідавши 2007 р. терени, про які в ній ішлося, він зауважив, що усе єврейське, яке там було, нині стерте, зруйноване, і, що найпроблемніше, знищена історична пам'ять про цей народ.

Окупаційний терор і технології Голокосту здійснювали військові підрозділи Румунії – сателіта гітлерівської Німеччини. Багатонаціональні містечка й селища Одещини, де колись існували великі єврейські громади, стали переважно моноетнічними. Хоча ще понад 75 років тому євреї мали значний вплив на соціальне, економічне й політичне життя в регіоні.

Дослідники підрахували, що близько 300 тис. євреїв було знищено гітлерівцями та румунами на окупованих і підконтрольних їм територіях

Південної України. Коли армія диктатора Й. Антонеску рушила на Буковину та Бессарабію у 1941 р., на захоплених нею територіях почалися масові убивства. Ті євреї, які пережили першу хвилю терору, переселилися до губернаторства Трансністрія. Євреїв десятками тисяч знищували в Одесі та навколишніх населених пунктах. Королівство Румунія було найбільшим союзником Третього райху на Східному фронті і державою, котра самостійно генерувала політику прямого масового знищення євреїв. Від літа 1941 р. з її власної ініціативи розпочалося знищення єврейського населення на всіх підконтрольних теренах. Перша хвиля терору дістала продовження восени, коли євреїв із півночі й півдня Буковини та з Бессарабії було вислано до таборів і гетто на території Трансністрії. Багато хто загинув під час цих переселень. Десятки тисяч осіб було знищено після того, як німецькі та румунські війська 16 жовтня 1941 р. захопили Одесу. Тільки протягом 17–25 жовтня 1941 р. було знищено біля 35 тис. євреїв.

16–18 жовтня 1941 р. команди Айнзацгрупи СС і солдати з Румунського оперативного ешелону вбили кілька тисяч євреїв. Була проведена реєстрація всього чоловічого населення від 18 до 50 років, більшість чоловіків заарештували.

22 жовтня 1941 р. в Одесі було підірвано будівлю румунської комендатури. Загибло близько 60 солдатів і офіцерів, у тому числі комендант міста, генерал Глугояну. Негайно в якості відповіді було вбито близько 5 тис. заручників, більшість з яких були євреями. На початку листопада 1941 р. відбулося масове переселення євреїв із міста в Доманівський район Одеської області. Більшість євреїв йшли пішки групами по 2–5 тис. чоловік. Частина було відправлено до радгоспу Богданівку, багато з них загинули в дорозі. У цьому районі євреїв чекало знищення в таборах Березівка, Акмечетка, Доманівка. Всього там було закатовано близько 55 тис. осіб.

«Трансністрійським Майданеком» назвали с. Богданівку Доманівського району, де було створене єврейське гетто для 55 тис. осіб. Лише 1 тис. з них залишилася живим свідком страхітливого злочину. Ще 20 тис. загинули в таборах і гетто, розташованих у селах Маренівка, Маренбург, Новоселівка, Владимирівка, Молдавка.

10 січня 1942 р. було опубліковано наказ румунської влади про створення гетто у Слобідці – віддаленому передмісті Одеси. Лише кілька сот одеситів, направлених у гетто, дожили до звільнення міста у квітні 1944 р. 14 січня – 20 лютого 1942 р. із гетто депортували 19.582 євреїв у Березівський район Одеської області. 20 грудня 1941 р. – лютому 1942 р. відбулися масові вбивства євреїв Буковини, Бессарабії та Одеси в таборах Ахмечетка, Березівка, Богданівка і Доманівка. Більшість жертв були розстріляні і спалені живцем членами Айнзацгрупи СС, румунськими солдатами, українськими поліцейськими і німцями-колоністами. Страшна трагедія, що її пережили євреї у часи Другої світової війни, не має аналогів в історії людства. Доманівський район увійшов у світову історію війн як другий Бабин Яр, а Богданівка була кінцевою зуринкою сумнозвісної «Дороги смерті», що проходила від Одеси через Мостове та Доманівку. Взимку 1941–1942 рр. німці та румуни створили у цій місцевості величезний табір для знищення десятків тисяч євреїв з усіх

населених пунктів від Дністра до Південного Бугу. За підрахунками Надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню злочинів нацистств з'ясовано, що в Доманівському районі було страчено 120 тис. мирних радянських громадян, більшість з яких були євреями [8]. Найкривавішим місцем став яр в Богданівці. Тут знайшли смерть 54 тис. людей [9].

10 квітня 1944 р. відбулося звільнення Одеси радянськими військами, але в місті залишилося живими всього близько 600 євреїв.

Отже, страхіття Голокосту в Одесі ніколи не будуть забуті, адже він знищив душу Одеси, її єврейську складову. Необхідно досліджувати документи і свідчення про звірства румунських окупантів у Трансністрії при знищенні євреїв Одеси та Одещини. Головна мета дослідження проблем Голокосту – не тільки розповісти про одну з глобальних катастроф ХХ ст. і довести, що зло такого масштабу не минає безслідно, адже воно розкладає суспільство і людину. Тільки ми всі разом, не лишаючись байдужими, можемо змінити світ, зупинити зло, створити гармонійне суспільство.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 911 с.
2. Субтельний О. Україна : історія / О. Субтельний. – [3-тє вид., перероб. і доп]. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
3. Щупак І. Я. Голокост в Україні : Пошуки відповідей на питання історії : [навч. посібн. для учнів старших класів] / І. Я. Щупак. – Дніпропетровськ : Центр «Ткума», 2009. – 148 с.
4. Холокост в Одессе и на юге Украины [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://russian-bazaar.com/ru/content/11179.htm> Еліазара Блоштейн
5. Арад И. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941–1945). – Дніпропетровськ : Центр «Ткума», 2007. – 816 с.
6. Круглов А. И. Хроника Голокоста в Украине / А. И. Круглов. – Днепропетровск: Центр «Ткума»: Запорожье: Премьер, 2004. – 208 с.
7. «Памятников нет». Но они должны быть [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vaadua.org/Nadasot/06-2008/Had01-06-2008.html>
8. Коваль О. Г. Богданівка: злочин, кара, пам'ять / О. Г. Коваль, Г. П. Коваль // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. Миколаїв : ОППО, 2012. – № 1. – С. 101–108.
9. Богданівська трагедія – Голокост проти єврейського населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kby.kiev.ua/komitet/conference/Kotlyar_3.pdf
10. Державний архів Одеської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://derjarhiv.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=27687&id=130>
11. «История Холокоста в Одесском регионе. Сборник статей и документов / Еврейский общинный центр «Мигдаль» : [сост. М. Рашковецкий]. – Одесса : Студия «Негоциант», 2006. – 372 с.
12. Гетто й акції Голокосту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1939-1945/third-reich/ghetto-holocaust/>
13. Одесса. Черные дни Холокоста [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jew-observer.com/pamyat/odessa-chernye-dni-xolokosta/>
14. Гайссьбулер Сімон: «Пам'ять про Голокост у Румунії та на румунсько-українсько-молдовському прикордонні дуже крихка і фрагментована» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/History/182889>

15. Нацистський «новий порядок» в Україні в 1941–1944 рр. Голокост [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histua.com/istoriya-ukraini/novitnij-chas/nacistskij-novij-poryadok-golokost>

16. Бартов О. Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні / О. Бартов. – [пер. з англ. С. Коломійця]. – К.: Українській центр вивчення історії Голокосту; «Зовнішторгвидав України», 2010. – 300 с.

17. Назария С. Вторая мировая война: генезис, ход и итоги / С. Назария. – Кишинёв, 2010. – 501 с.

Ганна Гончаренко

студентка IV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н., доцент кафедри історії України,

декан історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

КЕРІВНИЙ СКЛАД ЯНІВСЬКОГО КОНЦЕНТРАЦІЙНОГО ТАБОРУ

На території України у великих містах німецьке керівництво створювало концентраційні табори. Одним із таких був Янівський у м. Львів. У різні періоди Янівський концтабір функціонував як табір примусових робіт чи концентраційний табір і пересильний пункт водночас.

Дослідженням Янівського концентраційного табору займалися Є. Йонест «Євреї Львова в роки Другої світової війни і Голокосту європейського єврейства 1939–1944рр.», Я. Хонігсман «Катастрофа єврейства Западної України», Є. Наконечний «Шоа у Львові» [2; 6; 4]. Дані цих праць містять інформацію про перебування в'язнів у Янівському таборі, також там наведені списки німецького табірного командування, окреслено страшні картини вбивств, знущань та катувань. Також вагомою працею з історії концентраційних таборів України є дослідження М. Дубик «Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України 1941–1944 рр.» [1].

Метою статті є висвітлення адміністративного складу Янівського концентраційного табору у м. Львові.

У концтаборах України загинули сотні тисяч людей різних національностей, тому кожне покоління повинно знати та пам'ятати, що ці люди помирили в страшних муках не через своє бажання, а на потіху нацистам. Особлива відповідальність лежить на ініціаторах та керівниках масових винищень людей за етнічною приналежністю. Так, варто звернути увагу на гауптштурмфюрера СС Ф. Гебауера, який започаткував систему знищення людей у Янівському таборі. Коли його перевели на іншу посаду, жахливу справу по знищенню людей продовжили оберштурмфюрер СС Густав Вільгауз і гауптштурмфюрер СС Франц Варцлок [3, с. 143–145].

Своєю жорстокістю різнився із поміж усіх вбивць Ф. Гебауер. Він душив жінок, вбивав дітей, а чоловіків заморожував в бочці з водою. Бочки наповнювалися водою, жертвам зв'язували руки та ноги і опускали у воду. Приречені знаходилися в бочці до повного замерзання.

Гауптштурмфюрер СС Ф. Варцлок полюбляв підвішувати в'язнів за ноги до стовпів і так залишав їх до настання моменту смерті. Оберштурмфюрер Р. Рокіта особисто розпорював нещасним животом. Начальник слідчої частини Янівського табору Гайне (Гейне) продрівлював тіла в'язнів палкою, або шматком заліза, плоскогубцями виривав у жінок нігті, ломав пальці, потім роздягав свої жертви, підвішував їх за волосся, розгойдував і стріляв по «розгойданій мішені» [2, с. 97–100].

За свідченнями тих, хто вижив – радянських військовополонених, а також французьких підданих, які знаходились у німецьких таборах, виявлено, що німецькі бандити «винахідники» застосовували найжорстокіші методи винищення людей, при чому у них це було ділом честі та дуже цінилося німецькою владою.

Комендант Янівського табору, оберштурмфюрер Г. Вільгауз, заради спорту та задоволення дружини і доньки, систематично стріляв із автомату з балкону канцелярії табору у в'язнів, які в цей час працювали у майстернях, після цього передавав зброю дружині, яка теж вбивала. Інколи, щоб принести задоволення своїй дев'ятирічній доньці, Г. Вільгауз підкидав у повітря двухчотирилітніх дітей та стріляв у них. Дівчинка аплодувала та дуже раділа коли це бачила [5, с. 199–201].

У 1943 році, коли А. Гітлеру виповнилося 54 роки комендант Г. Вільгауз відрахував 54 в'язня та особисто розстріляв їх. У таборах були будинки розпусти для есесівців і також для ув'язнених, які займали певні посади. Таких в'язнів називали «калу». Коли есесівцям потрібна була прислуга, вони приходили до начальниці жіночого блоку табору, і в той час, коли проводилася дезінфекція, вказували на молоденьку дівчину, яку начальниця відводила від інших. Вони оглядали її, якщо вона була красивою і подобалася їм, хвалили її фізичні гідності, та за згодою відповідальної у жіночому таборі, яка говорила, що відібрана повинна слухатись, а також робити все, що від неї вимагають, брали її в якості служниці. Приходили під час дезінфекції тому, що жінки були в цей час роздягнені [1, с. 124–128].

У Янівському таборі для в'язнів була організована лікарня. Німецькі кати Брамбауер і Бірман кожного 1-го та 15-го числа місяця проводили перевірку хворих, якщо виявляли останніх, які знаходяться у лікарні більше двох тижнів одразу розстрілювати. При кожній такій перевірці розстрілювалися від 6 до 10 чоловік [7].

На території Янівського табору не було ні газових камер, ні крематорію. За тогочасними офіційними документами це трудовий табір. Однак, незважаючи на таку офіційність – це один з найбільших таборів смерті на окупованій території колишнього СРСР. На сьогоднішній день невідома точна кількість вбитих, так як нацистам вдалося приховати багато слідів своїх злочинних діянь.

У таборі керівництво створило «добровільну шибеницю». Вона була для тих в'язнів, яким вже не під силу було терпіти знущання та страшні муки, які віддавали перевагу покінчити своє життя самогубством.

Страждання спіткали також маленьких дітей. А саме, у віці від 1 місяця до 3 років їх кидали в бочки з водою, де вони тонули. Крім всіх вищезазначених

зłodiянь, у таборі перед відправкою на роботу проводили так звану перевірку фізичної підготовки чоловіків шляхом бігу на відстань 50 метрів. Такою перевіркою щоденно займався шарфюрер Колонко. Якщо чоловік добре пробіжить, тобто швидко і не спіткнеться, то залишається живим, а всіх інших відправляли на розстріл. Там також була площадка поросла травом, по якій бігали, якщо людина заплутувалася в траві то її вбивали, слід також зазначити, що висота трави майже досягала колін [6, с. 210–219].

На початку кожного робочого дня відбувався огляд в'язнів офіцерами СС, який закінчувався масовими побиттями та розстрілами. Ув'язнених примушували лягати на підлогу, після чого піднімались і впродовж години за командою, то знімати, то одягати головні убори. Хто відставав, того відразу розстрілювали.

У таборі часто організовували спеціальні облави на «неблагонадійних» осіб і тих, хто не працював. Такі акції супроводжувалися масовими розстрілами в'язнів. Лише під час чотирьох масових облав було розстріляно 30 тисяч осіб [3, с. 146–148].

Коли відбувалися тортури та розстріли в Янівському таборі завжди грала музика. Оркестр, який її відтворював, складався із в'язнів. Вони грали одну і ту ж саму мелодію – «Танго смерті». Автор цього твору залишився невідомим. Німецьке командування у захваті розстрілювало в'язнів під звуки скрипки, акордиону, саксофону. Ця мелодія навіювала жах на людей, які почувши її, знали, що смерть вже йде за ними. У числі оркестрантів були – професор Львівської державної консерваторії Штрікс, диригент опери Мундт та інші відомі музиканти яких приблизно було 30–40 чоловік [7].

Отже, виявлений фактичний матеріал є прикладом жорстокості, ненависті, агресії німецького командування стосовно ув'язнених Янівського табору. Всі можливі методи вбивства вони випробовували на ні в чому не винних людях. Найбільш яскравим і водночас жахливим, на нашу думку, є випадок із донькою коменданта Г. Вільгауза, яку не цікавили іграшки, а захоплювали звірства, які скоював батько. Крім того відповідальними за масові вбивства людей в Янівському таборі смерті були також Ф. Гебауер, Р. Рокіта, Ф. Варцлок та інші.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дубик М. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / М. Дубик. – К., 2000. – 222 с.
2. Йонест Е. Євреї Львова в роки Другої світової війни і Голокосту європейського єврейства 1939–1944 / Е. Йонест. – Єрусалим, 1999. – 120 с.
3. Ковба Ж. Збройний виступ євреїв у Янівському таборі в інформаційних звітах українських і польських націоналістів / Ж. Ковба, О. Гогун // Голокост і сучасність. – 2010. – № 1. – С. 143–153.
4. Наконечний Є. «Шоа» у Львові / Є. Наконечний. – Львів : Піраміда, 2006. – 284 с.
5. Сімонова К. Особливості перебування радянських військовополонених у нацистських таборах в Україні / К. Сімонова // Проблеми політичної історії України. – 2014. – № 9. – С. 199–208.
6. Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України / Я. Хонигсман. – Львов, 1998. – 352 с.
7. Яновский лагерь. 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://yadvashem.org/yv/ru/holocaust/encyclopedia/94.asp>

Ярослав Стаднік
студент V курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: к. і. н.,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ДИВЕРСІЙНО-ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ СРСР У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Діяльність органів державної безпеки СРСР була досить різноманітною. Більшовики діяли будь-якими методами для досягнення своєї мети. Не були винятком такі методи як «диверсія» та «тероризм». До початку німецько-радянської війни НКВС провів ряд успішних операцій по знищенню опонентів радянському режиму за кордоном, зокрема, убивство Є Коновальця, та Л. Троцького. Тому коли розпочалась німецько-радянська війна НКВС починає масово створювати загони для диверсійної боротьби у тилу ворога. У завдання цих загонів входило не тільки диверсійна боротьба, а й ідеологічна та терористична, значну увагу приділяли розвідці.

Означена нами тема розпочала розроблятися після падіння СРСР. Увагу вказаній проблемі приділяв цілий ряд російських дослідників, серед них О. Гогун [1; 5] і Б. Соколов [4].

Метою статті є узагальнений розгляд диверсійно-терористичної діяльності органів державної безпеки СРСР у роки німецько-радянської війни.

Знаковою особою в органах держбезпеки був Павло Судоплатов, який у перший німецько-радянської рік війни координував усю діяльність республіканських НКВС зі створення і керівництва партизанських загонів. Очолювана ним особлива група після ряду переформувань була перетворена в 4-е управління НКВС СРСР. Безпосереднім начальником П. Судоплатова в 1941–1943 рр. був нарком внутрішніх справ Лаврентій Берія, а з 14 квітня 1943 р після виділення з НКВС Наркомату державної безпеки, – головою новоствореного НКДБ став Всеволод Меркулов. Таким чином 4-е управління НКВС повністю передало НКДБ спецгрупи, які засилали у тил противника. Найчастіше вони поповнювалися там представниками місцевого населення, оточенцями і військовополоненими. Їх силами було проведено 1084 бойових операції [2, с. 46–47].

Але бойова діяльність не була головним завданням службовців загонів ОМСБОН (рос. – Отдельная мотострелковая бригада особого назначения). Слабка диверсійна і бойова активність партизанських загонів НКДБ СРСР підтверджується і прикладом. У певному сенсі «зразковий» загін НКДБ СРСР «Переможці» під командуванням Дмитра Медведева, згідно зі звітами самого загону, за 9 місяців 1943 р. під час перебування у глибокому німецькому тилу провів 44 бойові операції і 33 диверсії, тобто в середньому 1 за 6 днів. Причому з цих 44 операцій 22, рівно половина, були бойові зіткнення із підрозділами українських націоналістів. Отримані у ході агентурної розвідки дані командування загонів НКВС–НКДБ СРСР повідомляло в Москву, в 4-е

управління. У партизан 4-го управління НКВС–НКДБ СРСР пріоритетом був тероризм, – копітка агентурна розвідка якраз і була підпорядкована цьому завданню.

З суперечливих даних випливає, що цілями терактів були в основному 3 категорії осіб: представники цивільної окупаційної адміністрації, вищі офіцери вермахту і СС, а також найбільш значущі політемігранти і радянські колабораціоністи.

Наприклад, партизани під керівництвом Д. Медведєва у грудні 1941 р. у місті Жіздра Калузької області РРФСР захопили до полону сина князя Г. Львова, колишнього голови IV Державної думи і голови Тимчасового уряду. Як згадував Д. Медведєв, «На літаку Р-5, вперше посадженому командуванням на окупованій території на підготовленому нами майданчику, відправили князя до Москви. Він був переодягнений у форму санітара (був у хорошому цивільному одязі, але з пов'язкою із зображенням червоного хреста)» [1, с. 39–41].

Після цього Д. Медведєв був викликаний до Москви, де під його командування передали створений на базі ОМСБОП загін «Переможці» і перекинули в Західну Україну. Перед цим загоном було поставлене завдання вбивства глави райхскомісаріату «Україна» Еріха Коха (що не включало і менш важливих завдань, в тому числі замаху на генерала Андрія Власова). Навіть при переговорах із діючим на Волині лідером українського антирадянського повстанського загону Тарасом Бульбою-Боровцем восени 1942 р. Д. Медведєв усіма силами намагався переконати його вбити Е. Коха [3, с. 142].

Т. Боровець не погодився на пропозицію. Однак у загону Д. Медведєва був і власний інструмент для реалізації спецзавдання – Микола Кузнецов, який діяв у Рівному під виглядом німецького офіцера Пауля Зіберта. Поставлене завдання, незважаючи на численні спроби, не було виконане – Е. Кох не був убитий. Але М. Кузнецов зробив протягом 1943–1944 рр. ряд терактів проти представників нацистської цивільної окупаційної адміністрації. Тому діяльність спецзагону «Переможці» отримала найвищу оцінку керівництва НКДБ СРСР. Організатор вбивств Д. Медведєв і виконавець М. Кузнецов були нагороджені Золотими Зірками Героїв Радянського Союзу [1, с. 42].

Б. Соколов, оцінюючи діяльність загонів, підпорядкованих штабам партизанського руху, висловлюється про них стримано: «Насправді особливо ефективними були операції не численних, але погано навчених і оснащених загонів, а дії невеликих, спеціально підготовлених, що володіли найсучаснішими засобами боротьби диверсійно-терористичних груп, які підривали важливі військові об'єкти і знищували високопоставлених чиновників окупаційної адміністрації» [4].

Як випливає із ряду публікацій, із середини 1942 до середини 1943 р. диверсійна діяльність НКВС УРСР була у цілому незначною. Основна увага зверталася на відновлення і розширення агентурної мережі. Причому найбільша зацікавленість виявлялася при отриманні політично важливої інформації із

німецького тилу (в тому числі відомостей про діяльність колабораціоністів), а також про контррозвідувальні заходи [1, с. 45].

Крім того, в опублікованому документі НКДБ УРСР від 16 жовтня 1943 р. – «Положенні» про функції 4-го відділу цього комісаріату виявляється ще одна функція. Зокрема, серед завдань 2-го відділу 4-го управління значилося: «Веде роботу по «Д» і «Т» на окупованій території. Проводить слідство по зрадникам і зрадникам з числа агентури 4-го Управління НКДБ УРСР». «Д»в – це відомче позначення диверсій, «Т» – тероризму.

В опублікованих документах цей пункт простежується доволі чітко. Наприклад, у завданнях оперативно-чекістської групи «За Батьківщину» (5 чоловік), яка діяла на базі з'єднання Олександра Сабурова, зазначалася агентурна розробка німецьких розвідувальних і контррозвідувальних структур, формувань РОА. За три місяці перебування у тилу німців спецгрупа з'ясувала і створила умови для закидання у тил німців ряду інших оперативно-чекістських груп. Одна з них описувалася так: «Спеціальна агентурна група в складі 13 чоловік із двома радіостанціями, під керівництвом колишнього чекіста «Корецького». Група «Корецького» спрямована у район Ровно зі спеціальним завданням по «Т». Незайвим буде згадати, що Ровно було нацистською столицею України, тобто там постійно знаходилася велика кількість високопоставлених цивільних осіб – чиновників окупаційного апарату.

Уже після заняття Червоною армією території України в тил німців на територію Західної Польщі була викинута оперативно-чекістська група «Вісла» у складі 8 осіб під командуванням Олексія Лотова («Собінова»), одним із завдань якого було вербування агентури «серед советофільськи налаштованих місцевих жителів» з метою підготовки диверсій на промислових об'єктах, а також згадана «ліквідація офіцерського складу німецької армії, працівників розвідувально-каральних органів і державного апарату противника, керівництва націонал-соціалістичної партії Німеччини» [5, с. 105–109].

Таким чином, диверсійно-терористична діяльність органів державної безпеки СРСР у роки німецько-радянської війни посідала чільне місце серед основних пріоритетів силових відомств. Була створена спеціальна система підготовки військових підрозділів, які діяли у тилу ворога та здійснювали завдання найвищого рівня складності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944 / А. Гогун – М.: РОССПЭН, 2012. – 554 с.
2. ОСНАЗ. От бригады особого назначения к «Вымпелу». 1941–1981 гг. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 240 с.
3. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / [В. В. Дзьобак, І. І. Ілюшин, Г. В. Касьянов та ін. ; відп. ред. С. В. Кульчицький]. – К. : Наук. думка, 2006. – 496 с.
4. Соколов Б. В. Окупация. Правда и мифы / Б. В. Соколов. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://milinera.lib.ru/research/socolov3/02.html>
5. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / [авт.сост. : Гогун А., Кентий А.]. – К. : Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.

Марія Павлішина
студентка III курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: к. і. н.,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Рудницька Н. В.**)

РУХ ОПОРУ НА ЖИТОМИРЩИНІ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Тяжким випробуванням для українського народу стала німецько-радянська війна, розпочата гітлерівською Німеччиною 22 червня 1941 р. З початком воєнних дій всі основні його сили були зосереджені на боротьбі проти німецьких загарбників. Багато подій того часу викликають суперечки та жваві обговорення і до сьогодні. Однією із таких проблем у сучасній історичній науці є діяльність Руху Опору в Україні та, особливо, роль і місце його у розгромі гітлерівської армії. Введення у науковий обіг нових документів поживляє інтерес дослідників до аналізу діяльності радянських та націоналістичних формувань.

Над проблемою дослідження Руху Опору в другій половині ХХ ст. працювали як вітчизняні історики, так і зарубіжні дослідники. Публікації радянських вчених висвітлювали досягнення підпілля і партизан у боротьбі з окупантами, тоді як дослідники за кордоном до боротьби з гітлерівцями включали і діяльність націоналістів. Велике значення мають праці сучасних істориків, присвячені діяльності партизанського руху і підпільних організацій. Зокрема, це ряд статей В. Короля та І. Патриляка. Серед праць, які висвітлюють діяльність оунівського підпілля впродовж 1941–1944 рр. на території Житомирської області, і зокрема, діяльність ОУН(б), створення та функціонування УПА, появу Олевської республіки тощо, є дослідження І. Ковальчука [5], С. Стельниковича, В. Жилук [2].

На території Житомирщини Рух Опору був представлений двома політичними течіями. Перша – партизани і підпільники, якими керували представники радянської влади. Друга – військові формування бандерівців, бульбівців і мельниківців. Кожна з цих течій має свою версію історії збройної боротьби проти гітлерівських окупантів, котрі нерідко суперечать одна одній [3, с. 34].

Об'єднати народні маси в боротьбі з ворогом вдалося завдяки налагодженню структури партійно-комсомольського підпілля. Активною формою Руху Опору мешканців Житомирської області гітлерівському окупаційному режиму була їх участь у партизанській боротьбі. На початковому етапі війни на Житомирщині було поспіхом створено партизанські загони. Однак внаслідок швидкої окупації області лише окремі з них зуміли розгорнути діяльність у тилу окупантів, зокрема під командуванням Т. Гришана, І. Возбраного та ін. [6, с. 189]. До середини 1942 р. патріоти лише опановували методи боротьби в умовах окупації і набирались досвіду.

Докорінно змінилась ефективність і тактика партизанських дій на другому етапі, який тривав з літа 1942 р. і до січня 1943 р. Від оборонних дій і маневрування партизани перейшли до організованих нападів на стратегічно важливі об'єкти, перетворення загонів у з'єднання, до тактики чітко спланованих безперервних рейдів. Це дало змогу перейти на якісно вищий рівень організації боротьби на окупованій території, з допомогою якого було звільнено значну частину Житомирщини [1, с. 12].

Щодо діяльності ОУН на Житомирщині в 1941 р., то вона не була широкомасштабною. Проте на початку 1942 р. їй вдалося розбудувати широку мережу своїх організацій. ОУН всі зусилля спрямовувала на підготовку національної революції і проводила пропаганду серед населення.

Важливою формою національно-визвольної боротьби у роки війни був партизанський самостійницький рух, головною формою якого став рейд. Однак на Житомирщині кількість рейдуючих частин УПА було мінімальним і переважно вони мали пропагандистсько-демонстративні завдання: вивчати настрої населення і схилити його до участі у національно-визвольному русі [5, с. 240]. У цілому діяльність ОУН та УПА хоч і не була широкомасштабною, проте мала підтримку з боку місцевого населення. Націоналістичні та радянські партизанські формування діяли на спільній території, мали спільного ворога, але й воювали між собою [5, с. 243].

Можна зробити висновок про те, що діяльність радянського підпілля та партизан, яка на початку війни більше мала характер стихійного опору окупантам, впродовж 1942–1943 рр. переросла у чітко організовану структуру. За час своєї діяльності члени підпільних організацій Житомирської області виконали велику агітаційно-пропагандистську роботу, чим живили зростаючий Рух Опору [1, с. 112].

Проте, незважаючи на ідеологічні протиріччя, які переростали навіть у локальні збройні сутички, радянські партизани та загони УПА, мали єдину мету – боротьбу з німецькими окупантами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Военные грозы над Полесьем : Житомирщина в годы Великой Отечественной войны / [авт. кол. : Д. Ф. Романов (руководитель), И. А. Павлов, И. В. Хирный и др.]. – К. : Политиздат Украины, 1985. – 229 с.
2. Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. : [монографія] / В. М. Жилюк. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – 308 с.
3. Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. Збірник документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1969. – 292 с.
4. Житомир'яни на фронтах Великої Вітчизняної війни. Спогади ветеранів. 1941–1945. Житомир : Льонок, 1994. – 309 с.
5. Ковальчук І. Поширення впливу ОУН(б) на Житомирщину в 1941 р. / І. Ковальчук // Волинські історичні писки : Збірник наукових праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 239–246.
6. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля : [монографія] / Г. Стародубець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 464 с.

Костянтин Бура
студент IV курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: к. і. н.,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Кордон М. В.**)

ДЕПОРТАЦІЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР У 1944 Р.

Крим є частиною суверенної держави Україна і вкрай важливо пам'ятати його трагічну історію, незважаючи на його анексію Російською Федерацією у 2014 р. Верховна Рада України в 2015 р. прийняла вірне рішення про визнання депортації кримськотатарського народу в 1944 р. – геноцидом. Кримські татари – один із небагатьох корінних мешканців півострова, які нині в умовах анексії Криму, поступово, як і в 1944 р. позбуваються прав на свою самобутність. Подібне вже мало місце в ХХ ст. Тоталітарний режим, який склався у СРСР, серйозно збагатив історичну практику депортацій. В 1930-х – 1940-х рр. практика депортацій великої кількості людей в СРСР перетворилося у звичне явище. Таким звичним і наймасовішим явищем й стала депортація кримських народів, яка перевершила за своєю чисельністю, жорстокістю та несправедливістю усі попередні акції радянської репресивної системи.

У своїх ґрунтовних працях найбільш повно розкривають проблематику депортації кримських татар та інших народів Криму від самого початку подій до їх завершення В. Баран та М. Бугай [1; 2; 3; 4]. В. Головченко висвітлює сутність національної політики сталінізму [5]. Депортації кримських татар присвятив своє дослідження Р. Хаялі [6].

Метою статті є розкриття сутності сталінських депортацій через призму кримської національної катастрофи 1944 р.

18 травня 1944 р. закарбувався у пам'яті кримських татар як ще один злочин тоталітарної системи в сфері національних відносин. Цілому народу, несправедливо, було поставлено кліше – зрадник. Окрім цього кримських татар у прямому сенсі пограбували як матеріально, так і духовно, позбавивши їхньої рідної землі. Радянська тоталітарна система повела себе щодо кримських народів антисоціально та антигуманно. Нарком внутрішніх справ Л. Берія до відома Й. Сталіна доводив таку інформацію: «Із частин Червоної Армії у 1941 році дезертирувало понад 20 тисяч татар, які зрадили Батьківщині, перейшли на службу до німців і зі зброєю в руках боролися проти Червоної Армії». Хоча реальні факти свідчили, що більшість кримських татар вірно та хоробро виконували свій військовий обов'язок [3, с. 105]. Отож, саме донесення Л. Берії стало прев'ю до комплексу заходів проти кримськотатарського народу. Вже через добу Й. Сталін підписав постанову ДКО № 5859 сс від 11 травня 1944 р. «Про кримських татар». У постанові приймалося доленосне рішення: «Всіх татар виселити з території Криму і поселити їх на постійне мешкання як спецпоселенців у районах Узбецької РСР» [6, с. 8].

Операція розпочалася рано вранці 18 травня і до 16 години 20 травня депортація кримськотатарського народу з їхньої батьківщини була завершена. На її проведення знадобилося 60 годин [1, с. 70–71]. Комісар Б. Кобулов у

телеграмі до Л. Берії відзвітував про 180.014 депортованих. Також 6 тис. кримських татар, які були призвані в Червону Армію, відправилися до Гур'єва, Рибінська та Куйбишева, 5 тис. татар направлялися до тресту «Москвавугілля». На всі фронти були передані спеціальні накази про звільнення із Червоної Армії кримських татар, які направлялись на спецпоселення. Цієї участі зазнав рядовий та сержантський склад, а також більшість молодших офіцерів. Лише старші офіцери продовжували залишатися на фронті. Всього на спецпоселення було відправлено понад 9 тис. військовослужбовців з числа кримських татар, в тому числі 524 офіцери. У них всіх були відібрані військові білети, їм заборонялося носіння зброї та погонів [4, с. 174].

Депортація кримських татар зруйнувала їхню систему народної освіти, кримськотатарська мова стала мовою «зрадників». Культурне багатство кримських татар віддавалося на розкрадання або занепад. Кримські татари втратили майна на суму близько 537 млн крб. колективної та 2 млрд 400 млн 263 тис. крб. особистої власності. Рада Безпеки ООН має відомості, що кримськотатарським народом на момент депортації було втрачено 25 млн книг, різного роду підручників, посібників, обладнання 861 шкіл, 263 клубів, 180 фондів бібліотек. Однак, зазначені данні є незпівставними з тисячами зламаних життів. Однією постановою кримськотатарський народ піддався злочинним намірам вищого керівництва СРСР й позбувся територіальної, матеріальної і культурної складової свого існування [2, с. 35–36].

Не всім є відомою трагедія, яка трапилася після оголошення органами НКВС-НКДБ повідомленнч про «завершення» операції. Радянські спецслужби прогавили кримських татар, які проживали в рибальському селищі на Арабатській стрілці Криму. Тож каральні органи, не бажаючи коректувати подані звіти, завантажили кримських татар із рибальського селища на баржу, відбуксували її подалі від берега і затопили разом із людьми [5].

Отже, здійснивши злочин, радянська влада, як було прийнято, засекретила всі звіти та відомості, окрім тих, які вказували на факти колабораціонізму кримських татар, причому подвиги останніх замовчувалися. На цілий народ було поставлено кліше – «зрадники» та «пособники нацистів». Широкомасштабна операція із детатаризації Криму порушила конституційні гарантії, принципи гуманізму, позбавила власності, честі і гідності людей. Надовго розлучила із рідною землею. У результаті цієї акції радянська тоталітарна система сфальсифікувала історію. Адже як можна довести свою непричетність, якщо ти позбавлений будь-яких прав і перебуваєш поза законом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Крим: 1944 р. (Архівні джерела про депортацію) / В. Баран // Сучасність. – 1993. – № 8. – С. 70–75.
2. Бугай М. Депортація кримських татар у 1944 р. / М. Бугай // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 29–43.
3. Бугай Н. Депортация: Берия докладывает Сталину... / Н. Бугай // Коммунист. – 1991. – № 3. – С. 105–111.
4. Бугай Н. К вопросу о депортациях народов СССР в 30-40-х годах / Н. Бугай // Вопросы истории. – 1989. – № 6. – С. 135–143.

5. Головченко В. Депортація кримськотатарського народу 1944 р. – прояв злочинної сутності національної політики сталінізму [Електронний ресурс] / В. Головченко. – Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/publication/deportatsiya-krimskotatarskogonarodu-1944-r-proyav-zlochinnoi-sutnosti-natsionalnoi-pol>.

6. Хаялі Р. Кримськотатарський народ в умовах депортації (1944–1967 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спец. 07.00.01 «Історія України» / Р. Хаялі. – Запоріжжя, 2000. – 16 с.

Дмитрій Кулінський

студент IV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

ст. викладач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Максимов О. В.**)

ОПЕРАЦІЯ «ВІСЛА» У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

Історична пам'ять поляків про операцію «Вісла» є однією із найбільш нерозкритих та несистематизованих проблем у тематиці українсько-польських відносин. Досить поширеною тенденцією серед науковців є дослідження історичного досвіду залишеного Волинською трагедією. Зазвичай вона розглядається як негативна сторінка, яка закарбувалася у пам'яті українців та поляків. Операція «Вісла» несе в собі неменший досвід побудови стратегії міждержавних відносин та вирішення проблемних національних питань, які виникають на основі минулого і сильно актуалізуються із зміною міжнародної ситуації.

В умовах зміни світової політики одні держави намагаються бути партнерами інших, в таких умовах важливим у співпраці міждержавного характеру є відсутність за давнини національних конфліктів та необізнаності у проблемах минулого між націями таких держав.

У науковій літературі проблема не знайшла комплексного та повного висвітлення. Науковці досліджують причини операції, її цілі, хід та наслідки. Закріпленню цієї події у національній пам'яті поляків, а тим паче зв'язку досвіду про цю подію із напрямками відносин із іншими державами, впливу наукових проблем, пов'язаних з операцією «Вісла» на історичну пам'ять приділяється дуже мало уваги.

Дослідженням даної тематики займалися такі іноземні та вітчизняні науковці як: Р. Дрозд [3] Т. Снайдер [5] Г. Мотика [2] А. Сова [1].

Метою дослідження виступає місце операції «Вісла» в історичній пам'яті поляків, роль досвіду про операцію у визначенні пріоритетів співпраці з іншими державами, моральна оцінка польськими істориками та вплив наукового дослідження на національну пам'ять поляків.

Із виникненням національних держав, після розпаду СРСР та зникненням комуністичної монополії і цензури національна пам'ять про акцію «Вісла» стала не лише об'єктом дискусій науковців, але й досвідом, який міг вплинути на визначення пріоритетів подальших взаємовідносин Польщі з іншими державами, зокрема і з Україною.

З одного боку була проблема визнання національних держав, які утворилися після розпаду СРСР (Україна, Литва, Білорусь) у сучасних територіальних рамках. Інша проблема – це повернення втрачених територій, за що протягом усього свого існування виступав польський уряд в еміграції. Проблема полягала в тому, що свого часу операція «Вісла» була проведена для того, щоб назавжди вирішити українське питання у Польщі. Тому суперечливість полягає у тому, щоб згадки про досвід формування гомогенних націй не вплинув на відносини між національними державами після розпаду СРСР.

Досить багато для вироблення нового підходу до міжнаціональних відносин зробили Є. Гедройць та Ю. Мєрошевський. У середовищі цих публіцистів відбувся дискурс щодо виникнення проблеми міждержавних та міжнаціональних відносин внаслідок можливого зникнення Радянського Союзу. Вони вважали що в інтересах Польщі підтримувати національні держави України, Литви та Білорусії, що територіальні зміни на сході не відповідають польським інтересам, а їхнє пропагування приведе до відчуження нового покоління української, литовської та білоруської національних еліт. На початку 1970-х рр. з їхньої сторони закликали не лише негайно відмовитись від реваншизму на сході, а й підтримати прагнення литовської, білоруської та української націй до незалежності [5].

Аналіз двосторонніх документів підтримує думку про те, що основою стримування досвіду про акцію 1947 р. була необхідність стабільності у східноєвропейському регіоні для Польщі. Так у спільній заяві президентів Польщі та України йшлося про усвідомлення історичної відповідальності перед нинішніми і майбутніми поколіннями українців і поляків, про роль України і Польщі у зміцненні безпеки та стабільності у Центрально-Східній Європі, а також про врахування важливості поглиблення стратегічного партнерства між ними [4]. Іншою ж причиною було поширення ідеї співпраці із Західною Європою. Так, в одному із двосторонніх договорів між Україною та Польською Республікою акцентувалася увага на прагненні зробити внесок у будівництво справедливого і мирного європейського ладу, що спирається на загальноєвропейські норми і механізми в галузі безпеки, на високій оцінці значення дружніх українсько-польських відносин для досягнення європейської солідарності, усвідомленні спільної відповідальності за мир, безпеку, взаєморозуміння і співробітництво в Центральній Європі і на європейському континенті в цілому [6].

Основна відмінність наукового розгляду питання у період комуністичної цензури, в час її кризи та зникнення, полягає у тому, що проблема акції почала отримувати моральну оцінку. Це свідчить про те, що наукове спрямування мало безпосередній зв'язок з національною пам'яттю поляків в цьому випадку, оскільки моральна оцінка події прямо впливає на польсько-українські відносини. Цілком логічним є судження про вплив наукової розробки теми на суспільну пам'ять поляків. Наукова розробка включає в себе досвід про найбільш суперечливі питання цієї проблеми, а саме причини акції, цілі, та зв'язок з Волинською трагедією і відношення до цієї акції ОУН та УПА.

У польській літературі точиться дискусія, про те, чи ці виселення були необхідними для руйнування партизанських відділів УПА. Відповідно частина істориків пов'язує операцію «Вісла» з побоїщами, здійсненими УПА на Волині, які тривали також після 1945 р, на землях сучасної Польщі. На їхню думку, не було іншої можливості антипольських акцій, окрім як повне переселення українців, які становили підтримку для загонів УПА. На думку інших науковців, у процесі операції «Вісла» в кращому випадку перейшли межі необхідного захисту. Вони погоджуються, що ліквідація українського підпілля була абсолютно необхідною, у той же час звертають увагу, що це не повинно було означати примусових переселень. Без того, щоб прийти до застосування цього кінцевого засобу репресій, тут же після Другої Світової війни було знищено УПА в Україні, також антикомуністичні партизанські рухи Литви, Латвії та Польщі [2, с. 57–58].

Схожої думки дотримується і А. Ольшанський, який не тільки визнав, що операція заслуговує осудження із моральних поглядів як вияв застосування колективної відповідальності, але окрім того піддав сумніву її військову закономірність, підкреслюючи, що не витримує критики теза про необхідність виселення цивільного населення для знищення партизанського руху [1, с. 17].

Г. Мотика погоджується, що масові переселення не були необхідними для знищення українського підпілля. Науковець зазначає, що відділи польського підпілля вдалося зліквідувати, без застосування цього методу. Так само, й у випадку ОУН та УПА – це не було необхідністю. Факт, що примусові виселення відбулися на підставі рішення політичного офісу Польської Робітничої партії в повній мірі уповноважує до визнання акції «Вісла» щонайменше типовим комуністичним злочином [3, с. 460].

Р. Дрозд зазначає, що масові переселення мали на меті дві цілі: перша, негайна – це ліквідація відділів УПА, за допомогою виселення населення, і друга, перспективна – остаточне вирішення українського питання [3, с. 113].

Отже, акція «Вісла» досить сильно закріпилася в історичній пам'яті поляків, здебільшого в контексті проблеми вибору шляху побудови міжнародних відносин, яка виникла у 1980–1990-х рр. Після переведення проблеми вивчення операції у суто наукову площину вона почала отримувати оцінки науковців, що автоматично вплинуло й на оцінку поляками українців. Основна проблема полягає у тому, що наукові досягнення не мають впливу на уяву поляків про акцію «Вісла», тому ця тема залишається виключно у наукових колах обговорення. Першою причиною цього є те, що досвід про Волинську трагедію (1943 р.) зайняв центральне місце в історичній пам'яті поляків. Події, які мають досить сильну моральну трагедію для народу міцно закріпилися в пам'яті, на відміну від події, яку представники цієї нації не пережили в минулому. Тобто акція «Вісла» проводилася здебільшого проти українців, і відповідно більш актуальною на побутовому рівні пам'ять про неї характерна для українців. Другою причиною є велика роль націоналізму у житті поляків та притаманний для їхнього менталітету «сарматизм», які все більше набирають актуальності у суспільному житті сучасної Польщі. Про це свідчить аналіз стратегії історичної політики правих сил Польщі, яка

характеризується наступальністю і спрямована на зміну польської ідентичності шляхом повернення неоконсерватизму й етнічного патріотизму XIX ст.

Потреба попередження можливого конфлікту пам'ятей поляків та українців підштовхує до більш інтенсивнішої розробки теми, оскільки проблемні аспекти дослідження операції «Вісла» виступають одним із важливих елементів вивчення історії українсько-польських відносин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Andrzej Leon Sowa Akcja Wisła w polskiej historiografii – aktualne pytania badawcze // Akcja Wisła / Instytut Pamięci Narodowej, Seria «Konferencje IPN» ; pod redakcją Jana Pisulskiego. – Warszawa: 2003. – tom 12. – S. 12–26.

2. Grzegorz Motyka / Cień Kłyma Sawura. Polsko-ukraiński konflikt pamięci / Gr. Motyka – Gdańsk : «OSKAR», 2013.

3. Roman Drozd Postulaty ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 // Polska-Ukraina Dziedzictwo i współczesność ; Pod redakcją Romana Drozda i Tadeusza Sucharskiego. – Słupsk, 2012.

4. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_172

5. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь : [монографія] / Т. Снайдер. – К. : Дух і літера, 2012. – 624 с.

6. Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_005

Катерина Якименко

студентка IV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Стельникович С. В.**)

ОЛЕГ ШТУЛЬ-ЖДАНОВИЧ ЯК РЕДАКТОР «УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА»

Актуальним питанням у рамках дослідження українського національно-визвольного руху 1940-х рр. є редакторська робота Олега Штуля-Ждановича. Адже цей аспект діяльності О. Штуля-Ждановича, уродженця с. Лопатичі Олевського району Житомирської області, громадсько-політичного діяча, редактора, публіциста, є недостатньо висвітленим в українській історичній науці.

Історіографія окресленої проблематики охоплює ряд досліджень, серед яких: Б. Зек «Олег Штуль у боротьбі за Україну» [1], М. Романюк «Оратат журналістської ниви: українські редактори, публіцисти» [4], В. Лазовінський «Редакторові» [2]. Однак вчені, як правило, розглядали редакторську діяльність О. Штуля-Ждановича як додаткову, при вивченні його громадсько-політичної діяльності загалом.

Метою статті є висвітлення діяльності О. Штуля-Ждановича як головного редактора тижневика «Українське слово».

О. Штуль-Жданович розпочав займатися активною редакторською діяльністю із 1940-х рр. Зокрема, у період Другої світової війни він деякий час працював у складі редколегії житомирської газети «Голос Волині» (поки на газету мали вплив представники ОУН А. Мельника), у редакції пресового органу Української Народної Революційної Армії Т. Бульби-Боровця – «Оборона України», згодом – в журналі «Промінь» (Австрія).

Однак, по справжньому тривалий період редакторської діяльності О. Штуля розпочинається лише наприкінці 1948 р. з його переїздом до Франції. Саме в цей час він отримує завдання від керівництва ПУНу (Провід Українських Націоналістів), яке полягало в редагуванні тижневика «Українське слово», їхнього неофіційного органу. Тижневик «Українське слово» почав виходити із 1 травня 1933 р. за ініціативи Олекси Бойківца у Парижі [1, с. 34]. Його видавцем до 1939 р. був Український Народний Союз (УНС), а в творенні чергових чисел протягом тривалого часу брали участь В. Мартинець, М. Сціборський, М. Капустянський, О. Ольжич та ін. У роки нацистської окупації газета була перенесена до України, де вона спочатку виходила у Житомирі (серпень – початок жовтня 1941 р.), а згодом – у Києві (до початку 1942 р.). По тому газета поновила свою діяльність у 1948 р. в Парижі. Відроджене видання потребувало як наполегливої праці, так і фінансової підтримки. Саме тому новопризначеному головному редактору О. Штулю довелося докласти багато зусиль для того, щоб українці в діаспорі мали змогу дізнаватися про події на Україні.

Редагуванню цього періодичного органу О. Штуль-Жданович присвятив значну частину свого життя (від жовтня 1948 р. до середини 1977 р.). Приступивши до роботи в якості редактора тижневика, він виробив новий стиль періодичного органу. О. Штуль намагався зробити часопис загальнодоступним для українців в еміграції. Його постійним бажанням було те, щоб у пресовому органі широко представлялася культурна українська тематика. Про це О. Штуль-Жданович згадував і у своїй автобіографії: «При редагуванні органу ПУНу завжди перше місце займали в моїх зацікавленнях крайові справи і культурні (репортажі, рецензії, питання стану в Україні)» [5, с. 13].

Газета засвідчила високий фаховий рівень її редактора та авторського колективу. «Українське слово» було чи не єдиним часописом, який на еміграції намагався писати про різні події в Україні [4, с. 205]. Однак, потрібно не забувати, що «Українське слово», насамперед, політичний пресовий орган, тому головному редакторові доводилося майже в кожному випуску писати на політичні теми, давати коментарі на внутрішньоукраїнські проблеми, торкатися проблематики консолідації, створення єдиного українського фронту, питання СКВУ (Світовий Конгрес Вільних Українців), потребу дискусії між політичними партнерами, об'єктивної критики, морального кодексу українського журналіста, надання права голосу молоді й багато іншого [3, с. 165]. О. Штуль своєму видавничому органу задав напряму вивчення процесів в Україні та боротьбі проти московського імперіалізму та його русифікаційних заходів.

За час редагування О. Штулем «Українського слова» вийшло близько 1500 чисел тижневика, де він опублікував багато підписаних і анонімних статей. При цьому на одну й ту ж саму тему він міг писати кілька разів, але в нього це завжди виходило по-новому і оригінально – він ніколи не повторювався [5, с. 13].

Що стосується умов праці колективу періодичного видання, то вони були досить складними. Працівники «Українського слова» отримували мізерну заробітну плату, яка була меншою від половини платні найнижче оплачуваного французького робітника і в перші роки становила 150 франків на місяць. Детально описує робочі будні «Українського слова» помічник, найближчий співробітник та директор Першої української друкарні В. Лазовінський: «Наші умови праці були страхотливі: два столи стояли один біля одного, і навколо вічно балакали. Ззаду за нами гриміли лінотики, і коли хтось приходив до нас, то мусив кричати, боячись, що інакше ми його не почуємо. Діри в підлозі були криті бляхою, світло – дуже погане, а до електричних дротів ліпше було взагалі не доторкатися. Для обігрівання ми мали стару піч, яку треба було палити вугіллям, однак ніхто не відважувався розпалювати в цій печі, бо вона так диміла, що доводилося відчиняти двері й вікна, і в кімнаті температура падала ще нижче. Коли холод дійсно ставав нестерпним, ми вдавалися до найрадикальнішого заходу: влаштовували «складку», кожний давав якусь кількість грошей, щоб купити пляшку горілки, сало, ковбаси й хліба. Щоправда, ми не тільки мерзли, а, й будши молодими, відчували постійний голод» [1, с. 102].

Щоб налагодити особистий контакт з читачами «Українського слова», вислухати думки, ознайомитися з їхнім життям в еміграції, у 1950-х рр. О. Штуль організував подорожі до передплатників у Франції. На той час адміністрація газети вже мала власне авто. Передплатники радо вітали такі відвідини, розповідали про своє життя, коли вони приїхали до Франції, свої умови праці, цікавилися українськими проблемами. Саме із таких розповідей ми можемо дізнатися про соціальне становище емігрантів-українців у 50-х роках ХХ ст. у Франції. О. Штуль у своїх спогадах пише: «В Парижі – власної хати не збудуєш, бо місця на неї немає. Купувати помешкання – коштує стільки ж, що збудувати власну гарну хату у провінції. Але... на купівлю старих помешкань кредиту не дають, а на купівлю в нових будинках потрібен завдаток утричі більший, як у провінції на купівлю площі. Тому українці в Парижі мешкають в поганих, а часом просто в жахливих умовах» [5, с. 125–126]. Із описів залишених О. Штулем про життя передплатників газети можемо зробити висновок, що українці, які жили і працювали безпосередньо в Парижі, як правило, перебували у скромних і часто занедбаних приміщеннях. Саме тому вони надавали перевагу проживанню у провінції, оскільки умови життя там були дещо кращі та вигідніші.

Таким чином, О. Штуль-Жданович – український політичний діяч, який значну частину свого життя присвятив редагуванню неофіційного видання ПУНу – тижневика «Українське слово». Він надав газеті нового звучання,

повернувшись до засадничих установок ОУН(М). Головний редактор передусім намагався піднімати актуальні теми, писати про події в Україні з різних точок зору, щоб українці в еміграції були обізнані з суспільно-політичною та культурною обстановкою на батьківщині. Діяльність О. Штуля-Ждановича як редактора тижневика «Українське слово» засвідчує його високий фаховий рівень, толерантність у відносинах з іншими людьми та самовідданість своїй справі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну / Б. Зек. – Львів – Торонто : Літопис УПА, 2013. – 110 с.
2. Лазовінський В. Редакторів (Уривки) / В. Лазовінський // Париж Олегові Штулеві : Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича / [літ. ред. Е. Андієвська]. – Париж : Вид-во «Українського слова», 1986. – 359 с.
3. Літопис Волині : Наук.-попул. збірник волинезнавства. Рік XXV. 1977–1978. – Ч. 12. – Вінніпег, 1977–1978. – 234 с.
4. Романюк М. Оратат журналістської ниви : Українські редактори, публіцисти / М. Романюк. – Львів, 2002. – 236 с.
5. Штуль-Жданович О. Ціною крові / О. Штуль-Жданович. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 592 с.

Олександр Рисінський

магістрант VI курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ПОВСЯКДЕННЯ БІЙЦІВ УПА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1950-х РР.: НА ПРИКЛАДІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИЇВОК

Повернення у 1944 р. на територію України радянської влади поставило перед УПА гостре питання, перейти до конспіративних методів боротьби чи загинути. УПА вибрала перший варіант, а для цього потрібно було розбудувати розгалужену мережу схованок для підпільних друкарень, архівів, спорядження і безпосередньо для самих бійців УПА. Такими схованками до закінчення Другої світової війни і згодом слугували криївки. Криївки були незамінними елементами повсякденного життя бійців УПА, які левову частину часу проводили в цих схованках. Саме завдяки цим проектам інженерної думки націоналістам вдавалося ще так довго вести боротьбу з радянськими підрозділами і залишатися при цьому непомітними. Про важливість і унікальність криївок, як таких може свідчити хоча б той факт, що кожен криївку радянські спецслужби детально описували, фотографували і заміряли. Згодом під час війни у В'єтнамі військові інструктори із СРСР ділилися інформацією про українські повстанські схрони з місцевими партизанами комуністами. Отже важливість криївок у ході боротьби

націоналістичного підпілля була неоціненною, а тому ми вважаємо, що потрібно досліджувати поставлену проблему, щоб краще зрозуміти реалії повсякденного життя бійців УПА в ході боротьби зі спецслужбами СРСР.

Загалом, проблема вивчення повсякденного життя бійців УПА у воєнні і післявоєнні роки досліджена належним чином. У своїй статті Іван Патриляк [4] проводить дослідження усіх типів криївок і їх функціонування, наводячи при цьому численні фото і схеми криївок. Василь Ільницький [2] детально описує, яким чином відбувалося будівництво, обиралася місцевість і проводилося маскування криївок. Володимир Гінда [1] розкриває внутрішнє облаштування криївок, а також приводить спогади бійців УПА щодо перебування у криївках. Цінні спогади і документи стосовно життя у криївках наводять у своїх працях Михайло Паньків [3] і Володимир В'ятрович [5].

Метою дослідження є розкриття особливостей організації, створення і життєдіяльності розгалуженої мережі підпільних криївок. На прикладі їх функціонування продемонструвати повсякденне життя бійців УПА і умови їхнього проживання і ведення боротьби.

Одним із важливих елементів боротьби націоналістичного підпілля у 1940–1950-х рр. були криївки, які виступали надійним сховком для бійців УПА і великою проблемою для радянських спецслужб. Призначення криївок було різноманітним і на різних етапах проведення бойових дій змінювалося, адже змінювалися умови ведення боротьби. Перші оунівські криївки, створені у 1930-х рр., слугували для розміщення підпільних друкарень і зберігання забороненої польською владою друкованої літератури. Нових функцій криївки набувають з вересня 1939 р., коли Західна Україна була включена до складу СРСР, а в руках націоналістів з'являється доволі велика кількість зброї і техніки, яку потрібно було сховати від «червоних визволителів». Відтак, починають з'являтися не лише криївки-типографії, але й криївки-склади зброї. Криївки для зброї, як і криївки для друкарень влаштовувалися, як правило, у селах, коли хтось із місцевих будував хату, погріб чи хлів [4; 5, с. 242].

Починаючи з 1943 р. керівництву ОУН і командуванню УПА стало зрозуміло, що з часом радянська влада повністю повернеться на українські землі, а тому від кінця 1943 р. на Волині і від 1944 р. на Галичині починається етап масового спорудження криївок. Проте, часто криївки будувалися швидкими темпами і недбало маскувалися, що призводило до їх викриття і загибелі великої кількості бійців УПА. Трохи пізніше, коли радянська влада остаточно повернулася в Україну, було вирішено переходити до підпільно-диверсійних методів роботи. Перед підпіллям постала проблема розташування у криївках людей (особливо в зимовий період) і технічних засобів. Від 1945–1946 рр. криївки суттєво удосконалюються, вони відіграють роль госпіталів, штабів, казарм, тимчасових або тривалих схованок на одного чи декількох підпільників, зв'язкових пунктів тощо [4; 5, с. 242–243].

Існували декілька типів криївок, залежно від їх призначення і функцій. Найпростішими з них були ті криївки, які слугували для збереження документів і як пункти зв'язку. Такі криївки як правило розташовувалися в лісі і майже не були придатні для проживання людей. Ще одним типом криївок, порівняно

нескладної інженерної конструкції були ті, що розміщувалися на горищах житлових будинків, церков. Вони слугували для тимчасового перебування одного чи декількох бійців. Найскладнішими у побудові і організації проживання були криївки, які розташовувалися під землею. Вони передбачалися для проживання там достатньо великої групи людей з умовою, що вони зможуть там пробути не виходячи на поверхню 4–5 місяців. Зазвичай такі криївки мали декілька виходів, вентиляційну систему, пічне опалення й запас дров, автономні криниці, склади із провіантом і медикаментами, запаси нафти або гасу, достатню кількість зброї, технічні засоби для розмноження пропагандистської літератури, туалетні приміщення, житлові кімнати, дво або триповерхові нари для спання, радіоприймачі з автономним живленням, ручні динамо-машини тощо [4, 5, с. 246].

Найважливішим при побудові криївок було дотримуватися конспірації, саме тому криївку зазвичай будували саме ті бійці, які в подальшому мали проживати там, тому окрім них про її розташування не мав знати ніхто. Найскладнішим завданням при побудові криївки було замаскувати велику кількість землі, яку викопали. Якщо криївка будувалася в селі, то землю виносили на городи людям і замасковували ґрунтом, а якщо криївку будували в лісі то землю скидували до річок, боліт і замасковували дерном або сухим листям. Літні криївки підпільники будували за межами села, щоб не наражати людей, які їм допомагали на небезпеку, адже тих хто допомагав націоналістам – піддавали репресія. Зазвичай такі криївки будувалися поза межами орних земель, на пасовищах, неужитках, обривах. Перебували повстанці у таких криївках до першого снігу, а потім переходили в зимові криївки. Зимові криївки знаходилися безпосередньо в селі: в стодолах, хатах, стайнях, навіть на подвір'ях. Найчастіше в хатах під криївку використовували піч – залазили в піч, закривали дно печі й під час облав запалювали в ній. Під піччю часто була порожнина, так звані стандарі, де також влаштовували входи до криївок. Були входи з горища і далі проходили між стінами (капітальною і штучною) до підземелля. Будували криївки під пивницями, у них входи замасковувалися бочками із солоними овочами, купами картоплі й ін. [2, с. 18–19; 3, с. 13–14, 5, с. 246].

Зазвичай криївки мали одну, дві і більше кімнат, були двоповерхові із запасним люком, такі криївки будувалися на твердих ґрунтах. Глибина розміщення криївки у землі залежала від її щільності. Так, у ґрунтах які легко пропушувалися криївки знаходилися на глибині 2–4 метра, а в твердих ґрунтах розміщувалися на меншій глибині. Більшість житлових криївок це 1–2 метрові приміщення прямокутної форми з розміром приблизно $2 \times 3 \text{ м}^3$. Крім кімнат споруджувалися ще санвузол і складське приміщення. Для санвузла переважно відводився кут з відром у проході житлового приміщення. За наявності у криївці протічних вод, вони використовувалися для виведення відходів назовні. У житлових приміщеннях розташовувалися ліжка, столи, лави, полиці для книжок. Для приготування їжі підпільники користувалися керосинками, а якщо криївка розташовувалася в лісі, то готували у нічний час, щоб не бути поміченими. Відведення диму від кухні вирішували так: над пічкою

встановлювали широку трубу, в неї вмонтовували вузькі трубки, якими дим виходив на поверхню і розсіювався. Для маскуванню над криївкою насаджували кущі. При маскуванні особлива увага також приділялася і кореневій системі, адже її пошкодження вело до швидкого засихання, а отже і до виявлення. Найслабшим місцем для безпеки криївок був вхідний люк, адже користування ним вело до негайного виявлення. Найчастіше люками служили дерев'яні ящики, у які поміщали маскувальний ґрунт, дерни, кущі, невеликі дерева. У криївках побудованих у господарствах, роль прикриття відводили перегною, зерну, картоплі. Особлива увага при будівництві криївок відводилася системі вентиляції, яка дозволяла перебувати в криївці довгий час. Виходи віддушин маскувалися у дуплах дерев, густих зарослях, ущелинах і рівчаках, де були сильні потоки вітру. Догляду за цим надавали важливого значення, адже неправильне проведення вентиляційної системи могло привести до смерті повстанців [1; 2, с. 19–21].

Перебувати у таких умовах довгий час було дуже важко, тому бійці мали чимось себе відволікати, для чого і створювався чіткий план роботи. Зокрема, в одній з інструкцій від 29 червня 1949 р., яка вже готувала людей до зимівлі 1949–1950 рр., рекомендувався наступний розпорядок доби для підпільників: англійська мова – 1 година (вивчити щоденно 20 нових слів); чужі слова – 1 година (щодня виписати в зошит і засвоїти 20 чужих слів); вивчення нашої літератури (світської, ідеологічної, програмної, публіцистичної, історичної, географічної тощо) – 2 години; читання художньої літератури – 3 години; писання на машинці – 7 годин; спання – 8 годин; різне, відпочинок – 2 години» [4]. У 1990-х рр. в одному з інтерв'ю колишній вояк УПА Михайло Зеленчук (псевдо «Деркач») говорив таке: «У суворо визначений час відбувалися заняття за програмою вишколу керівних кадрів. Відпочивати, слухати радіо, читати книжки дозволялося лише ввечері, у неділю та святкові дні. Щоправда, добу під землею «зміщували» для конспірації на 12 годин: коли надворі стояла ніч, у нас вважався день, і навпаки» [1].

Ще важчими були періоди «реабілітації», коли воїни після довгого перебування під землею поверталися у нормальні умови життя. Про це ветеран УПА Василь Момот у своїй книзі «Рідне село Богородиці» свідчить наступне: «Покинувши криївку, вони декілька днів не могли дивитися на сонце, а свіже повітря буквально п'янило. Худі, бліді, виснажені молоді люди довго звикали до “наземного” життя, де на кожному кроці на них чекала смерть» [3, с. 15]. Про подібне говорив і вже згадуваний раніше колишній вояк УПА Михайло Зеленчук («Деркач»): «Пригадую, як вони вийшли на світ після першої зимівлі у криївці, то буквально злякалися самих себе: обличчя і все тіло настільки змарніли, настільки втратили звичну людську зовнішність, що спершу охопив відчай. Кожен був блідий, аж синій, тільки ясніли очі, зникаючи до денного світла. Довелося два тижні обвітрюватися й засмагати на сонці, щоб люди дивилися на нас без страху» [1].

Отже, визначено, що в ході боротьби українське націоналістичне підпілля виробило свої універсальні методи і засоби. Важливе місце тут посідають криївки, які стали незамінним елементом повсякдення вояків УПА і дозволили

проіснувати підпілля ще довгий період. Вдало побудована криївка була «невидимою» для очей радянських каральних органів і не могла бути виявлена. Зазвичай її виявлення відбувалося під час зради із боку своїх. Криївки були надійними схованками для бійців УПА, але при цьому існувала і інша реальність. Умови проживання у криївках були дуже складними, небезпечними для життя, що ми бачимо зі спогадів колишніх учасників підпільної боротьби. Молоді люди виходили із криївок з великою кількістю хвороб, але продовжували боротися за незалежність України і все ж ця боротьба не була марною. Тому ми маємо не забувати подвиг і жертвність усіх людей, які боролися за незалежність України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гінда В. «Криївка видавалася живим гробом» / В. Гінда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/ru/articles/history-journal/_kriyvka-vidavalasya-zhivim-grobom/404288
2. Ільницький В. Використання підпільниками криївок у протистояннях із репресивно-каральною системою у Карпатському краї ОУН (1945–1954) / В. Ільницький // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [ред.-упор. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – Вип. 8. – С. 17–25.
3. Паньків М. Схрони, криївки і бункери ОУН-УПА. Документи. Спогади. Короткі біографії. До 70-річчя УПА / М. Паньків. Передмова О. Лисенка. – Коломия : «Вік», 2012. – 192 с.
4. Патриляк І. Життєвий простір підпілля / І. Патриляк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://incognita.day.kiev.ua/zhittyevij-prostir-pidpillya.html>
5. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / [В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль]. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 352 с.

Сергій Луцько

студент III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д. і. н.,

доцент, завідувач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ-ГРОМАДЯН США У В'ЄТНАМСЬКІЙ ВІЙНІ

Після завершення Другої світової війни українці, особи українського походження та українського громадянства продовжували брати участь у військових конфліктах вже на території інших держав. Насамперед, це було виражено участю у якості військових радників і солдат та офіцерів радянської й американської армій, а після проголошення незалежності України, у статусі добровольців.

Джерельною базою цієї статті виступили ряд Інтернет-ресурсів зарубіжного [1; 3; 6] та вітчизняного походження [2; 4; 5], на яких розміщенна значна за обсягом інформація про етнічних українців у збройних силах США.

Метою статті є розгляд участі окремих громадян США українського походження у в'єтнамській війні.

На початковому етапі в'єтнамської війни політика США була спрямована на посилення контролю над територією Південного В'єтнаму та не допущення об'єднання країни на чолі з комуністичним Ханоем. Відбутись це повинно було в тому числі й шляхом підвищення боєздатності південов'єтнамських збройних формувань. Для досягнення даних завдань, США починають спершу відправляти до Сайгону військових радників. Взагалі, розуміння поняття «військовий радник» трактується по-різному, в залежності від функціонального призначення. Однак, у переважній більшості, це, зазвичай, офіцер середнього та вищого рівнів, спеціаліст у тій чи іншій галузі військової діяльності, який у тому числі має інструкторські навички.

Зупинимось на характеристиках персоналій найбільш відомих військовослужбовців та радників армії США українського походження, які брали участь у в'єтнамській війні. Інформація про них знаходиться у відкритому доступі.

Мирон Дідурик – майор Армії США, українець за походженням, командир роти «Браво» 7-го полку 1-ої кавалерійської дивізії Армії США. Командував даним підрозділом під час боїв в районі долини Я Дранг (14–18 листопада 1965 р.), першому значному бойовому зіткненні американських військ та північнов'єтнамських сил. За проявлену ним хоробрість у боях, отримав псевдо «mad cossack», тобто «скажений козак». Також про нього згадується у книзі Хела Мура «Ми були солдатами» та її екранізації. Після отримання звання майора, він знову повертається у зону бойових дій, уже в якості офіцера операцій 3-го батальйону, 12-го кавалерійського полку. Загинув 24 квітня 1970 р. при виконанні бойового завдання у провінції Фуоко Лонг. Похований на цвинтарі Форт Бенінг [1].

Микола Кравців – американський військовий українського походження. Народився у Львові у 1935 р., разом із родиною емігрував, спочатку до Німеччини, а потім до США. Військову кар'єру розпочав у 1955 р., зі вступу до військової академії ЗС США у м. Вест Пойнті. У 1962 р. став першим військовим радником Армії США у В'єтнамі українського походження, прослуживши там два терміни. У 1963 р. його було поранено у бою. За хоробрість у бойових діях на території В'єтнаму був нагороджений «Золотою Зіркою». У 1983 р. отримав звання генерал-майора, а з 1987 по 1989 рр. перебував на посаді командуючого 3-ої піхотної дивізії Армії США. У 1992 р. був американським військовим радником в Україні, при Міністерстві Оборони [2].

Петро Содоль – історик УПА, співробітник видавничого комітету, був радником при підрозділах 9-ої піхотної дивізії Південного В'єтнаму. Навесні 1965 р., коли його підрозділ потрапив у засідку переважаючих сил В'єт Конгу у районі Кієн-Ван у дельті Меконгу, він зумів вивести своїх бійців із оточення, за що був відзначений згодом південов'єтнамським генералом Вінг Локом

«Хрестом хоробрості з Золотою Зорею». Також за участь у війні його було нагороджено медаллю «Пурпурне серце», В'єтнамським хрестом хоробрості, медаллю Бронзової зірки із знаком V [3].

Володимир Степаняк – сержант, радник 2-ї бригади 1-ї парашутно-десантної дивізії Армії Південного В'єтнаму, походить з української емігрантської родини, почав бойовий шлях восени 1967 р. Воював під Там-Кі, у січні 1968 р. брав участь у придушенні повстання у Сайгоні, а після цього воював у районі Хюе. Найбільш відомий участю в обороні Кхе-Сану, де був поранений та евакуйований до Сайгону. Після одужання, брав участь у відбитті Тетського наступу північно-в'єтнамських сил, під час якого запам'ятався оточуючим тим, що носив постійно із собою синьо-жовтий прапор та звертаючись до бойових побратимів, просив щоб у разі загибелі, його тіло було покрито прапором. Після повернення до США він передав прапор організації Українських Американських Ветеранів у Нью-Йорку. Загалом, він перебував у зоні бойових дій 19 місяців, був двічі поранений, нагороджений тринадцятьма американськими та двома південно-в'єтнамськими військовими відзнаками. Інформація про подальшу долю бійця після повернення до США невідома та не доступна [4].

Семюел (Самійло) Яскілка – американський військовий діяч українського походження. Народився 1919 р. у родині українських емігрантів, штат Коннектикут. Перед війною у В'єтнамі, брав участь у Другій світовій та Корейській війнах. У регіон він потрапив у січні 1969 р., спочатку як помічник командира 1-ої дивізії морської піхоти та командир оперативної групи «Янки», у серпні 1969 р. він уже служив у якості офіцера операцій (J-3), у командуванні військової підтримки у В'єтнамі (MACV). У серпні 1970 р. повернувся до США, де до 1978 р. продовжував службу, завершивши її в званні генерал-лейтенанта на посаді помічника корпусу морської піхоти. Помер у 2012 р. [5].

Цікавим фактом є існування під час військових дій, окремого підрозділу надзвукових літаків класу 66-С «Літаючі козаки», який майже на половину складався із етнічних українців. Його очолював також етнічний українець, Степан Олек. Йому, окрім ідеї створення відділу, належить й ідея створення його емблеми – червоного тризуба на чорному тлі. Вона наносилась на фюзеляжі літаків та уніформу пілотів підрозділу. Окрім цього, у В'єтнамі він показав себе як професійний пілот, здійснив за два терміни 552 бойових вильоти, одним із перших брав участь у бомбардуванні Ханоя та Хайфона, до того ж жодного разу не був збитий. Брав участь у бомбардуванні так званої «стежки Хо Ши Міна». Після завершення бойових дій у В'єтнамі, його підрозділу було офіційно присвоєно згадані назва та емблема [6].

Отже, зазначимо, що участь українців у в'єтнамській війні на боці американських військ була доволі вмотивованою. Військові виконували свої функції на високому рівні, що дозволяє вважати їх діяльність однією із славетних сторінок військової історії всього українства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційне агенство «Аргумент» Мирон Дидурик – «Mad Cossack» 2012.09.17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/iron-diduryk-mad-cossack2>.
2. «100 кроків.info» «Пластун “Гоко”» – генерал Микола Кравців». 19.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://100kroktiv.info/2014/05/plastun-hoko-heneral-mykola-kravtsiv/>
3. «Вісті Комбатанта». Інтернет-версія квартильника об'єднання колишніх вояків українців в США, братства колишніх вояків 1-ої УД УНА. 16 січня 2009 р. Козацькі сини (Українці в збройних силах Америки у В'єтнамі) Олег Лисяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/01/blog-post_16.html
4. Новинно-інформаційний журнал «Фокус». «Украинские хлопцы во Вьетнаме» 13.11.07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/news/12007/>
5. Українці у світі. Самійло Яскілка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/3a2ecd51203af1e9/>
6. «Вісті Комбатанта» інтернет-версія квартильника об'єднання колишніх вояків українців в США, братства колишніх вояків 1-ої УД УНА понеділок, 23 березня 2009 р. «Відділ «Літаючих козаків» у військовій авіації США» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/03/blog-post_23.html#gpluscomments

Марина Янчевська

студентка III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

КІНОМИСТЕЦТВО УКРАЇНИ 1940-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1950-х РР.

Напад нацистської Німеччини у 1941 р. перервав культурний розвиток Радянського Союзу. Розпочалися тяжкі воєнні часи, які негативно вплинули на розвиток українського кіномистецтва. Проте, війна вимагала, щоб романи та повісті письменника, картини художника, нові пісні музиканта підтримували бойовий дух народу. В кінематографії теж почали ставити так звані «бойові кінознімки».

Науковий розгляд розвитку кінематографу 1940 – першої половини 1950-х років здійснювався й у радянський час. В узагальнюючих працях А. Жукова [2] та А. Роміцина [3] розкрито особливості українського радянського кінематографу у рамках офіційної ідеології. За часів державної незалежності України дослідження Л. Брюховецької [1] та В. Скуратівського [4] висвітлюють історію українського кіно без ідеологічних нашарувань та офіційних рамок.

Метою статті є коротке висвітлення історії та розвитку українського кінематографу у 1940 – першій половині 1950-х років.

Кінозбірники випускалися з липня 1941 р. по серпень 1942 р. За такий короткий період було зроблено 12 номерів, з них працівниками українського кіно – перший та дев'ятий номери. До одного кінозбірника входило переважно від двох до п'яти фільмів із різними сюжетними лініями. Дев'ятий кінозбірник,

створений українськими кінопрацівниками (Одеська та Київська кіностудії), характеризувався простотою побудови, цікавим сюжетом із позитивними та негативними персонажами. Зміст фільмів відображав героїзм радянського народу та його боротьбу з німецькими загарбниками. З трьох фільмів кінозбірника перші два присвячені висвітленню боротьби з фашизмом в Польщі і Чехословаччині, а в третьому – розповідалось про радянських людей [1, с. 346].

Перший фільм «Квартал № 14», поставлений І. Савченком відображає події, що відбуваються в одному невеликому польському містечку, загарбаному німцями. Другий фільм – «Сині скелі» режисера В. Брауна, розповідає про боротьбу проти фашизму в Чехословаччині. В останньому, третьому фільмі «Маяк» поставленому М. Донським, висвітлюються події на радянській землі – Чорноморському узбережжі [4, с. 86]. Отже, головною та об'єднуючою ідеєю цих короткометражних стрічок, є думка про те, що боротьба радянського народу з нацизмом зливається із визвольною боротьбою інших європейських народів. У цей період Київська та Одеська кіностудії випустили ще декілька короткометражних фільмів, що увійшли до дев'ятого кінозбірника. А саме: «Вогнище в лісі», «Люди Червоного Хреста», «Музичний кінофестиваль», «Полонений з Дахау» та інші за своїм змістом вони були схожими до фільмів з кінозбірника [2, с. 11].

На початку 1940-х рр. створювались не лише короткометражні а й повнометражні фільми. Оскільки українські кіностудії перебували в евакуації – Одеська в Ташкенті, а Київська в Ашхабаді, то саме там відбувалися зйомки таких повнометражних стрічок, як «Морський яструб» (режисер В. Браун) і «Дочка моряка» (режисер Г. Тасін). «Морський яструб» за жанром є пригодницьким фільмом із сюжетом про цілу серію пригод на морі, пов'язаних з виконанням бойових завдань. Фільм вийшов на екрани в січні 1942 р. Інша стрічка «Дочка моряка» розповідала глядачам про молоду дівчину, яка мріяла працювати на флоті і зробила все можливе для цього та досягла успіху. Спершу, за жанром фільм вважали комедійним, але згодом на зауваження редакторів ознаки комедії зникли, хоч деякі елементи й залишилися. Узагалі картина не викликала великого зацікавлення у глядачів, які були охоплені воєнними подіями.

Інші питання висвітлювались у фільмах «Олександр Пархоменко» (режисер Л. Луков), «Як гартувалась сталь» (автор сценарію та режисер М. Донської), що були поставлені Одеською і Київською кіностудіями та розповідали саме про те, що хвилювало радянських глядачів у ті роки. Повнометражними фільмами українського кіно на тему війни та окупації є «Партизани в степах України», поставлений режисером І. Савченком за п'єсою О. Корнійчука. Його випуск наприкінці 1942 р. був приурочений «До 25-річчя проголошення Радянської влади на Україні». І. Савченко, створюючи сценарій, вніс до його багато змін та доповнень із метою яскравіше показати опір українського народу німецьким окупантам і висвітлити повне уявлення про весь масштаб боротьби. Після виходу фільм був оцінений позитивно. Було також екранізовано фільм «Райдуга» (1944), сценарій якого написаний

В. Василевською за власною ж повістю; «Нескорені» (1945) сценарій Б. Горбатова є переробкою його ж повісті «Сім'я Тараса»; стрічка «В далекому плаванні» (1946) створена за кількома оповіданнями К. Станюковича. Ще одним художнім фільмом, що розповідав про воєнні часи є «Українські мелодії» здійснений режисерами І. Земгано та І. Ігнатовичем. За жанром «Українські мелодії» є фільмом-концертом [3, с. 35]. У програму картини було включено народні пісні, гуцульські танці, твори українських радянських поетів та музика українських композиторів. У ньому брали участь відомі оперні й драматичні артисти. Останнім фільмом, на якому завершується історія українського кіномистецтва воєнних часів є «Зигмунд Колосовський», що вийшов у світ наприкінці 1945 р. Ця стрічка отримала широке визнання по всій країні.

Першими українськими післявоєнними фільмами стали – «В далекому плаванні» (березень 1946 р.), «Центр нападу» (грудень 1946 р.), «Подвиг розвідника» та «Голубі дороги» (грудень 1947 р.). Стрічки були досить виразними заявками про перші спроби в галузі творчої перебудови української кінематографії. Восени 1947 р. Київська кіностудія відзняла фільм «Подвиг розвідника» (режисер Б. Барнет), який став досить популярним серед радянського населення, а в 1948 р. вийшов художньо-документальний фільм «Третій удар» (режисер І. Савченко). Протягом багатьох років цей фільм вважався одним з найвизначніших творів радянської кінематографії на тему боротьби Радянського Союзу з гітлерівською Німеччиною. Після «Третього удару» лише через два з половиною роки, Київська кіностудія здійснила випуск наступного фільму «Щедре літо», який вийшов на екрани в 1952 р. Картина була поставлена режисером Б. Барнетом та розповідала про українських колгоспників 1949–1950 рр. Фільм продовжував традиції відомих до того часу колгоспних комедій І. Пир'єва. Згодом у світ вийшов фільм режисера В. Брауна «У мирні дні», сценарій написав Й. Прут. Це була мало не єдина спроба показати військових моряків після Другої світової війни. Автор втілював його у пригодницькому жанрі, а сам задум фільму був цілком актуальним.

Ще одним кінематографічним здобутком стала картина «Тарас Шевченко». Сценарій до фільму був написаний І. Савченком, на основі ознайомлення і вивчення літературної і художньої спадщини Т. Г. Шевченка. Жанр фільму – історико-біографічний, а основна ідея сценарію – прагнення автора відобразити у кожній сцені та епізоді сюжету політичні питання кріпосної Росії 1840–1850-х рр. Роль Тараса Шевченка зіграв молодий актор С. Бондарчук, який з великою точністю передав образ найвизначнішого українського поета. У «Тарасі Шевченку» найяскравіше виявилась властива І. Савченку образність режисерського мислення. Це проявилось у майстерності, з якою створена у фільмі зорова, музична і шумова атмосфера, що характеризує героїв, епоху та місце дії [3, с. 164].

У 1952–1954 рр. відбулося поліпшення роботи українського кінематографу, про це свідчить той факт, що було випущено у світ п'ятнадцять художніх фільмів. Усі вони поділялися на три групи. Першу склали твори про радянську дійсність та життя радянського суспільства після війни –

«Нерозлучні друзі» (1952), «Доля Марини» (1953), «Команда з нашої вулиці» (1953), «Богатир іде в Марто» (1954), «Командир корабля» (1954), «Тривожна молодість» (1954). До другої групи належали фільми, які являють собою екранізацію п'єс, оповідань, повістей українських і російських класиків, радянських письменників – «Максимка» (1952), «Земля» (1954), «Назар Стодоля» (1954), «Лимерівна» (1954). Третя група складається з фільмів-спектаклів «Украдене щастя» (1952), «В степах України» (1952), «Запорожець за Дунаєм» (1952), «Мартин Боруля» (1953), «Калиновий гай» (1953).

Отже, розвиток українського кіномистецтва у 1940-х першій половині 1950-х рр. проходив у складній ситуації політичного, громадського та культурного життя. Проте, українське кіно зазнало якісних змін, починаючи із створення короткометражних стрічок до повнометражних художніх фільмів, що розкривали події, які відбувалися в радянському суспільстві у лихі воєнні та післявоєнні роки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брюховецька Л. І. Кіномистецтво / Л. І. Брюховецька. – К. : Логос, 2011. – 390 с.
2. Жукова А. Є. Українське радянське кіномистецтво 1930–1941 рр. / А. Є. Жукова. – К. : Академія наук УРСР, 1959. – 233 с.
3. Роміцин А. А. Українське радянське кіномистецтво. 1941–1954 рр. / А. А. Роміцин. – К. : Академія наук Української РСР, 1959. – 228 с.
4. Скуратівський В. Українське тоталітарне кіно / В. Скуратівський // Нариси з історії кіномистецтва України. – К. : Інтертехнологія, 2006. – С. 77–116.

Анна Козел

студентка ІV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д. і. н.,

доцент, завідувач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

ПРАВОЗАХИСНИЙ РУХ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1960-х РР.

Захист прав та свобод людини і громадянина у сучасному світі є неодмінною ознакою правових, демократичних держав. Сучасна Україна проголосила та продовжує виборювати право належати до цієї категорії. Проте так було не завжди, утиск громадських, економічних, політичних та соціальних свобод людини в СРСР стали причиною появи правозахисної течії дисидентського руху. Вивчення історії правозахисного руху має важливе наукове значення, оскільки дає допоміжний матеріал у вивченні процесу побудови демократичної правової держави, дозволяє якнайповніше уявити суспільно-політичне життя України в умовах тоталітарного політичного режиму.

Проблема виникнення та діяльності правозахисного руху в СРСР, у тому числі в Україні, широко розробляється вітчизняною історіографією. У радянський час не здійснювалися наукові дослідження із даного питання, але окремі аспекти висвітлювалися у зарубіжних публікаціях. Серед

пострадянських досліджень, присвячених даній проблематиці слід виділити праці Г. Касьянова [2], А. Русначенка [3], В. Овсієнка, О. Зінкевича, Б. Захарова [1].

Метою статті є дослідження витоків формування правозахисного руху в Україні у 1960-х рр.

Правозахисний рух 1960–1980-х рр. слід визначити як недержавний, самоврядний, правозахисний інститут, який ставив своєю метою забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Базовими засадами правозахисного руху стали:

- пріоритет інтересів особи над інтересами держав, партії, суспільства;
- пріоритет демократичних свобод, зокрема свободи слова, зібрань, виборів, права вільного пересування в межах СРСР;
- плюралізм (мовний, етнічний, культурний);
- соціальна та національна рівність суспільства;
- свобода віросповідання;
- свобода утворення профспілок, громадських організацій.

Правозахисний рух 1960-х рр. носив добровільний, самокерований, некомерційний характер. Його організаційно-правовими формами були – громадські організації та громадський рух, які в умовах тоталітарної системи могли діяти лише нелегально [4, с. 376–377].

Починаючи ще з середини 1950-х рр. на території УРСР виникають громадські організації, які відстоювали демократичні права і свободи людини та громадянина. На весні 1956 р. було створено Реалістичний робітничий гурток демократів. Учасниками гуртка були: Є. Доніченко, М. Малий, А. Сергієнко, А. Гапченко, С. Володченко, Ю. Мациков, брати Мельникови. До правозахисної діяльності Гуртка слід віднести листи, які були підготовлені учасниками гуртка Є. Доніченком та А. Сергієнком, та надісланні до Президії Верховної Ради СРСР від імені робітників підприємства Донбасу. В листах учасники гуртка відстоювали свободу висловлення політичних переконань та висували вимогу звільнити політичних в'язнів [1, с. 34–35].

У 1959 р. у Львові створюється Українська робітничо-селянська спілка, ініціаторами створення якої були Л. Лук'яненко та С. Вірун. Своїм головним завданням учасники Спілки ставили ненасильницьку боротьбу за громадянські, національні, економічні, культурні права в Україні. У своїй програмі організація наполягала на демократизації повсякденного життя громадян: дозволу передплати преси з-за кордону, українізацію освіти, демократизацію виборів до Рад шляхом висунення альтернативних кандидатів, вільного вибору форм господарювання в економіці. Розширення демократії у країні повинно було стати початком становлення правової демократичної держави в Україні, адже: «... в державі, де немає свободи слова, свободи друку, свободи зборів і інших демократичних свобод, де скрізь панує примус і сваволя – у такій державі, перш ніж ставити питання про вихід України з Союзу, неминуче повинно бути поставлене завдання завоювання демократичних свобод – не паперових [...], а реальної можливості користуватися демократичними правами і свободами» [2, с. 31–47].

Але планам членів Української робітничо-селянської спілки не судилося збутися. 20 січня 1961 р. за доносом провокатора – М. Ващука (колишній слухач партшколи Львівського обкому КПУ), Спілка була викрита органами КДБ.

Важливу роль у правозахисному русі 1960-х рр. відіграли Д. Квецько, З. Красівський, М. Мелень.

Познайомившись у стінах Львівського університету, амбітні юнаки активно співпрацювали. У 1964 р. з їх ініціативи було створено Український національний фронт. Разом вони почали видавати самвидавчий журнал «Воля і Батьківщина». У жовтні того ж таки 1964 р. вийшов перший номер журналу (загалом було видано 16 номерів). У журналі були надруковані як власні матеріали, так і передруки, заклики до визвольної боротьби, напівлегальні матеріали зокрема уривки книги І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», велася постійна рубрика «Українські новини» [3, с. 421–422].

У березні 1966 р. Український національний фронт надіслав XXIII з'їздові КПРС «Меморандум Українського національного фронту», де насамперед вимагалось:

– переглянути та корегувати національну політику Радянського Союзу стосовно УРСР;

– повернути національні, культурні права пригнобленим націям;

– припинити переслідування та арешти української інтелігенції;

– повернути в Україну всіх силоміць депортованих;

– ввести українську мову в державних установах.

Отримавши «Меморандум», П. Шелест надіслав його голові українського КДБ В. Нікітченку з вимогою доповіді про вжиті заходи. У березні 1967 р. почали проводитися арешти.

Наприкінці 1960-х р. український правозахисний рух стає частиною загальносоюзного правозахисного руху. У 1969 р. членами Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР стали Г. Алтунян, Л. Плющ, М. Джемільєв.

Головною формою боротьби правозахисників із існуючим режимом стало проведення кампаній з підписання листів, заяв, звернення до різних радянських та міжнародних органів із питаннями забезпечення та захисту прав людини в СРСР.

Осередки опозиційної радянській владі інтелігенції, що згуртувалися навколо ідеї захисту прав людини, діяли в Одесі (Н. Строката, В. Барладяну, Г. Михайленко, Л. Тимчук, Р. Палатник), Харкові (Г. Алтунян, В. Недобора, В. Пономарьов, А. Левін), Дніпропетровську (І. Сокульський, О. Кузьменко, М. Береславський) та в інших українських містах [4, с. 379–378].

Підводячи підсумки, слід зазначити, що виникнення правозахисного руху в Україні було зумовлено не лише внутрішньою напругою, а й рядом зовнішніх чинників. В другій половині 1950-х – 1960-х рр. правозахисний рух в Україні починає тільки зароджуватися, шукати свої організаційні форми, виробляти стратегію та програму діяльності, кінцевою метою, якої було захист конституційних прав та свобод громадян у різних сферах суспільного життя, припинення утисків особистого, національного, духовного, культурного життя

українців. Більшість діячів правозахисного руху, зазначеного періоду, відбувши свої покарання чи в тюрмах, чи в таборах, не полишили правозахисної діяльності і з новою силою уже в 1970-х – 1980-х рр. відстоювали права та свободи громадян УРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Захаров Б. Є. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Б. Є. Захаров ; Харківська правозахисна група. – Харків : Фоліо, 2003. – 144 с.
2. Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
3. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х - початок 1990-х років / А. М. Русначенко – К. : Вид-во ім. О.Теліги, 1998. – 720 с.
4. Шевченко О. М. Правозахисний рух в Україні 60–80-х років ХХ ст. як елемент формування громадянського суспільства у тоталітарній державі [Електронний ресурс] / О. М. Шевченко // Університетські наукові записки. – 2012. – № 2. – С. 376–384. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_2_53.

Микола Бондарчук

студент III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н., доцент кафедри історії України,
декан історичного факультету ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА ЖИТОМИРЩИНІ У СЕРЕДИНІ 1940-х – 1980-х РР.

Питання релігійного життя на Житомирщині у зазначені хронологічні рамки є безумовно актуальним і мало досліджуваним. У радянський період тема релігійного життя була заборонена, відбувалися репресії проти священиків, вірян, знищувалися храми. Часто вся документація щодо церков також знищувалась. Тому з настанням незалежності України в серпні 1991 р., ситуація змінилась на краще. Дослідження проблем релігійного життя, історії окремих релігійних громад, конфесій та міжконфесійних відносин, набувають все більшої актуальності та ваги.

Так, варто відзначити працю С. І. Жилюка та Л. А. Паніної «Релігійне життя Житомирщини наприкінці 1970-х – початку 1990-х рр.» [3]. Головну увагу автори зосередили на тих суспільно-релігійних змінах, які відбулися у Житомирській області наприкінці «Перебудови», оскільки у другій половині 1980-х рр. на території нашого краю, відбулося значне покращення релігійного життя – почали відкриватись старі храми та будуватись нові, припинилися репресії проти священиків. В іншій монографії С. Жилюка «Релігійна політика радянської влади на Житомирщині (у документах 1979–1991 рр.)» [4], подані відомості про внутрішньо-професійне становище православних, римокатолицьких, протестантських та юдейських громад. У книзі наведені статистичні дані, фінансово-господарська діяльність та рівень релігійної активності населення Житомирської області.

У книзі В. Є. Рожка «Нарис історії Української Православної Церкви на Волині (870–2000)» [8] опубліковані відомості і про релігійне життя нашого краю.

Метою даної статті є дослідження основних етапів та аспектів релігійного життя жителів Житомирської області у середині 1940-х – 1980-х рр.

Післявоєнне становище релігії у нашому регіоні значно покращилось порівняно з періодом до 1941 р. Відкривались нові храми, була велика кількість віруючих. Можна навести приклад про Свято-Василівський жіночий монастир в Овручі. В 1946 р. монастир мав власні земельні наділи, була велика кількість віруючих [6, с. 4].

У період «хрущовської відлиги» почався новий наступ на церкву. В Житомирській області почали масово закривати храми, священників звільняли з роботи, було багато репресованих. Заборонялося відвідування храмів, проведення церковних обрядів. Радянська влада активно намагалась викоринити церковне життя населення регіону. Незважаючи на це, більша частина населення Житомирської області продовжувала ходити в церкву, відстоювати існування церковних будівель у своїх селах, містечках та містах. Крім православної церкви на території Житомирської області існували й інші релігійні організації. Це були течії римо-католицизму, старообрядництва, лютеранська церква та церква Свідків Єгови.

Старообрядництво в регіоні у середині 1940–1980-х рр. було представлено кількома течіями. Це були попівська та безпопівська течії, що поділялися на три «згоди» (напрямки): поморську, білокриницьку та федосіївську [9, с. 28–34].

У період 1948–1968 рр. радянська влада у Житомирській області ліквідувала 14 релігійних громад старообрядництва. В результаті кампаній із зняття із державної реєстрації старообрядницьких громад остаточно зникла з конфесійної мапи Житомирщини білокриницька згода. Значних втрат зазнала поморська згода – було знищено 11 громад. Заходи влади позначилися і на федосіївцях – з двох зареєстрованих в області громад продовжила функціонування тільки одна. Мережа старообрядницьких громад, що руйнувалася владою двадцять років, скоротилася на 74 %.

З 1968 до 1990 р. у Житомирській області мережа старообрядницьких громад не зазнавала жодних змін, офіційно функціонували 5 громад (у Житомирі, Бердичеві, Новограді-Волинському, с. П'ятидуб і с. Російські Пилипи (зараз Пилипівка Чуднівського району). Старовірські громади Житомирщини з 1968 і до 1982 р. обслуговували 5 наставників і 6 начотчиків. У 1983 р. на 5 старовірських громад Житомирської області було лише 2 наставники. У подальшому криза зі священнослужителями не була подолана – в області діяв 1 наставник [9, с. 74].

В Україні присутня і діяльність Української Лютеранської Церкви. В Житомирі та Житомирській області діє одна з течій цієї релігійної організації. Це Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України (НЄЛЦУ). В середині 1940–1980-х рр. у Житомирській області Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква переживала важкі часи. Головний храм цієї релігійної течії –

Лютеранська кірха в місті Житомирі була закрита радянською владою в 1930 р. (знаходиться на вулиці Коцюбинського 5).

У середині 1940–1980-х рр. ця релігійна організація перебувала на нелегальному становищі. Лютеранську кірху в Житомирі місцева радянська влада перетворила на спортзал. В такому вигляді будівля перебувала до початку 1990-х рр. Наприкінці 1980-х рр. громадськість міста та відділ культури міськвиконкому намагались вирішити питання про організацію у приміщенні кірхи залу органної музики, шукали кошти, інструменти [5].

Долю лютеранської церкви у середині 1940–1980-х рр. розділила і Церква Свідків Єгови. Назва цієї релігійної організації пов'язана з переконанням членів організації, що її основне завдання – свідчити людям про Бога, ім'я якого Єгова. За вченням єговістів, їм це завдання дав сам Бог. Приналежність цієї релігійної конфесії до християнства заперечували православна, римо-католицька, греко-католицька та протестантська церкви. Причина у тому, що представники цієї церковної течії не беруть участі у релігійних традиціях та не приймають релігійних доктрин загальноновизнаного християнства. Ці дискусії продовжуються і нині.

З відновленням радянської влади на Житомирщині в січні 1944 р., відразу почалися репресії проти Свідків Єгови. Це відбувалося у формі масових арештів, судових процесів та вивезення сімей у райони Сибіру і Казахстану. Причинами репресій була відмова брати у роки зброю і йти воювати з німцями, служити в Червоній армії.

У 1950–1960-х рр. на Житомирщині, як і по всій Україні, радянська влада всіляко намагалась викоринити Церкву Свідків Єгови. З цього вона використовувала всілякі засоби тиску на віруючих та священників. Траплялись випадки коли членів цієї релігійної організації навіть саджали до психіатричної лікарні. Такі випадки не були поодинокими [2, с. 36].

Найбільші переслідування громада зазнала у період з кінця 1970-х – початку 1980-х рр. Саме в ці роки багато Свідків Єгови було публічно засуджені в різних установах, оштрафовані, заарештовані, ув'язненні та виселенні. Однак всі ці заходи, напротивагу державним звітам, не припинили і навіть не ослабили діяльність громади Свідків Єгови – їх кількість продовжувала зростати, а організація богослужіння продовжувала вдосконалюватись. Так, на кінець 1984 р. у Житомирській області було зареєстровано 60 членів цієї релігійної організації [2, с. 43–47].

Покращення становища представників Церкви Свідків Єгови відбулося за доби «Перебудови». Радянська влада реабілітувала багатьох несправедливо засуджених людей із політичних чи релігійних причин. Свідкам Єгови було дозволено у 1988 р. відвідати конференцію своєї організації у Польщі [2, с. 48].

У середині 1940–1980-х рр. римо-католицька церква на Житомирщині, як і в Україні переживала часи занепаду. Радянська влада запровадила проти римо-католиків таку ж саму політику як і проти православ'я, старообрядництва, лютеранства. Комуністи намагались навернути ксьондзів у православ'я, змусити їх працювати в колгоспах. Часто костели закривались через те, що в них не було священника, і місцеве населення не відвідувало служби.

Незважаючи на репресії, віруючі досить активно боролися за право на відкриття римо-католицьких храмів та громад в Житомирській області. У вересні 1945 р. у м. Янушполі місцева влада зареєструвала відразу дві громади – православну та римо-католицьку. Священики відмовлялись покидати свою роботу та паству [1, с. 4].

Лише за часів «Перебудови» відбулося покращення стану цієї релігійної конфесії. Завдяки діям Яна Пурвінського, який прибув в Україну 1977 р., на Житомирщині було знову відновлено діяльність римо-католицької церкви та Житомирської духовної католицької семінарії [1, с. 2–6].

У другій половині 1980-х рр. на території Житомирської області відновила свою діяльність Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ). Після ліквідації цієї гілки православ'я у 1930 р., церква перебувала на нелегальній діяльності. Можна сказати про те, що ця релігійна конфесія знаходилась у стані підпілля. Лише за часів перебування при владі у СРСР Михайла Горбачова (1985–1991) УАПЦ змогла відновити свою діяльність, і нині вона успішно розвивається в Житомирській області.

Таким чином, у середині 1940–1980-х рр. радянська влада проводила антирелігійну кампанію не тільки в Житомирській області, але й в Україні та всьому СРСР. Ця політика передбачала масове закриття храмів, у деяких випадках їх руйнували, здійснювали репресії проти священиків та вірян.

У Житомирській області в зазначені вище хронологічні рамки існувало декілька релігійних конфесій. До них можна віднести: Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ), Українську Православну Церкву, Російську православну церкву Московського патріархату (РПЦ МП), римо-католицьку церкву, старообрядництво, Українську лютеранську церкву (УЛЦ – на Житомирщині представлена одна з її течій Німецька Євангелічно-Лютеранська церква України) та Церкву Свідків Єгови. Всі ці релігійні організації суттєво постраждали в радянський період. Деякі з них, були зовсім ліквідовані комуністичною владою та перебували в стані підпілля.

Змогли відновити свою діяльність на території Житомирської області за часів «Перебудови» ті релігійні організації, які були ліквідовані в 1930-х рр.. Це Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) та Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України (НЄЛЦУ). Також з приходом до влади М. Горбачова в 1985 р., покращилось становище римо-католицької церкви, старообрядництва та православ'я на Житомирщині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Байдич В. Римо-Католицька церква Житомирщини в перші повоєнні роки / В. Байдич // Матеріали IV Волинської міжнародної конференції присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка : [зб. наук. праць] / [редкол. : Саух П. Ю. та ін.]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 106–109.

2. Бережко К. О. Історія Свідків Єгови на Житомирщині : [монографія] / К. О. Бережко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 181 с.

3. Жилюк С. І. Релігійне життя Житомирщини наприкінці 1970-х-початку 1990-х рр. : [монографія] / С. І. Жилюк, Л. А. Паніна. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. – 268 с.
4. Жилюк С. І. Релігійна політика радянської влади на Житомирщині (у документах 1979–1991 рр.) : [зб. док.] / [упор. С. І. Жилюк]. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. – 308 с.
5. Лютеранська кірха в Житомирі : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://we.org.ua/malovnychi-kutochky-ukrayiny/zhytomyrska-oblast/lyuteranska-kirha-v-zhytomyri/>.
6. Паніна Л. Російська Православна Церква на Житомирщині у 50–80-х рр. ХХ ст. / Л. Паніна // Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – 2009. – № 15. С. 28–34.
7. Рожко В. Є. Відродження Української Православної церкви на Волині (1917–2006 рр.) : [іст.-краєзн. нарис] / В. Є. Рожко. – Луцьк : Волин. кн., 2007. – 348 с.
8. Рожко В. Є. Нарис історії Української Православної Церкви на Волині (870–2000) : [іст.-краєзн. нарис] / В. Є. Рожко. – Луцьк : Медіа, 2001. – 672 с.
9. Сичевський А. О. Старообрядницькі громади на Житомирщині у 1945–1991 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Антон Олександрович Сичевський. - Острог, 2015 – 342 с.

Наталія Трощук

студентка III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: к. і. н.,

ст. викладач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Сичевський А. О.**)

РОЗКОЛ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОСЛАВ'І

Проголошення акту незалежності України у 1991 р. сприяло активізації різних сфер суспільства, в тому числі і релігійної. Верховною Радою України був прийнятий закон про свободу совісті та релігійних об'єднань, який передбачав невтручання держави і церкви у справи одне одного. Але історія показує, що в різні часи окремі діячі, політики, політичні партії, рухи вбачали у тій чи іншій церкві свою опору, залучаючи віруючих на свій бік, через що, церкві важко залишатися поза політикою.

Релігійна ситуація початку 1990-х рр. як і сучасна характеризується низкою міжконфесійних конфліктів та розколів, зокрема затяжний і гострий конфлікт існує між православними інституціями української церкви – Українською православною церквою Київського патріархату та Українською православною церквою Московського патріархату (далі – УПЦ КП і УПЦ МП). Церкви постійно ведуть боротьбу за храми, майно, сфери впливу.

Серед дослідників, які займаються вивчення міжконфесійних конфліктів слід відзначити наукові праці М. Рибачука, М. Кирюшка, О. Сагана [5], О. Шуби, В. Бондаренка [2]. Детально досліджували етноконфесійні відносини Н. Кочан, А. Колодний, П. Яроцький та ін. Слід відзначити дисертації Н. Белікової та Е. Кардоша, які вдало окреслили діяльність релігійних конфесій України у 1980–1990-х рр.

Метою дослідження є вивчення і аналіз православного розколу, специфіки релігійних конфліктів між православними інституціями в незалежній Україні.

Початок розбудови незалежної Української держави, крах комуністичної влади та ідеології, демократизація різних сфер суспільства на початку 1990-х років сприяли пробудженню релігії, створили необхідні умови для формування духовної сфери. Ці події сприяли активізації тих сил у православ'ї, які прагнули відокремлення від Московського патріархату і хотіли бачити у суверенній країні власну помісну церкву.

Вони захищали свою позицію, посиляючись на те, що християнство на Русі було започатковане у Києві в 988 р., а незалежна українська держава повинна мати незалежну від Москви церкву. Автокефальний рух зустрів жорсткий спротив від Російської православної церкви та її Українського екзархату, які розуміли ситуацію і не бажали втрачати власні позиції в Україні. Не знайшовши підтримки щодо питання місцевого єпископату, віруючі у Західній Україні оголосили рух за відродження Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ), що бере свій початок з 1942 р. в діаспорі. Згодом, за досить короткий час, були утворені єпархії відродженої УАПЦ.

Дослідники прогнозували, що серйозні політичні зміни в державі неминуче призведуть до актуалізації питання про унезалежнення православної церкви в Україні. До того ж Україна перебувала під впливом двох головних центрів православ'я у світі – Москвою та Константинополем. У листопаді 1991 р. Помісний собор УПЦ звернувся до Московської патріархії з вимогою визнання автокефалії УПЦ, але не отримав на те бажаної відповіді. Натомість Архієрейський собор РПЦ засудив митрополита Філарета, що контролював УПЦ, а у 1992 р. Собор єпископів УПЦ позбавив його всіх ступенів священства і обрав новим митрополитом Володимира (Сабодана).

У відповідь митрополит Філарет, спираючись на підтримку влади, оголосив про об'єднання з УАПЦ. Новоутворена церква отримала назву – Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП). Але єдиної православної церкви не вдалося створити. Об'єднання викликало невдоволення Московського патріархату, хоча його прихильники зуміли взяти під контроль більшість українських парафій.

З іншого боку патріарх УАПЦ Мстислав (Скрипник), обраний на соборі предстоятелем УПЦ КП прагнув скасувати рішення про об'єднання з частиною УПЦ МП. Тоді президент Л. Кравчук звернув увагу патріарха Мстислава на те, що рішення собору – це все ж вагомий документ. Більшість єпископату та громад УАПЦ не підтримали об'єднання і продовжували діяти самостійно, незважаючи на те, що їм було відмовлено в реєстрації церкви [5, с. 116–125]. Таким чином з того часу в Україні почали діяти три православних церкви – УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ.

Із самого початку взаємини між православними церквами відзначалися напруженістю, антипатією вищого духовенства. Найбільш складними, звичайно, були відносини між УПЦ КП та УПЦ МП. Намагання відокремитись від Московського патріархату викликало невдоволення Російської православної церкви. У 1997 році «у зв'язку з відсутністю покаяння» колишнього

предстоятеля УПЦ митрополита Філарета відлучили від церкви через анафемствування [1, с. 1–4]. Московський патріархат категорично ставився до УПЦ КП, не шукав шляхи залагодження конфліктів і постійно наполягав на тому, щоб УПЦ КП покалась та повернулась у «рятівну огорожу вселенського православ'я». УПЦ КП не раз звертався до МП із закликом припинення розпалювання ворожнечі, не розділяти населення на канонічних і неканонічних, на православних і розкольників. Але головна мета МП – зберегти вплив на Українську православну церкву, яка складає близько половини парафій РПЦ.

Значна кількість конфліктів носили матеріально-фінансовий характер. Причиною таких конфліктів була не завжди справедлива реституція колишньої церковної власності. Передача майна церквам здійснювалась без наявності чітко визначених механізмів [4, с. 45].

Неодноразово налагодити стосунки між КП і МП намагалися і представники державної влади, які пробували організувати спільні зустрічі, але УПЦ МП постійно відмовлялася, пояснюючи таку поведінку тим, що головною перешкодою переговорів виступає патріарх Філарет, який не може представляти іншу сторону, оскільки відлучений від церкви [3, с. 2].

Відносини між УАПЦ та УПЦ КП теж далекі від ідеалу. У них різне бачення шляхів єднання. Але все ж спроби об'єднання були присутні, зокрема у 2000-2001 рр., коли за посередництва Константинопольського патріархату, пройшли перемовини, спрямовані на об'єднання УАПЦ та УПЦ КП в єдину Помісну православну церкву. Однак через низку причин об'єднання не відбулося, а предстоятель УАПЦ не виявив бажання до співслужіння.

Отже, міжправославні суперечності кінця ХХ – початку ХХІ ст. були закономірним явищем, спричинені крахом комуністичної ідеології, кризовим та перехідним становищем суспільства. Розкол православ'я на три гілки призвів до нових протистоянь в середині церкви, хоч вони зовсім не відрізняються догматикою. Православний розкол позначається не лише на релігійно-культурному житті, а й на політичному. І чим довше політики будуть втручатися в релігійне життя України, тим менше шансів буде у подоланні конфліктів. Лише наполеглива і цілеспрямована робота духовенства, представників державної влади і молодого покоління може об'єднати православ'я в єдине ціле і не допустити втручання зовнішніх сил, які намагаються через релігію керувати суспільною думкою та впливати на розстановку політичних сил у нашій державі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акт об отлучении от Церкви монаха Филарета (Денисенко) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uocmp_doc/34695/
2. Бондаренко В. Д. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В. Д. Бондаренко // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття: наук. Щорічник / [за заг. ред. А. Колодного, М. Бабія]. – К., 2004. – С. 43–47.
3. Звернення Священного Синоду УПЦ до Президента України В.А. Ющенка щодо ведення переговорного процесу для подолання розколу в українському Православ'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://risu.org.ua/article_print.php?id=34702&name=uocmp_doc&_lang=ua&

4. Курас І. Ф. Релігія і політика в сучасній Україні : («Кесарева-кесарю, а Боже-Богу») / І. Ф. Курас, М. Ф. Рибачук, М. І. Кирюшко, П. І. Фещенко. – К. : Ін-т політичних і етнопонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 272 с.

5. Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, сучасний стан / О. Н. Саган – К. : Світ Знань, 2004. – 912 с.

6. Яртись А. В. Релігієзнавство : відповіді на питання екзаменаційних білетів : [навч. посіб.] / А. В. Яртись, А. Ю. Васьків. – К. : Знання, 2012. – 294 с.

Вероніка Невмержицька

студентка III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д. і. н.,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Стельникович С. В.**)

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА АКТИВІЗАЦІЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО КУРСУ УКРАЇНИ

Революція гідності здійснила вплив на усі сфери державного й суспільного життя України. Будучи в своїй основі боротьбою за європейський вибір і європейські цінності, Революція гідності значно активізувала європейський політичний курс України після подій кінця 2013 – початку 2014 рр.

Наукова розробка даної теми в історіографії тільки починається і нині здебільшого перебуває у рамках розгляду політології й соціології. Водночас значна частина аналітичних матеріалів, як і джерел, з окресленої проблематики представлені в глобальній комп'ютерній мережі інтернет.

Метою нашої статті є висвітлення впливу подій Революції гідності кінця 2013 – початку 2014 рр. на активізацію європейського політичного курсу нашої держави.

Приводом, що підштовхнув до революції Гідності, стала відмова від підписання тодішньою українською політичною елітою на чолі з Президентом асоціації з ЄС. Водночас громадяни України прагнули не повторити помилки минулого, тому вимагали від влади прозорості, підзвітності та зусиль на подолання корупції. Після Революції гідності нашу державу очолив новий президент, до влади прийшов новий уряд, що здійснили ряд реформаційних заходів [1]. Та є і недоопрацювання: розроблений план очищення судової системи ще не затверджений, реформи здійснюються досить повільно, а корупція не подолана; боротьба між старим і новим триває.

Водночас у листопаді 2015 р. було підписано Угоду про асоціацію з ЄС. З часом її положення стануть у нагоді для трансформації торгівлі, інвестицій, ведення бізнесу [1]. Посилення проєвропейського політичного курсу і ратифікація асоціації України та ЄС – 21 лютого 2017 р – предмет найбільшої уваги українського суспільства [3].

Результати аналітичних досліджень свідчать, що спочатку основна увага влади зосереджувалася на політичному та економічному аспектах, але поряд з ними існували інші сфери, зміни в яких є невід'ємною складовою процесів

інтеграції до ЄС. Вони у першу чергу спрямовані на створення загальноєвропейського соціокультурного простору. Сюди належать: культурна, освітня, інформаційна, мовна політики, які стосуються не економічного блоку. За основними вимогами наша держава ще й досі не сприймається як країна європейського рівня [2].

Уповільнюють євроінтеграцію і мляві темпи реформ у сфері освіти та науки, які спрямовані на створення європейського освітнього простору. Цей процес має дві основні складові. По-перше, це включення національної системи освіти у загальний, європейський (за допомогою спільних вимог та стандартів). По-друге, утворення співдружності головних європейських університетів, що здійснюється за допомогою Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatum). Також в Україні відбувається моніторинг проекту «Еразмус+» з метою глобалізації європейської освіти та Tempus для модернізації систем вищої освіти [2].

Також Україна в основі залишається поза культурними процесами Європи. Експерти прийшли до висновку, що ще необхідно здійснити реформи музейного законодавства, оцифрувати культурну спадщину [3]. Також існує програма партнерства «Культура і креативність», за допомогою якої можна отримати поради, короткі виклади, інструменти та приєднатися до європейських арт-мереж [4]. Отож, можна сказати, що план дій між Україною та ЄС 2014–2017 рр. спрямований на створення спільного європейського простору.

Таким чином, процеси, які відбуваються в Україні після Революції гідності, підштовхнули до активізації інтеграції до ЄС та розвитку національної свідомості. І хоч в Україні здійснено ще не достатньо заходів, асоціацію ратифіковано. Українці ідентифікували себе громадянами, почали брати активнішу участь у соціальному, політичному та культурному житті країни. Це, у свою чергу, сприяє подальшому залученню нашої держави до загальноєвропейського простору. Трансформувалися політичні погляди політиків, у суспільстві утвердилися демократичні погляди. Серед громадян все більш поширеними стають європейські цінності. Асоціація з ЄС являє собою перспективу, за яку наші громадяни ризикували життям на Майдані.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Два роки Євромайдану : погляд ззовні [Електронний ресурс] // bbc.com. – 2017. – 8 травня. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2015/11/151126_brinkley_viewpoint_ukraine_it
2. Культурні проекти, здатні підживити економіку: європейський досвід [Електронний ресурс] // euointegration.com.ua. – 2017. – 8 травня. – Режим доступу : <http://www.euointegration.com.ua/experts/2017/04/3/7063939/>
3. Офіційні повідомлення ЄС щодо України [Електронний ресурс] // kmu.gov.ua. – 2017. – 8 травня. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/newscategory%3fcid=247692250>
4. Програма ЄС та східного партнерства «Культура та креативність» [Електронний ресурс] // [culturepartnership.eu/ua](https://www.culturepartnership.eu/ua). – 2017. – 8 травня. – Режим доступу : <https://www.culturepartnership.eu/ua/page/about>

Тетяна Гордійчук
студентка IV курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: к. і. н.,
ст. викладач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Сичевський А. О.**)

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ У СВІТЛІ РЕЗОЛЮЦІЇ СЕЙМУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ВІД 22 ЛИПНЯ 2016 Р.

Історія українсько-польського військово-політичного протистояння на землях спільного проживання двох народів в роки Другої світової війни досі залишається найбільш дискусійною темою обох історіографій і найбільш болючою проблемою у сучасних українсько-польських гуманітарних взаєминах. Скандальна резолюція польського Сейму про визнання Волинської трагедії геноцидом знову підняла питання про те, що ж сталося в 1943–1945 рр. Дослідження і виявлення головних особливостей резолюції, що стосується подій на Волині у 1943–1945 рр. має вагомим значенням для багаторічного польсько-українського діалогу щодо примирення між обома народами.

Розглядаючи історіографію та джерела з досліджуваної проблеми, можна зробити висновок, що незважаючи на наявність оригіналу тексту резолюції, його багаточисленних перекладів українськими журналістами – Р. Ганкевичем, І. Загребельним, Ю. Савицьким, окремих виступів та інтерв'ю представників українського політикуму – П. Порошенка, П. Клімкіна, А. Дешиці, Б. Трасюка та історичного кола – В. В'ятровича, Я. Грицака й інших, ця проблема ще є малодослідженою і залишається невідомою не тільки для широкого кола українського суспільства, але й для фахівців-істориків.

Метою статті є аналіз процесу прийняття польським Сеймом резолюції у справі Волинської трагедії 1943–1945 рр. та характеристика основного змісту документу.

8 липня 2016 р. верхня палата законодавчої влади – Сейм Польщі закликав визнати Волинську трагедію 1943–1945 рр. геноцидом. А вже 19 липня дві комісії Сейму – Контакт з поляками закордоном та Культури і засобів інформації – затвердили у першому читанні визнання 11 липня Національним днем пам'яті жертв геноциду, який вчинили українські націоналісти проти Другої Речі Посполитої.

Визнання подій на Волині злочином проти поляків було лише справою часу, тільки питання полягало в тому назвати ці події «геноцидом» чи «мучеництвом» жителів кресів (від pl. Kresy – лінія, що позначає колишні польські території, які знаходяться в межах сучасної України, Білорусі, Литви) [3].

22 липня 2016 р. Сейм Польщі майже одногосно прийняв найрадикальніший варіант постанови, з-поміж всіх запропонованих, згідно з якою Волинську трагедію визнали геноцидом польського народу, здійсненим українськими націоналістами. Не зважаючи на те, що дискусії депутатів були досить жвавими, на голосуванні це не позначилось. За цю резолюцію проголосували 432 депутати, десять утрималось і ніхто з депутатів не

проголосував проти. Депутати, які утримались від голосування зіткнулись зі шквалом обвинувачень у зрадництві перед державою і погрозами від кресових організацій. Також зазначалось, що резолюція мала прийматись за принципом однакості, але депутат від партії «Новочасна» Єжи Мейштович виступив проти цього [5].

Кресові організації на сьогоднішній день займають важливе місце у польському політикумі, чого не було кілька років тому. Значною мірою вони спирались на представників опозиційного правоконсервативного об'єднання Kukiz'15, які навіть перед самим голосуванням наполягали на тому, що текст резолюції є надто м'яким. На засіданні Сейму емоції бурували за край, наприклад, один депутат погрожував іншому «дати в морду», якщо той не перестане звинувачувати його у нелюбові до кресів. Партія PiS (Право і Справедливість) також побоялась звинувачень у меншій патріотичності, ніж її політичні опоненти, а тому текст резолюції ставав все більш радикальним.

Автором постанови Сейму був Міхал Дворчик, член керуючої партії PiS, що займає позицію голови парламентської Комісії у справах взаємозв'язку з поляками за кордоном. Текст постанови з'явився ще весною цього ж року. Як зазначав М. Дворчик, резолюція мала на меті вшанувати пам'ять жертв, які постраждали на Волині і Галичині. Хронологічні рамки вчинення геноциду – 1943–1945 рр. За словами польського політикуму, таким чином вони закликають українців до критичного осмислення своєї історії [4].

Політичні суперечки за текст постанови, без перебільшень, велись за кожне речення і слово. Члени кресових організацій найбільше домогались двох аспектів: обов'язкового внесення в резолюцію слова «геноцид» та визнання саме 11 липня Національним днем пам'яті. У ході обговорення члени PiS пропонували більш м'які альтернативні варіанти дат, наприклад 17 вересня (початок агресії СРСР на Другу Річ Посполиту) або 11 серпня (початок етнічних чисток поляків в СРСР за наказом наркома Миколи Єжова). Втім кресові організації наполягли, що саме українські націоналісти винні у злочинах проти поляків, апогей яких був 11 липня [5].

Напередодні голосування ліберальні сили намагались внести ряд поправок і замість терміну «геноцид» прописати «день пам'яті жертв Волинської різанини». Проте поправку було відхилено. І буквально за дві хвилини до голосування з тексту було викреслено слова про «братовбивчу боротьбу». Як зазначав депутат правлячої партії «Право і Справедливість» Даріуш Піонтковський, використання слова «братовбивство» поставило б знак рівності між тими, хто навмисно вбивав, і тими, хто намагався будь-яким способом захистити себе [3].

Одразу виникає питання: чому вибрано саме такі хронологічні і територіальні межі? Період 1943–1945 рр. давно використовується польськими істориками для позначення Волинської трагедії. Отже, з контексту береться і трактується окремо взятий період історії польсько-українських відносин, без взяття до уваги передумов і причин конфлікту. Також, варто зауважити, що до уваги взято лише Волинь, але не згадуються інші території – Холмщина, Лемківщина, Підляшшя, на яких також відбувалося польсько-українське

протистояння. Дискусії точаться і щодо кількості жертв серед поляків, адже названо «100 тисяч громадян Польщі, в основному селян». Хоча точної кількості жертв достеменно невідомо, оскільки статистика ґрунтується переважно на зібраних спогадах очевидців, а не на офіційних джерелах. Саме тому в українських істориків до зазначеної кількості польських жертв є багато запитань і коригувань [4].

Під час суперечок про прийняття постанови, доповідач М. Дворчик, наголошував, що поляки звинувачують у геноциді не весь український народ, а лише кількадесят тисяч українських націоналістів, які вчиняли «геноцид» – ОУН, УПА, дивізію «Галичина» та інші формування, які співпрацювали з нацистами. Серед замордованих, польський сейм визнав не тільки поляків, а й вірменів, чехів, євреїв, представників інших національностей та українців, які стали на бік постраждалих [1].

Жертви злочинів 1940-х рр. від рук українських націоналістів, на думку парламенту, не були вшановані належним чином, а «масові жертви серед польського населення не названі за справедливістю геноцидом». Отож, Сейм «віддав належне жителям Другої Речі Посполитої, вбитим з особливою жорстокістю українськими націоналістами». Найвищу відзнаку і подяку висловили Армії Крайовій, учасникам загонів самооборони, селянським гарнізонам, які відважно боролись з супротивником.

Сейм закликав громадян до знаходження і вшанування місць вчинення злочинів проти поляків, встановлення жертв і відання їм відповідної шани та створення офіційних списків постраждалих. Парламент також виголосив вдячність і шану українцям, які ризикуючи власним життям, захищали цивільне польське населення на Волині, а також згадали про тих українців, які залишались нейтральними і не брали участі в антипольських акціях. У резолюції також було висловлено подяку кресов'янам, їх нащадкам та простим людям, які протягом багатьох років після трагедії все ж домагалися правди, керуючись гаслом «Не помсти заради, а про пам'ять просять жертви» [2].

Отже, 22 липня 2016 р. Сейм Республіки Польща ухвалив резолюцію, згідно з якою організовані УПА вбивства польського цивільного населення у 1943–1945 рр. були означені як геноцид. У такий спосіб польський Сейм зробив певний підсумок багаторічного польсько-українського діалогу щодо примирення між обома народами, що набув нових загрозливих ознак. Варто також зауважити, що «волинська» резолюція прийнята більш з політичного аспекту, а не науково-історичного, у час, коли в Польщі реалізується нова історична політика.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Hold ofiarom ludobójstwa dokonanego przez OUN-UPA – debata w Senacie [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://nanofiber.salon24.pl/720161,hold-ofiarom-ludobojstwa-dokonanego-przez-oun-upa-debata-w-senacie>

2. Uchwała Sejmu w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II RP w latach 1943–1945 [Електроний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=2D76E3019FA691C3C1257FF800303676>

3. Звернення щодо резолюції Сейму Республіки Польща від 22 липня 2016 року «У справі віддання данини жертвам геноциду, вчиненого українськими націоналістами щодо громадян Другої Речі Посполитої в 1943–45 роках» [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://new.polonews.in.ua/aktualnosti/o-wiadczenie-prominentnych-ukrai-c-w-w-zwi-zku-z-uchwa-sejmu-gr-w-sprawie-zbrodni-wo-y-skiej.html>

4. Повний текст резолюції польського Сейму про визнання Волинської трагедії геноцидом [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?povniy_tekst_rezolyutsiyi_polskiego_sejmu_pro_viznannya_v_olinskoji_tragediyi_genotsidom&objectId=1398458

5. Україна і резолюція Сейму Польщі. Прощання з польськими ілюзіями? [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27876469.html>

РОЗДІЛ 3
МАТЕРІАЛИ XIII НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КРАЄЗНАВЧОЇ
УЧНІВСЬКО-СТУДЕНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАШ РІДНИЙ КРАЙ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ»
(Житомир, 6 квітня 2017 р.)

Сергій Слободянюк
учень 10-А класу Житомирської міської гімназії № 3
(педагогічний керівник:
учитель історії **Тверда О. О.**)

ОСОБЛИВОСТІ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА
ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
(на прикладі міст сучасної Житомирщини)

Однією зі складових історичного досвіду євроінтеграційних намірів України є магдебурзьке право українських міст XIV–XIX ст., які впродовж століть перебували в єдиному політичному, культурному, правовому просторі з містами Європи. Як модель місцевого самоврядування, що понад 500 років діяло в Україні, магдебурзьке право відіграє важливу роль у вдосконаленні сучасного українського місцевого самоврядування.

Історіографія наукових досліджень магдебурзького права українських міст нараховує майже 150 років. Значний внесок у вивчення магдебурзького права міст України зробили історики другої половини XIX ст., які зібрали та опрацювали великі обсяги джерельних матеріалів, опублікували їх. Запровадження магдебургії, на думку істориків М. Владимирського-Буданова, В. Антоновича, М. Грушевського [2], призвело до насильницької руйнації давнього общинного устрою та єдності народу. Сучасні дослідники П. Сас, О. Компан, Т. Гошко, М. Кобилецький дотримуються думки, що у результаті поширення права на самоврядування склалися сприятливі умови для подальшого соціально-економічного розвитку міст України та збільшення торгово-ремісничої діяльності міщан.

Метою роботи є висвітлення особливостей впровадження і дії магдебурзького права на землях Правобережної України в XV–XIX століттях, на прикладі міст Житомирської області.

Процес впровадження магдебурзького права на Житомирщині хронологічно охоплює XV–XIX ст. та географічно розповсюджується на дванадцять міст, які входили складу Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої: Житомир, Іскоростень, Малин, Овруч, Олевськ, Брусилів, Коростишів, Романів, Любар, Звягель, Форощня, Романівка.

Надання магдебурзького права містам на теренах сучасної Житомирщини мало свої особливості. Магдебурзьке право, після захоплення поліських земель Великим князівством Литовським, згодом – Польським королівством, надавали їхні володарі. Жалувані грамоти містили три основні принципи: скасування

звичаїв литовського, польського і руського права, що були чинними раніше; скасування влади і суду державців щодо міщан; утворення органу самоврядування – ради, яка обиралась міським населенням. Наприклад, 1432 р. Житомир у числі перших міст Великого князівства Литовського отримав право на самоврядування, що визначалось магдебурзьким правом. Але у зв'язку зі складною політичною ситуацією у країні це право було остаточно затверджено лише 12 років по тому. 6 лютого 1444 р. привілеєм короля Казимира Ягеллончика Житомир було віднесено до 15 найбільших міст Великого князівства Литовського та підтверджено його магдебурзьке право [1].

Така практика збереглася і в період Речі Посполитої: уряд переводив міста на самоврядування на основі магдебурзького права, надаючи їм грамоти на «вільність» на прохання власників. Зокрема, 1589 р. Сигізмунд III подарував Іскоростеню (сучасний Коростень) магдебурзьке право на прохання багатого магната Прокопа Мержевицького, який, одружившись із однією зі спадкоємиць Тереха, став власником цього маєтку [5]. А 1641 р. польським королем Владиславом IV надано магдебурзьке право містам Овручу та Олевську [7; 8].

Характеризуючи правовий статус міст, які входили до складу Великого князівства Литовського і згодом Речі Посполитої, відповідно до магдебурзького права, дослідники поділяють їх на дві категорії. Першу складали міста з повним магдебурзьким правом – Львів, Кам'янець-Подільський, Київ. Усі інші міста, в тому числі і міста Житомирщини, належали до категорії міст із неповним магдебурзьким правом, які мали обмеження в адміністративно-судових та господарських правах й менше розбудований апарат самоуправи.

Грамота на самоврядування давала міщанам право на вільну торгівлю у державі, звільнення від митних поборів, можливість використання значної площі земель навколо міст, право на «заходи» у приватні лісові угіддя й води (для випасу тварин, заготівлі дров на будівництво й опалення, полювання й рибну ловлю). Магдебурзький привілей зазвичай дозволяв міщанам збирати прибуток від міських ваг, крамниць і магазинів, надавав право будувати громадські будинки.

Надання магдебурзького права поліським містам переслідувало й іншу мету: зміцнення зовнішніх рубежів держави, протистояння експансії турків і татар. Українські поселення, міста-фортеці, міста-замки, які отримували магдебурзьке право, були однією з найголовніших ланок у структурі оборони краю, державних кордонів. Наприклад, 1578 р. на прохання Якова Вербовецького, який побудовав замок Форошня (сучасне село Нехворощ Андрушівського району) для захисту краю від татарських навал, польський король Стефан Баторій надав містечку привілеї магдебурзького права, які потім були підтвержені 1593 р. на прохання нового власника Василя Козаревського в «Коронних метриках» на магдебурзьке право [4].

«Ці функції міст, – писав у своєму дисертаційному дослідженні «Барське староство» М. Грушевський, – хоча інколи вони були зовсім незначними, все ж таки якимось чином слугують доказом ущільнення населення, потреби в торгівельних і промислових пунктах. Ці ж міста мали й інші значення –

укріплених пунктів, замків, які оберігали населення з боку шляхів татарських, позаяк це загалом було невіддільно пов'язано з поняттям міста на Україні» [2, с. 56]. Звичайно, на це прямо вказувалося у королівських привілеях. Так, в грамоті польського короля про надання Брусиліву магдебурзького права сказано: «за листом дозволом нашим у власному маєтку своєму, в землі і повіті Київським розташованім, названим Брусилів, збудував там коштом і накладом своїм для відсічі неприятеля панств наших замок, під нім містечко під назвою Брусилів. Коли вже почало немало людей селитися (у містечку) за вторгненням потроєкратним неприятельським у панства наші в тамті краї прикордонні, від татар містечко дуже спустошене...» [3].

Магдебурзьке право на землях Житомирщини мало і інші особливості, не подібні до класичного магдебурзького права. Насамперед, йдеться про релігійну складову. На теренах Житомирщини жили православні, що потребувало узгодження магдебурзького права з вірою жителів, що населяли міста. Надання містам магдебурзького права за часів Речі Посполитої супроводжувалося посиленням німецької і польської колонізації, обмеженням прав некатолицького населення, яке не обиралося до магістрату, не мало права вступати в цехи тощо. Відомий український історик Н. Полонська-Василенко писала: «Статути магдебурзького права у більшій частині міст застерігали, що населення міста повинно належати до римо-католицької віри. Це вносило тяжке ускладнення в життя міст, де більша частина людності була православна. Ледве вдалось їм отримати право обирати 1–2 представників до лави і ради» [9, с. 356]. У Житомирі, наприклад, православні українці спочатку були відлучені від керівництва міста. Але, з іншого боку, вони мали можливість користуватися майже всіма економічними привілеями та пільгами самоврядного міста. У менших містах, де українське православне населення переважало, воно включалося в міське управління. Там існувало правління на паритетних засадах: наприклад, половину посад обіймали католики, а половину – православні [6].

Специфіка магдебургії на Житомирщині полягала і в тому, що спочатку з-під дії магдебурзького права виключалися євреї. Наприклад, відомий універсал короля Владислава IV забороняв євреям селитися на території, що входила до юрисдикції магдебургії. Але так тривало недовго: перед війною Богдана Хмельницького євреї вже потрапили під дію магдебурзького права. Ще одна специфічна риса запровадження магдебурзького права на Поліссі полягала в тому, що в привілеях відзначалося – місцеві міщани не повинні приймати під свою юрисдикцію так званих «люзних людей». Йшлося про тих, хто «ходив козакувати», хоча вони і боролися з татарами, але виступали і проти адміністрації Речі Посполитої.

Таким чином, до особливостей розвитку магдебурзького права на Житомирщині можна віднести: надання прав самоврядування через жалувані грамоти, особливу увагу обороні й подальшому залюдненню міст, які були розташовані на прикордонних територіях, вплив релігійної складової на обмеження прав міщан, виключення єврейського населення, «люзних людей» з-під юрисдикції магдебургії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської області). Ф. Р-3409, оп. 1, спр. 1, арк. 88–91.
2. Грушевский М. С. Барское староство: Исторические очерки (XV–XVIII вв.) / М. С. Грушевский – Киев, 1894. – 115 с. (Репринтна копія)
3. Історія Брусилова [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.brusilov.org.ua/History/brusyliv_1.htm, доступно всім (дата звернення: 15.07.2016).
4. Історія Нехворощ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mistaua.com/Історія/Історичні події/ Коротка історія с.Нехворощ/ 184>, доступно всім (дата звернення: 23.05.2016).
5. Коростень чи Іскоростень – себто місто із кори на стіни [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zt.ridna.ua/2015/10/17/korosten-chy-iskorosten-sebto-mistom-iz-kory-na-stiny/>, доступно всім (дата звернення: 13.05.2016)
6. Костриця М. Ю. Житомир. Підручна книга з краєзнавства / М. Ю. Костриця, Р. Ю. Кондратюк – Житомир : Косенко, 2007. – 463 с.
7. Овруч (X–XIX ст.) : роки, події / Овруч, сторінки історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ovruch.info/ovruch-x-xix-st-roky-podiji/, доступно всім (дата звернення: 18.07.2016)
8. Олевськ. Україна Інкогніта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrainaincognita.com, Олевськ, доступно всім (дата звернення: 18.07.2016).
9. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. – [4-те вид., стереотип.] / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 2002. – 672 с.

Дар'я Курачевська

учениця 11 класу Озерненської гімназії

(науковий керівник:

вчитель історії **Геча О. А.**)

КАМ'ЯНІ ХРЕСТИ ЖИТОМИРЩИНИ ЯК ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Питання охорони культурної спадщини України є надзвичайно актуальним сьогодні. Пам'ятки археології Житомира – одного з найдавніших міст України – є невід'ємною складовою його історико-культурної спадщини. Вони потребують такого ж вивчення і збереження як і стародавні храми і будівлі, цінні документи. На території Житомира та його околиць відомо багато археологічних пам'яток: стоянки, поселення, городища, кургани, могильники, підземні ходи, монетні та речові скарби, епіграфічні пам'ятки. Належать вони до різних історичних періодів, від кам'яного віку до пізнього середньовіччя. Серед великого масиву об'єктів культурної спадщини Житомирщини, особливу увагу привертають майже непримітні кам'яні хрести.

Інтерес до вивчення кам'яних хрестів Житомирщини виник досить давно (понад 170 років). Перші згадки про кам'яні хрести краю з'являються у 1840-х рр. Зокрема такі дані знаходимо у праці відомого громадського діяча, історика, археолога, краєзнавця, київського цивільного губернатора І. Фундуклея «Огляд могил, валів і городищ Київської губернії», виданої у Києві 1848 р. Серед пам'яток давнини Радомишльського повіту автор звертає увагу на курган під назвою Дівич-Гора, розташованого поблизу с. Горбулів, на якому було

встановлено три кам'яні хреста [6]. У 1864 р. вийшла ґрунтовна праця службовця Київської духовної консисторії Л. Похилевича «Сказание о населеных местностях Киевской губернии», у якій автор згадує понад 60 хрестів [5]. В. Антонович у фундаментальній праці «Археологічна карта Волинської губернії» описав в околицях і на території дев'яти населених пунктів 19 кам'яних хрестів [1]. У 1908 р. видано працю К. Широцького «Надгробні хрести на Україні», яка була досить ґрунтовною і побудована на основі даних, зібраних на Поділлі [9]. Цей вчений один із перших спробував систематизувати саме українські хрести.

Під час археологічних досліджень звертали увагу і по можливості описували хрести С. Гамченко, К. Ставровський, Я. Яроцький, І. Абрамов та інші. Велику увагу щодо їх вивчення і збереження приділяло православне духовенство. Серед її представників слід відзначити архієпископа Волинського і Житомирського Модеста, викладачів навчальних закладів духовного відомства і священників А. Сендульського, Д. Полянського, М. Теодоровича, А. Левицького [6].

Метою статті є систематизація відомостей про кам'яні хрести Житомира та його околиць, а також висвітлення у хронологічній послідовності процесу їх вивчення протягом ХІХ – поч. ХХІ ст.

У ХІХ – на початку ХХ ст. зусиллями краєзнавців, шанувальників старовини і вчених зібрано чимало даних про старовинні кладовища і кам'яні хрести краю. В околицях і на територіях 34 населених пунктів було зафіксовано, за підрахунками О. Тарабукіна, понад 115 кам'яних хрестів. Вагомий внесок у вивченні цих цікавих пам'яток минулого зробили Л. Похилевич і В. Антонович. Кам'яні хрести хоч і привертали увагу вчених і краєзнавців, вони так і не стали предметом спеціальних досліджень.

У кінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. вклад у вивчення старовинних кладовищ і кам'яних хрестів Східної Волині зробив відомий український археолог і музеєзнавець Сергій Свиридович Гамченко. Слід відзначити, що цей напрямок у діяльності вченого у науковій і краєзнавчій літературі практично не висвітлений [6]. У науковому архіві Інституту археології НАН України та фондах Житомирського обласного краєзнавчого музею зберігається чимало матеріалів, які дозволяють стверджувати, що вчений досить активно цікавився старовинними некрополями і кам'яними хрестами. Впродовж багатьох років дослідник збирав відомості про ці цікаві об'єкти минулого, проводив розшукові роботи, опитував місцеве населення, складав плани і детальні описи, робив замальовки пам'ятників. Більшість цих матеріалів досі невідомі широкому загалу науковців і краєзнавців [7].

Ми вирішили знайти кам'яні хрести в околицях Житомира, які описував С. Гамченко і віднайшли їх у селі Зарічани. З архівних матеріалів вдалося виявити, що кладовище вже функціонувало у кінці ХVІІІ ст., а кладовищенська церква була приписана до Свято-Миколаївської парафії села Станішівка Житомирського повіту [8].

У східній частині села Скоморохи Житомирського району недалеко від новозбудованого у 2012 р. храму було виявлено два кам'яні хреста. Вони приблизно метрової висоти, грубо оброблені пошкоджені часом. За формою це прямокутні обтесані стели з дещо виступаючими зверху коротенькими кінцями. Виготовлені з граніту сірого кольору.

У XV–XVI ст., коли землі Житомирщини страждали від татарських нападів, Скоморохи були власністю пана Презовського, якому належали ще села Презов (сучасний Пряжів) і Трибесов. У 1545–1552 рр. у цих селах господарств не залишилося [5]. Турки і татари насильно захоплювали мирних жителів у ясир. З даним періодом пов'язана легенда про церкву, яка пішла під землю на Великдень.

Учні недільної школи відвідали місце, де знаходилася легендарна церква. В одному з дворів були дійсно знайдені два кам'яних хреста. Старожили розповідали, що раніше на цьому місці був грушевий садок, після війни, коли старі дерева викорчувували, знаходили багато людських останків (кісток). Зараз там присадибні ділянки селян. Коли розподіляли ці ділянки, хрести опинилися на межі, і тому їх відтягнули на своє подвір'я Володимир Суханюк та його батько Петро, де вони знаходяться і по нині. З цим місцем пов'язана дивовижна історія, яку розповів Олександр Васильович Суханюк про свого діда – Петра Сергійовича.

У 1950-ті рр. на Великдень, його дружина Тетяна та син Василь пішли у сусіднє село Піски на всенощну святкову службу. Дід Петро залишився вдома. І ось, йому явився маленький дідусь і сказав: «У тебе щастя на городі, а ти спиш. Я позначив це місце вербовим дубчиком». А поле було засіяне озимою пшеницею. Коли повернулися його рідні, він розповів про своє видіння, і всі вийшли у поле – а там, дійсно, посередині стояв вербовий дубчик. Василь сказав: «Давай копати». А дід відповів: «Ні, не будемо, бо поле хлібом засіяне». Можливо, хліб – це і було щастя після тяжких окупаційних років та голоду 1946–1947 рр.

Аналізуючи дослідження С. Гамченка, його замальовки надмогильних пам'ятників в урочищі «Кокрин» та легенди і перекази села Скоморохи, можна зробити висновок, що хрести цього села схожі з хрестами житомирського кладовища, і таким чином також датуються XV–XVI ст.

Пошуки схожих хрестів у сусідніх селах Піски і Пряжево позитивних результатів не дали. Але були виявлені хрести іншого типу, так звані пнеподібні. У селі Пряжево хрести датуються XIX ст., а у Пісках, відповідно до напису – I пол. XX ст. Місцеві мешканці Пісок розповідали, що у місцях старовинних могил і нині ховають, причому у другий, а то і в третій рази. На цих місцях могили запали, насипи осіли, і тому, давніх хрестів не виявлено. Пнеподібні кам'яні хрести зовнішнім виглядом нагадують спіяні на корені високі дерев'яні штурпаки, стовбури та бокові відгалуження яких змережані кам'яними сучками. Як правило, такий намогильний пам'ятник складається із монолітного постаменту – високої дірчастої колоди, соковито офактуреної під

кору старого дерева і монолітного хреста латинського типу сучкуватого стовбурця з початковими розсохами [4].

На території Житомирщини, як і в Україні зростає інтерес до процесу вивчення некрополів з хрестами. Сучасними археологами та істориками були виявлені хрести, які досліджували дореволюційне покоління археологів, так і знайдені та введені до наукового обігу нові взірці кам'яних хрестів. На сьогодні значними перешкодами для досліджень таких хрестів є:

- змішаність поховань (старих і сучасних) як у селі Піски;
- багаторічні наслідки природних явищ, які пошкодили написи на пам'ятках і самі пам'ятки (дощі, сніг, град тощо);
- суб'єктивний фактор – недбалість про старі поховання; багато з них наполовину знаходяться у ґрунті, вкриті мохом або перевернуті.

Отже, досліджуючи тему намогильних пам'ятників Житомирщини просто необхідно торкнутися питання їх охорони і обговорити перспективи подальших досліджень. Стан деяких пам'ятників, могил і цілих кладовищ регіону абсолютно незадовільний. Зараз вже пізно шукати винних – тієї влади давно нема, і нікого притягти до відповідальності. Але ж наруга над могилами триває. Через те наше завдання – зберегти хоча б ті невеликі рештки, які ще збереглися. Треба усвідомлювати, що погіршується стан не просто хрестів, а нашої цивілізаційної спадщини. Поховання на старовинних цвинтарях мають історичне значення. Вони є матеріальним свідомством присутності українського населення у Житомирській області з другої половини XV ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Археологическая карта Волынской губернии. – Москва, 1900. – 135 с.
2. Баженов Л. В. Дослідник Східної Волині український археолог Сергій Гамченко / Л. В. Баженов // Горошківщина крізь призму століть. Тези наукової краєзнавчої конференції. – Володарськ-Волинський – Житомир. – 1995. – С. 80–83.
3. Костриця М. Він стояв біля витоків наукового дослідження краю / М. Костриця // Місто. – 2009. – 29 листопада (№ 48). – С. 7.
4. Малина В. Стовпо- і пнеподібні кам'яні хрести в Україні / В. Малина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : lib.chdu.edu.ua/lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2008/76-63-23.pdf
5. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии / Л. Похилевич. – Киев, 1864. – С. 763–764.
6. Тарабукін О. До історії вивчення кам'яних хрестів Житомирщини у XIX – на поч. XX ст. / О. Тарабукін // М. Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст: Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Вип. 46. – [голов. редактор М. Костриця, В. Тимошенко]. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2011. – С. 274.
7. Тарабукін О. Дослідник Житомирських старожитностей / О. Тарабукін // Вільне слово. – 1995. – 8 вересня. – С. 5.
8. Теодорович М. Монастыри и приходы Волынской губернии / М. Теодорович. – Житомир, 1896 год. // ДАЖО. Ф.1. Оп. 34, Спр. 9. С. 69–70.
9. Широцький К. Надгробні хрести на Україні / К. Широцький // Невичерпні джерела пам'яті. У 2-х т. : Т. 1. – Намогильні хрести запорозьких козаків. – Одеса. – 1998. – С. 143, 163.

Анна Кравець
учениця 10 класу Бердичівського ЗНВК № 4
(науковий керівник:
вчитель історії та права, вчитель вищої категорії Бердичівського ЗНВК № 4
Редчиць Н. В.)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ РАДІОМОВЛЕННЯ БЕРДИЧІВЩИНИ: ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Питання становлення та розвитку регіонального радіомовлення нині потребує додаткового вивчення. Суттєві, докорінні перетворення українського суспільства у другому десятилітті ХХІ ст. потребують реформування й засобів масової інформації. Актуальність вибраної нами теми полягає в тому, що радіомовлення є одним із перших в модерний період видів зв'язку та передачі інформації. Ми намагалися розглянути причину, чому радіозв'язок замінили більш сучасними видами передачі інформації, адже, можливо, виправивши усі недоліки радіозв'язку, ми зможемо зробити його досконалим та вивести на новий рівень комунікативних засобів.

Значним внеском для розкриття теми стали фонди Державного архіву Бердичівського району (далі – ДАБР) у місті Бердичеві [8; 9]. Велика увага приділялася використанню публікацій, розміщених у мережі Інтернет [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Важливим джерелом для вивчення були матеріали ряду наукових праць [7].

Метою статті є розгляд процесу розвитку радіомовлення на Бердичівщині.

Важко уявити повсякденне життя без засобів масової інформації. Вони тримають нас у курсі подій, поглиблюють освіту, розширюють кругозір, розважають і що, не менш важливо, формують громадську думку. Радіо, телебачення, друковані та електронні ЗМІ – невід'ємні атрибути нашого життя. Протягом багатьох років у житті бердичівлян особливе місце займало дровове радіо. І нині воно має багато прихильників. Головним чином, серед людей пенсійного віку. Але з роками кількість його слухачів ставала меншою, популярнішали ФМ-радіостанції [1]. Відомо, що радіомовлення далеко не від початку мало велику цінність та могутність, які притаманні йому в наш час. На думку Е. Кравченко, унікальність радіомовлення полягає в тому, що, будучи одночасно суб'єктом та об'єктом історичного процесу, воно являє собою багатогранний літопис країни [7, с. 342].

Початки радіомовлення припадають на 1924 р., коли у Харкові, через 4 роки після того, як почали діяти чотирьохкіловатні радіостанції, в Москві, Ленінграді й Казані, розпочато радіопересилання через малопотужні приймачі. Перші потужні радіостанції в Україні були збудовані у Харкові й Києві 1925 р. [1]. За роки радянської влади, радіо у нашій країні набуло величезного розвитку. Як говорили в радянські часи, радянське радіо служило народові [3].

Бердичів розвивався. Влада міста розуміла, що для успішного розвитку економічного життя необхідно мати можливість оперативно обмінюватися інформацією. У Бердичеві радіо з'явилося у червні 1921 р. Іван Герасимович Бакалюк, радист ще часів Першої світової війни, довго

вибирав придатне для встановлення антени місце. Оскільки інтереси справи вимагали оперативності в одержанні інформації, було вирішено використати з цією метою церкву, пожежну каланчу і водонапірну башту, які були найвищими у місті [3].

З початком війни нацистської Німеччини проти СРСР найбільше всього постраждали засоби зв'язку, оскільки вони були однією із основних цілей для диверсій зі сторони обох ворогуючих сторін. З підходом німецьких військ до міста вузол зв'язку був евакуйований на схід, все обладнання вивезено. У липні 1941 р., одразу після окупації міста Бердичева, було знищено вогнем будинок на розі теперішніх вулиць Карастаянної та Вінницької, де розміщувалася телефонно-телеграфна станція. Тому німецькі інженери змонтували обладнання нової телефонної станції у приміщенні колишньої міської управи по вул. Махнівській (тепер – Вінницька) (нині це приміщення, де розташований Центр науково-технічної творчості імені О. Разумкова). Там же було розміщено пошту та телеграф [2].

Відразу після звільнення міста, відбувалося відновлення роботи вузла зв'язку на Бердичівщині. Відродилося та активно розвивалося проводове мовлення. У будинку на площі Радянській за № 21 (сьогодні це будинок по вулиці Соборна площа, 2) розміщувався міський радіовузол. Він транслював одну програму радіомовлення для жителів міста. З 1955 р. – керівником радіовузла як окремого підрозділу у структурі контори зв'язку став Валентин Степанович Фетісов. Він же був у 1960-х рр. і головою профспілкового комітету підприємства. Також на вулицях та площах міста для колективного прослуховування новин встановлювалися гучномовці [2].

У післявоєнний час урядом країни було введено плату за користування радіоприймачами та телевізорами. Функції збору такої плати у Бердичеві поклалися на бердичівську контору зв'язку (нині це Центр електрозв'язку № 1, підрозділ Укртелекому). З цією метою на підприємстві був введений облік наявних у населення радіоприймачів та організувалося стягнення плати згідно «Указання об организации работы по сбору абонентной платы за радиоприемники и телевизоры», введений у дію Міністерством зв'язку СРСР. Згодом (з грудня 1963 р.) у конторі був облаштований і пункт контролю за радіоефіром з метою виявлення незареєстрованих радіопередавальних пристроїв, що порушують чистоту радіоефіру [2].

У 1990 р. у Бердичеві була організована нова інформаційна служба – міське радіомовлення (нині – комунальне підприємство «Бердичівська міська редакція радіомовлення»). Її першим директором став Леонід Іванович Козінчук. Він сформував колектив редакції, налаштував роботу, вирішував організаційні та технічні питання. Працював на цій посаді більш як 19 років – до самого виходу на пенсію у 2009 р. Щодня в ефір місцевого проводового мовлення виходили матеріали студії редакції радіомовлення. Л. Козінчук та його колеги розповідали жителям міста та району про новини з життя Бердичівщини, проблеми розбудови місцевої економіки, культурне життя громади тощо [3]. Бердичівська редакція радіомовлення із часу свого створення (а це більше як двадцять п'ять років

тому) увійшла у 1990-х рр. до складу Житомирської держтелерадіокомпанії. Згодом, наприкінці 1990-х рр., коли від міськрайонних редакцій відмовлялись у районах Житомирської області, постало питання про ліквідацію підприємства, але депутати Бердичівської міської ради на той час підтримали ідею створення комунального засобу масової інформації. Взяли до уваги тоді думку слухачів і більше 20 тисяч абонентів, які «слухали Бердичів». І хоч тепер їх стало в рази менше, для багатьох проводове радіо лишається чи не єдиним найбільш доступним джерелом інформації про життєдіяльність міста. За кількістю радіоточок проводового мовлення Бердичів і сьогодні займає друге місце (після Житомира) в області, у своєму повідомленні таку інформацію надала керівник радіозв'язку Лілія Березовенко. Але так, як і раніше, без фінансової підтримки міста радіо не зможе стабільно працювати, забезпечувати щоденне висвітлення життя міста, інформувати про діяльність місцевого самоврядування [4].

У наш час активного використання набули супутникові канали зв'язку, які зробили можливим створення великих мережевих радіокомпаній, спричинили появу інтернет-радіостанцій. В Бердичеві нині функціонують дві радіостанції – Live FM та Рекорд FM, які беруть початки своєї діяльності з 2009 р. Станція Live FM веде мовлення з 1 серпня 2009 р. Окрім музичних блоків в ефірі станції Live FM лунають інформаційні випуски, метеозведення, чарти, розважальні і вітальні програми та інші проекти. Основним девізом станції Рекорд FM, яка веде мовлення з 17 квітня 2009 р., є «Рекордна кількість хітів», адже слухачі передусім насолоджуються музикою, яка лунає в ефірі станції, а це найповніша колекція кращих пісень країни та зарубіжжя, яка поповнюється чи не щодня [5].

За своїм характером українське радіомовлення часів СРСР та радіомовлення Української держави істотно відрізняються. Уже зараз добре помітно певні результати щодо якісних змін нашого радіомовлення. І це закономірно, оскільки специфіка та функції радіомовлення молодій державі, яка прокладає у світ власний шлях. По-перше, змінився погляд на сприйняття і подачу інформації. Виникла низка постійних рубрик та програм, де автори розглядають процеси становлення і розвитку української держави, проблеми її зовнішньої та внутрішньої політики, економіки тощо. По-друге, незважаючи на економічну скруту, збільшення кількості радіостанцій нашої країни, переважно за рахунок недержавних радіокомпаній, спричинило зріст конкуренції між ними, яка, зі свого боку, стимулює творчий пошук, змушує авторів робити програми цікавішими, оригінальнішими, а отже, якіснішими. По-третє, специфіка нашого радіомовлення змінюється ще й з огляду на нові вимоги часу, спроби нашого суспільства стати на рейки ринкової економіки. Постійним атрибутом сучасного радіо, на відміну від колишнього, стала реклама, різні оголошення тощо. Багато радіостудій у погоні за масовою аудиторією, а, відтак, і рівнем популярності, що, безперечно, повинно привабити потенційного рекламодавця, роблять наголос на так званих легких, тобто розважальних, передачах різних гатунків, інколи неоправдано жертвуючи передачами інформаційного та аналітичного характеру. По-четверте, вихід в ефір головних каналів нашого мовлення здійснюється українською мовою. Тут радіомовлення

досягло помітних успіхів порівняно з головними каналами телебачення, а особливо – із пресою [5].

Отже, досліджуючи вказану тему було визначено, на який період припадають початки радіомовлення та коротко було розглянуто процес становлення та розвитку цієї галузі в різних історичних умовах на теренах Бердичівщини. Автор статті намагався визначити позитивні аспекти даного питання та встановити, як ці зміни, що відбулися у сфері радіомовлення, впливають на наше сьогодення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердичівський погляд. Намір ліквідації КП «Бердичівська міська редакція радіомовлення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://berdpo.info/news/misto/deputati_miskoyi_radi_mayut_namir_likviduvati_kp_berdichivska_miska_redaktsiya_radiomovlennya_video-id8141.html.
2. Мій Бердичів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://my.berdychiv.in.ua/story_elektrosvjazku. Історія міста Бердичева. Розвиток Бердичева протягом XV-XX століття [Електронний доступ]. – Режим доступу: http://www.city.zt.ua/.../284_istoriya_mista_berdychiv.
3. Козінчук Леонід Іванович. Відомі постаті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://my.berdychiv.in.ua/images/postati/postaty_kozinchuk.htm.
4. «Говорить Бердичів!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.trkvik.tv/posts/hovoryt-berdychiv-deputyat-planuiut-likviduvaty-kp-berdychivska-miska-redaktsiia-radiomovlennia>
5. Бердичівські радіостанції. «Рекорд ФМ». «Лайф ФМ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.berdychiv.info/novini/prigodi/item/3451-berdychivski-radiostantsii-rekord-fm-life-fm.html>
6. Українське радіомовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uastudent.com/ukrainske-radiomovlennja-shljahy-rozvytku/>
7. Петровський В. В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Харків: Школа, 2007. – 589 с.
8. Державний архів Бердичівського району (далі – ДАБР). – Ф. Р-525. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 81–82.
9. ДАБР. Ф. Р-525. Оп. 1. Спр. 187-а. Арк. 21–22.

Анна Бабич

учениця 10 класу Вересівської ЗОШ І–ІІІ ст.

(науковий керівник:

учитель історії **Шинкарук Р. Р.**)

МИКОЛА СЦІБОРСЬКИЙ – ЗНАКОВА ПОСТАТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

*Нація – понад усе;
нація – категорія вічна;
нація – категорія космогонічна.
А значить – від Бога.
Микола Сціборський*

У сучасних умовах формування державотворчих процесів у країні суспільство постало перед необхідністю вивчення досвіду українських національних рухів боротьби за незалежність, що активізувалися у першій половині ХХ ст. Після поразки Української революції 1917–1920 рр. на карті світу Україна існувала як територія, що була пошматована сусідніми державами. За кордоном опинилися десятки тисяч активних учасників руху за незалежність. Сприятлива політика деяких європейських країн дала їм можливість продовжити політичну діяльність, спрямовану на відродження української державності. У міжвоєнний період український націоналізм як визвольний та об'єднувальний чинник став реакцією на поневолення чужинцями українських земель. Донині маловідомими залишаються багато постатей фундаторів ідеології українського націоналізму, серед яких – Микола Сціборський, видатний діяч ОУН.

Вагомий внесок М. Сціборського як ідеолога-теоретика націоналістичного руху, організатора, публіциста зазначали у своїх працях його однодумці В. Мартинець, П. Мірчук, З. Книш, Ю. Артюшенко. У дослідженнях діяльності ОУН, опублікованих в Україні після здобуття незалежності, все частіше згадується ім'я Миколи Сціборського, зокрема, у працях К. Бондаренка, Б. Червака [2], Р. Ковалю [1].

Оскільки М. Сціборський прийшов у націоналістичний рух, уже маючи вагомий військовий досвід, він використав його в ідеологічно-організаційній та публіцистичній праці: обґрунтував власну концепцію майбутньої Української держави. Висвітлення саме цього напрямку багатогранної діяльності М. Сціборського є метою цієї статті.

Микола Сціборський (псевдонім «Житомирський») народився у Житомирі 1897 р., провів дитинство та юність, сформувався, як особистість. Вже у 20-річному віці він брав активну участь в українській національно-визвольній боротьбі, отримав старшинський ступінь в Армії УНР, загалом дослужившись до підполковника.

Як і багато інших українських військових, з поразкою Української революції опиняється за кордоном. З 1920 р. перебував у Польщі в таборі для інтернованих вояків, а з 1922 р. – переїхав до Чехословаччини. Там закінчив Українську сільськогосподарську академію в Подебрадах (за фахом – інженер, економіст), працював в українських громадських організаціях. 1925–1929 рр. керував Легією Українських Націоналістів. 1927 р. на установчих зборах Союзу організацій українських націоналістів у Празі був обраний головою Ради Союзу, а з утворенням у 1929 р. ОУН та її Проводу – певний час був заступником Голови. Саме Микола Сціборський під час підготовки до Конгресу українських націоналістів розробив схему структурної побудови ОУН.

Протягом 1930-х – початку 1940-х рр. М. Сціборський активно займався видавничо-публіцистичною діяльністю: у Празі випускав друкований орган ПУН «Розбудова нації», став одним із засновників часопису «Українське слово» у Парижі, співпрацював із такими виданнями як «Державна нація», «Сурма» та іншими націоналістичними періодичними виданнями та альманахами.

Був прихильником корпоративізму. У вересні 1939 р., за дорученням А. Мельника розробив проект Конституції України, яка передбачала «тоталітарний, авторитарний, професійно-становий» устрій держави. У 1940 р., після розколу ОУН на «бандерівців» і «мельниківців», перейшов на бік А. Мельника, призначений референтом пропаганди.

Головні ідейні засади націоналістичного світогляду окреслювалися на сторінках націоналістичних видань «Національна Думка», «Державна Нація», «Самостійна Думка», і, особливо, часопису «Розбудова Нації». Саме тут були опубліковані праці М. Сціборського «Предпосилка національної революції», «Соборність психології та політики – основа націоналізму», основні положення яких він ширше розкрив у праці «Націократія», яка стоїть в одному ряду з «Призначенням України» Ю. Липи, «Націоналізмом» Д. Донцова та філософськими трактатами Ю. Вассіяна [1].

«Націократія» М. Сціборського – це політична ідея, предметом дослідження якої є різні суспільні устрої: демократія, соціалізм, комунізм, фашизм, диктатура, націократія. Як відомо, 1930–1940 рр. – це епоха панування тоталітарних ідеологій, якими були московський комунізм та німецький нацизм. У своїй праці М. Сціборський розглядає італійську модель фашизму, коли ще не існувало різноманітних фашистських теорій про вищість арійської раси. Але вже в 1935 р., коли певні політичні сили могли використати ідеологію фашизму, М. Сціборський зауважив про його негативні тенденції, наголошуючи на необхідності власної національної ідеології. Розробив концепцію «націократії» – суспільно-політичної доктрини та концепції державного режиму, при якому управління здійснюється через представницькі органи державної влади, організовані на основі солідарної праці всіх соціально-корисних верств нації як найбільш оптимальної форми людського соціуму. Націократію М. Сціборський розумів як режим панування нації у власній державі, підкреслюючи, що «націократія заперечує принцип класової боротьби та право окремих соціальних груп на монопольне панування в державі й на експлуатацію суспільства» [3].

Він заперечував право політичних партій на участь в управлінні державою і вважав диктатуру оптимальним засобом здійснення державної влади на час національної революції. Опорою політичного режиму мала стати революційна націоналістична організація, яка виконувала б диктаторські функції.

На початку німецької-радянської війни у складі Основної похідної групи ОУН вирушив до Києва для участі у відновленні Української держави. Був убитий разом з Омеляном Сеніком у Житомирі внаслідок терористичного акту. Похований у Житомирі. Похорон М. Сціборського та О. Сеніка, незважаючи на дощ, перетворилися на масову маніфестацію, в якій взяли участь, за словами прихильників ОУН, до 3000 осіб. Похований на подвір'ї місцевого Преображенського собору [2, с. 44–48].

28 березня 2014 р. на могилі М. Сціборського та О. Сеніка відкрито оновлений пам'ятний знак.

Отже, Микола Сціборський розумів, що успіх визвольних змагань залежить від ідейно-політичної підготовки, уміння критично оцінити форми та

методи боротьби. Як ідеолог-теоретик націоналістичного руху він обґрунтував власну концепцію бачення майбутньої Української держави. Ідеї М. Сціборського є актуальними й у наш час. Ідеологія українського націоналізму дає вичерпні відповіді на актуальні проблеми державотворення, розбудови, захисту цілісності та суверенітету України, на основі національної солідарності та пріоритету національних інтересів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль Р. Багрянні жнива Української революції / Р. Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/evshan/zhnyva94.htm>
2. Червак Б. Український націоналізм: дослідження, інтерпретації, портрети / Б. Червак. – Дрогобич : Відродження, 1996. – 40 с.
3. Сціборський Микола. Націократія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/evshan/natiocracy.htm>

Тетяна Чевельча

учениця 11 класу (401 групи) Малинського ЗНВК

«Школа-ліцей № 1 ім. Н. Сосніної» I–III ст.

(педагогічний керівник:

вчитель вищої категорії, старший вчитель, вчитель історії **Овчарова Л. В.**)

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – ЗРАДНИК ЧИ ПРАВЕДНИК НАРОДІВ СВІТУ?

Знання минулого дає змогу краще зрозуміти сучасність і визначити орієнтири на майбутнє. У житті ми часто забуваємо про тих, хто творив історію. Багато на землі людей заслуговують на найвищу винагороду – вічну пам'ять, бо вони заради своєї держави, її майбутнього були готові на все. Ці визначні особи мужньо стояли за свій народ, намагалися підняти свою націю із колін та показати її велич, але щоб стати патріотом мало обіцяти – потрібно діяти за покликом серця як це робив відомий митрополит Андрей Шептицький.

Актуальність теми визначається тим, що суперечливі події у державі ставлять людину перед нелегким вибором, який іноді є незрозумілим для сучасників, лише майбутні покоління через призму реалій свого сьогодення можуть оцінити, чи був цей вибір на благо своєї держави.

Мета статті полягає в розгляді діяльності Андрея Шептицького.

А. Шептицький – надзвичайно суперечлива, парадоксальна і багатогранна особистість. [1, с. 6] Грамотний, непересічний, амбіційний та віруючий. Таким у наших очах постає уродженець села Прилбичі (Яворівського району Львівської області). Про нього говорять і будуть говорити як про розумного діяча, економічного стратега, яскравого філософа, безкорисливого мецената, доброго самаритянина, освітянина, великого будівничого, опікуна та посла України і всього світу.

Андрей Шептицький (мирське ім'я Роман Марія Александер Шептицький) народився 29 липня 1865 р. Майбутній український релігійний діяч, Галицький митрополит походив зі стародавнього українського графського роду, який у

XIX ст. зазнав полонізації, а члени родини стали франкомовними римокатоликами. Його сім'я була надзвичайно великою. Батько – Іван (Ян Кантій Ремігіан) Шептицький, мати – графиня Софія (Зофія) Фредро та їх семеро синів.

Молодий А. Шептицький вивчав право, філософію й теологію. Пізніше навчався на юридичному факультеті Краківського та Вроцлавського університетів. У 1888 р. здобув науковий ступінь доктора права. Під час навчання їздив до Італії, де був прийнятий Папою Левом XII, а також відвідав Київ та Москву, де активно спілкувався із представниками українського національного руху та відомими вченими, такими, як В. Антонович та М. Грушевський.

Для служіння Богові А. Шептицький обирає чин в Українській греко-католицькій церкві. Митрополит усе своє життя приніс на алтар служіння Богові, просвітництву українців, їхньому добробуту. Проте його діяльність на тернистому шляху митрополичого служіння, несправедливо названого радянськими науковцями та публіцистами «шляхом ганьби і зради», бо насправді А. Шептицький був взірцем толерантного ставлення до інших конфесій, знання мов, звичаїв, історії народів Галичини [2, с. 1–2].

За мудрі настанови й великі труди Андрей Шептицький за життя отримав багато народних імен: Український Мойсей, Духовний будівничий, Провідник української нації, Великий митрополит.

Жив він у період Першої, Другої світової воєн та повернення панування більшовиків. Не міг уникати політики, як би того не хотів. Коли бачив бездіяльність у політичному житті українського народу, то входив у нього і діяв. Займаючи активну громадянську позицію, маючи якості справжнього політика, він стояв фактично на чолі своєї держави. Дипломатична діяльність А. Шептицького була колосальною: перша поїздка до Росії, Америки, Канади, Аргентини, Бразилії, США. Митрополит активно займався культурним життям держав: заснував Львівську греко-католицьку богословську академію, Богословське наукове товариство, український католицький інститут, український національний музей, відстоював ідею Українського університету у Львові, заснував шпиталь «Народна лікарня». Підтримував діяльність приватних шкіл, товариства «Просвіта», «Рідна школа», НТШ, об'єднання «Луг», «Пласт» тощо.

Яскрава і відома постать Андрея Шептицького викликає суперечки не вперше, але якщо за останні роки найбільше задавалося питання про ставлення митрополита до нацистської окупаційної влади, то саме зараз актуально широко розглянути питання про його ставлення до радянської влади та і політики взагалі. Більшовики дійсно цілеспрямовано намагалися знищити пам'ять про родину Шептицьких, адже боялися її переконань і свідчень. Усе розпочалося у 1939 р. у селі Прилбичі, коли загін НКВС без суду та слідства розстріляв брата Леона та його сім'ю, а родинне гніздо Шептицьких злетіло у повітря. Саме після цього Митрополит Андрей Шептицький почав активно писати листи до представників влади. Одні думають, що він шукав якоїсь власної вигоди, а інші, дослідивши особистість діяча, стверджують, що саме цей момент у житті став переломним.

Масовий терор і колективізація, звірське мордування інтелігенції, священників, найближчих йому людей привели А. Шептицького до думки, що «азійський» комуністичний режим є абсолютним злом, натомість порятунок слід шукати на Заході, в агресивної, та все ж європейської Німеччини, тому нацизм виступає рятівником від більшовизму, того більшовизму, котрий вже повною мірою проводив тотальне нищення «ворогів народу», куркулів, націоналістів.

Таким чином, Андрей Шептицький зайнявши позицію на користь європейської Німеччини, почав покладатися в усьому лише на неї. Це була не зрада митрополита свого народу, а підтримка кращої сторони для соборності України, на думку Андрея Шептицького.

Хто насправді митрополит Шептицький? Зрадник, ім'я якого спаплюжує український народ, чи пастор, яким повинні пишатися українці? Праведник народів світу – звання, що відповідно до закону про увічнення пам'яті мучеників і героїв (1953 р.) присвоює Інститут Яд Вашем людям різних національностей, віросповідання, які в роки Другої світової війни рятували євреїв від нацистського переслідування [3, с. 59–60]. Станом на кінець 2015 р. нагороджено майже 25 тисяч «праведників». Серед українців таку почесну нагороду мають 2515 людей.

Непересічній видатній особистості, Андрею Шептицькому, також декілька разів хотіли присвоїти звання «Праведника народів світу» – вперше в Ізраїлі за клопотанням Давида Кагана. Наступні спроби визнати А. Шептицького Праведником світу зазнавали фіаско. Востаннє це питання розглядалося у Яд Вашем 2007 р. Попри все, звання не було присвоєно, бо серед причин відмови були вказані звинувачення в начебто ідеологічній близькості А. Гітлеру та низка заперечень, пов'язаних з тим, що митрополит міг зробити для порятунку євреїв вдвічі більше.

У квітні 2012 р. палата парламенту Канади одноголосно визнала прикладом «відданості основним правам людини» діяльність митрополита Андрея Шептицького під час Другої світової війни. На засіданні було відзначено, що за його сприянням врятовано понад 160 євреїв, один із яких навіть був присутній на засіданні. Уже у листопаді 2013 р. антидифамаційна ліга – американська правозахисна суспільно-політична організація, що протистоїть антисемітизму та іншим формам нетерпимості стосовно євреїв – нагородила митрополита посмертно за «відвагу і героїзм у порятунку євреїв» під час Другої світової війни. А. Шептицький удостоєний нагороди імені Яна Карського за відвагу при порятунку українських євреїв, проте у 2015 р. спеціальна комісія при Яд Вашем знову відхилила присвоєння звання відомому діячу.

Більшість наших сучасників, вихованих в умовах тоталітарної держави, досі вважають священника зрадником. Таке відкрите ігнорування видатної особистості викликає багато сумнівів, адже все своє життя він присвятив Богові та людям, але навіть попри це не заслужив на гідне звання.

Особливо велику організаційну роботу проводив брат Андрея Шептицького – Климентій, котрий фактично координував діяльність

священиків і ченців у різних монастирях Галичини. Шептицькі безпосередньо організовували розміщення єврейських дітей, жінок по монастирях Львівської єпархії, в Уневі, Якторові. Були влаштовані тимчасові пункти переховування у лікарні на вул. Петра Скарги у Львові, у друкарні резиденції митрополита.

«Шептицький і студити врятували тисячу світів, – говорить пан Хамейдес (один із врятованих). Вважаю, що той, хто врятував одне життя, врятував цілий світ. Тому вони врятували тисячу світів, бо врятували, наприклад, мене, а відтак і моїх нащадків» [4, с. 65].

Крім слів, митрополит Андрей Шептицький здійснив і конкретні мужні дії для порятунку людей. Чимало євреїв, яких він та його помічники врятували, втекли з львівського гетто та робітничого табору в період між серпнем 1942 та травнем 1943 р. Необхідно відзначити що митрополит Андрей та його брат нікого не примушували допомагати євреям. Завдяки митрополитові Андрею, було врятовано близько 150 євреїв. Митрополит постає перед нами людиною, яка завжди робила добро на благо будь-якого народу. Неодноразові порятунки євреїв стверджують, що Андрей Шептицький дійсно зробив неоціненний внесок у роки Другої світової війни по врятуванню єврейського народу від геноциду.

Доведено на фактах, що глава Української греко-католицької церкви заслуговує звання Праведника народів світу. Про це говорять люди, які були ним врятовані. Одним із них був Давид Кахан: «Я можу присягнути на цій Біблії, що граф Шептицький був одним із найвидатніших гуманістів в історії людства і найкращим другом, якого коли-небудь мали євреї» [5, с. 31–33].

Таким чином, в Андрея Шептицького мотиви були гуманними. Більше того, його накази та особливий приклад надихали інших українських священиків чинити так само, за це багато з них заплатили власним життям. Історична пам'ять повинна бути чистою і правдивою, збагачувати наші душі добром, людяністю, сприяти єднанню людей різних націй.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Збірник матеріалів Другої учнівської науково-практичної конференції «Митрополит Андрей Шептицький: освіта–культура–нація (до 150-річчя від дня народження)». – Львів, 2015. – 47 с.
2. Ковба Ж. Роль Митрополита Шептицького в рятуванні галицьких євреїв у часи Голокосту / Ж. Ковба [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cerkva.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=4 1.
3. Гісем О. В. Голокост в Україні (1941–1944): словник-довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – К. : Сфера, 2009. – 92 с.
4. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». / Ж. Ковба. – К. : Інститут юдаїки, 1998. – 268 с.
5. Сусленский Я. Справжні герої / Я. Сусленський. – К. : Україна, 1993. – 152 с.

Денис Дідус
учень 9 класу Ємельчинської гімназії
(науковий керівник:
вчитель I категорії, старший вчитель **Бацион Т. Ю.**)

ПАМ'ЯТЬ ПРО АФГАНСЬКУ ВІЙНУ (спогади Климчука О. І.)

**Ми знаємо: герої не вмирають,
І скільки б не минуло днів і літ,
їх подвиги на подвиг надихають
завзяту юнь великої Землі.**

Афганська війна розпочалася 25 грудня 1979 р. В ній брали участь 620 тис. радянських воїнів. Керівництво Радянського Союзу на прохання афганської сторони, для надання інтернаціональної допомоги, ввело війська на територію цієї держави. У заяві керівництва Демократичної Республіки Афганістан від 14 лютого 1980 р. з приводу цього говориться, що, попросивши Радянський Союз про допомогу, вони діяли відповідно до статті 51 Статуту ООН, яка гарантує всім державам, які стали об'єктом агресії, право на колективну самооборону, також відповідно статті 4 радянсько-афганського Договору про дружбу, добросусідство та співробітництво (укладений ще 28 лютого 1921 р.) [4].

14 квітня 1988 р. СРСР, США, Пакистан та Афганістан підписали Женевські угоди про поетапне мирне вирішення афганської проблеми. Радянський уряд зобов'язався від 15 травня 1988 р. до 15 лютого 1989 р. вивести всі війська з Афганістану [1]. 15 лютого 1989 р., не склавши зброї, радянські війська були виведені з Афганістану. Закінчилася одна з найдавніших війн, яка тривала 10 років. На жаль, ця війна не обминула і наш район. П'ятеро наших синів - земляків загинули при виконанні інтернаціонального обов'язку.

Загальні втрати особового складу радянських військ за весь період Афганської війни становили: загинуло – 13.833, поранено – 49.984, потрапили до полонену – 312, інтерновано – 18 осіб. На Афганській війні загинуло 2378 вихідців з України. Всього участь у бойових діях брали 546.255 радянських солдатів та офіцерів. 71 учасник став Героєм Радянського Союзу, з них 11 українців. В 1990 р. П'їзд народних депутатів СРСР оголосив Афганську війну злочинною. Україна не має дипломатичних відносин з Афганістаном. Пошук українських військовополонених Афганської війни здійснюється через посольство в Пакистані [3].

24 серпня 2003 р. в центрі містечка Ємельчине було відкрито пам'ятник загиблим воїнам-афганцям. Спроектував його архітектор Борис В. Т., виготовив майстер Саух М. Т. із міста Житомира.

Пам'ятник розташований на видному місці, в центрі Ємельчиного. Ця споруда зроблена з трьох стел, з каменю-лабрадориту, відшліфована, вибито портрети й прізвища загиблих воїнів-афганців: Кузьменка Миколи Пантелеймоновича, селище Ємельчине, який народився

21 травня 1960 р., загинув 7 квітня 1980 р.; Скидана Миколи Івановича, село Заровенка, який народився 2 січня 1948 р., загинув 4 грудня 1980 р.; Ковальчука Володимира Павловича, село Степанівка, який народився 25 серпня 1964 р., загинув 26 червня 1984 р.; Гарбовського Олександра Івановича, село Андрієвичі, який народився 17 березня 1965 р., загинув 26 червня 1985 р.; Омельченка Володимира Адамовича, село Рудня-Іванівська, який народився 26 червня 1955 р., загинув 12 лютого 1987 р. Усі вони посмертно нагороджені орденами «Червоної зірки» [5].

Ініціатива та максимум зусиль у цій справі належать Климчуку О. І., який очолював організацію по будівництву пам'ятника. Він здійснив свою мрію – увіковічнив у граніті загиблих афганців-земляків, які ще такими молодими пішли з життя. Усі вони любили жити, любили батьків, були вірними друзями, жили щасливо і мріяли про майбутнє. Та не судилося їм повернутися живими до рідних домівок. Повернулися вони в «чорних тюльпанах».

У чарівному містечку Ємільчиному, на березі тихоплинної річки Уборть, народився 10 вересня 1950 р. Климчук Олександр Іванович. Батько – Іван Андрійович – працював водієм в Ємільчинській автоколоні. Мати – Лідія Матвіївна – працювала економістом в управлінні сільського господарства. Вихованням Олександра займалася бабуся Марія, яка його прозвала Сашком. Саме від неї внук успадкував найпрекрасніші риси людини, якій притаманні були доброта та лагідність, чесність, справедливість, стриманість, терплячість, витривалість із виключною силою волі. Найголовнішим кредом у житті бабусі та її внука стали слова: жити для людей, допомагати їм та цінувати людську гідність у кожному хто оточує. Ці риси Олександр проніс через усе своє життя.

Читати, писати навчила бабуся, бо сама була грамотною. У 1957 р. Сашка віддала до першого класу Ємільчинської восьмирічної школи. Стараним навчанням, слухняністю радував онук свою любу бабусю. Та жорстоко вчинила з сином мати: вона вирішила його в 14 років віддати до м. Орджонікідзе, що на Північному Кавказі, де в той час проживала його тітка. З цього віку в Олександра почалось доросле життя. У м. Орджонікідзе закінчив школу, а потім у технікумі здобув професію майстра по виготовленню люмінесцентних ламп, працював на заводі, був начальником цеху, під керівництвом якого було 300 чоловік. За самовіддану працю був нагороджений медаллю.

Олександр був у розлуці з рідною бабусею, батьками, рідним краєм протягом шести років. Мабуть, так йому судилося: приїхати у відпустку в 1970 р. в Ємільчине, піти на проводи в армію до свого однокласника Віктора, а там зустріти свою долю, маленьку на зріст дівчинку, з бантиками на голові, десятикласницю Ніну, яка закінчувала школу та мріяла стати студенткою. У житті Олександра з'явилися ті прекрасні сторінки, про які мріяв: зустрів ту дівчину, яку покохав із першого погляду, ту людину, заради якої потрібно жити, яка є уособленням радості.

Відпустка швидко закінчилась. Поїхав Олександр до м. Орджонікідзе на свій завод. Коханій писав листи, багато листів і бажав, щоб вона успішно закінчила десятий клас і стала студенткою. Невдовзі Олександр від Ніни отримав телеграму, в якій вона повідомляла, що вступила до Кіровоградського

педагогічного інституту імені О. С. Пушкіна. Радості не було меж за свою «маленьку студентку».

У листі, який Ніна отримала від Олександра, було написано: «Віднині, моя кохана, курс поїзда міняється і тепер буде: «Орджонікідзе – Кіровоград».

З 1971 по 1973 рр. проходив військову строкову службу в Грузії: Тбілісі, Кутаїсі. По закінченні служби повернувся на своє попереднє місце роботи до м. Орджонікідзе, де працював до 1974 р. Невдовзі повернувся до смт Ємільчиного вирішувати питання у військкоматі про подальшу військову службу. В цей час його наречена отримує диплом вчителя і направлення на роботу до смт Василівка Дніпропетровської області.

У 1974 р. Олександр одружується із Ніною, вони разом їдуть до місця роботи дружини. Там він також знаходить для себе роботу: працює завгоспом у школі. Але військова служба йому снилась. Він їде на навчання в школу прапорщиків до м. Бердичева. Закінчивши її, їде за призначенням у Ємільчинську військову частину на посаду старшини дивізіону, де прослужив з 1975 по 1993 рр. У 1977 р. у молодого подружжя народжується донька Наталія, яку Олександр дружині постійно допомагав доглядати. За своє життя Олександрові довелося пережити страшні роки війни, яка відбувалася в Афганістані.

Розлука з сім'єю була важкою. Додому до дружини й доньки приходили листи, а в них написано: «Все нормально. Я жив – здоров. Целую! Ваш муж и отец... Про долг интернациональный, милые, не пишут в почте полевой. Нет, разумеется, запрета на эти точные слова, их повторяют все газеты, новин говорил их два раза: когда согласие давал на перевод в Афганистан, когда на всем на белом свете не будет войн, не будет ран».

А далі писав: «Мої рідні, пишть листа і надсилайте вчасно, бо там, на війні, їх так трепетно і ніжно ждуть кохані чоловіки, батьки, солдати. Я чекаю, ніяк не можу дочекатись того дня, коли прибуде на моє місце заміна з Союзу, і я повернусь до вас додому». За виконання інтернаціонального обов'язку Олександр був нагороджений медалями «За відвагу», «За бойові заслуги».

31 грудня 1987 р. він повернувся додому. Це був новорічний подарунок для дружини й доньки. Відбув відпустку й знову повернувся на службу в Ємільчинську військову частину. У 1993 р. пішов на пенсію, але до 1997 р. працював слюсарем у військовій частині. Олександр почав думати над тим, як згуртувати воїнів-афганців, як створити спілку ветеранів Афганської війни. І він це зробив. Його було обрано головою Ємільчинської районної спілки.

Найголовнішим завданням Олександра Івановича було встановлення пам'ятника п'ятьом загиблим землякам. Це було дуже важко зробити, тому що потрібні були гроші. Але в нього все вдалося: і місце в центрі Ємільчиного для встановлення пам'ятника вибрав, і гроші відшукав, залишив пам'ять для родин загиблих, а також для молодого покоління, щоб не забували про тих, хто загинув в Афганістані.

Другим завданням було відкриття меморіальних дощок у тих школах району, де жили й навчались загиблі юнаки, які пішли з життя зовсім молодими. Цієї мети також було досягнуто.

Найпершою була відкрита меморіальна дошка в Ємільчинській ЗОШ № 2 для увіковічення пам'яті загиблого воїна-афганця Миколи Кузьменка, який був учнем цієї школи. Під його керівництвом був відкритий куточок в пам'ять про загиблих земляків нашого району, який діє й сьогодні в кабінеті історії та правознавства Ємільчинської гімназії. З ініціативи спілки воїнів-афганців у школі було запроваджено премію та перехідний кубок імені Миколи Кузьменка, який вручають класу-переможцю року в номінації «Патріотичне виховання».

Олександр Іванович переймався життям воїнів-афганців нашого району, а також їхніх родин. Назавжди запам'ятають дружини героїв 15 лютого... Саме цього числа Олександр Іванович збирав усіх на зустріч, щоб вшанувати тих, хто загинув. Влаштувалися виступи працівників Будинку культури, учнів району, відпочинок у ресторані з духовим оркестром... Їздив на ювілеї усіх своїх воїнів-побратів, на родини, в лікарню торував дорогу, відвідував усіх, хто потребував допомоги, організував похорони.

За інформацією голови районної ради О. І. Климчука, близько тридцяти молодих мешканців нашого району брали участь в бойових діях в Афганістані, Югославії, Чехословаччині, Угорщині, Єгипті та деяких інших країнах світу. Жодний з них не був добровольцем [5].

Робота на посаді голови спілки ветеранів Афганської війни району – це другий Афганістан у житті Олександра Івановича. Служба дні і ночі... Часто їздив на конференції у Житомир, Київ... За свою роботу був відзначений Почесною Грамотою Верховної Ради України «За особливі заслуги перед українським народом».

Як грім серед ясного неба буває в природі, так зненацька страшна хвороба скосила Олександра Івановича. Коли афганці довідались про це, всі йшли і їхали додому, допомагали чим могли, та врятувати не змогли. Смерть навіки забрала його, бо вона була сильнішою. Сталося це 22 вересня 2005 р. Більше ніколи він не подзвонить, не пришле телеграму, більше ніколи не постукає у двері... Дружина і донька сумують і плачуть за чоловіком і батьком.

У родині Олександр Іванович був чудовим другом, порадником, помічником у всьому. Дружина Ніна була вже 20 років сиротою, тож саме чоловік для неї був і батьком, і матір'ю, адже недарма вона тепер говорить, що вдруге втратила батьків, а це дуже важко. Не стало Олександра Івановича, залишився біль, страждання, вічний смуток. І сьогодні ми можемо пом'янути його лише хвилиною мовчання.

На честь річниці закінчення цієї страшної війни в Ємільчинській гімназії 15 лютого щороку відбувається зустріч із воїнами-афганцями. І так буде вічно. Бо наше молоде покоління повинне шанувати людей, які захищали інтереси держави. Сьогодні є багато думок, суджень про війну в Афганістані, але у кожній війні є солдат, офіцер, генерал. Слово «наказ» для цих людей як поклик для постійної готовності допомогти. Ми розуміємо, що закінчилася ніким і нікому не оголошена трагічна війна. Але у людській пам'яті вона буде жити вічно, тому що її історія написана кров'ю солдат, сльозами жінок та матерів, обелісками та піснями, які увірвались у наше життя фронтовим вітром.

Навічно залишиться ця війна в душах покоління, яке вийшло з неї, обпалене вогнем і пекучим афганським сонцем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мартинов А. Ю. Афганська війна 1979–1989 / А. Ю. Мартинов // Енциклопедія історії України : в 5 т. / [голова редкол. В. А. Смолій]. – К. : Наукова думка, 2003– . – Т. 1 : А–В. – 2003. – С. 153.
2. Брудерер Г. Афганская война / Брудерер Г. – Франкфурт на Майне : Посев, 1985. – 53 с.
3. Ляховский А. А. Тайны афганской войны / А. А. Ляховский, В. М. Забродин. – М. : Планета, 1991. – 272 с.
4. Стрельцова Н. И. Возвращение из Афганистана / Н. И. Стрельцова. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 195.
5. Яценко В. Й. Твої люди Ємільчинцино / В. Й. Яценко. – К. : Ред. газ. «Вісті Центр. Спільки спожив. т-в України», 2004. – 176 с.

Олександр Рябчук

учень 9 класу Липниківської ЗОШ І–ІІІ ст. Лугинського району
(науковий керівник:
вчитель вищої категорії **Чепайкіна Л. А.**)

ШЛЯХАМИ ПОЛИНОВОГО ЗАБУТТЯ. ІСТОРІЯ ПОЛІСЬКОГО СЕЛА

Село серед лісу. Воно мало дев'яносто дворів, колгосп, клуб, магазин, школу. В ньому жили веселі, добрі люди. Але людська необачність жорстоко змінила життя людей. Чорнобильська катастрофа, ніби чорна хустина, принесла в їхні родини неспокій, тому що с. Мощаниця було віднесено до зони безумовного (обов'язкового) відселення людей і зайняло своє трагічне місце в Алеї пам'яті виселених сіл у Чорнобилі.

Днем трауру став день, коли люди залишали свої садиби. Дуже швидко село перетворилося на руїни: почали розкривати хати, накриті новим шифером, розбирати стіни будинків, викопувати водопровід. Перестало вирувати життя у маленькому лісовому селі, але залишилися люди... Вони хочуть зберегти унікальну історичну та культурну спадщину своїх предків, історію свого села. Таке дослідження дуже актуальне у наш час, коли Україна вкотре у своїй історії бореться за незалежність. Зараз гостро стоїть питання національної свідомості українців, яка починається з усвідомлення своєї належності до роду, з любові до малої батьківщини, до рідного села. Коріння нації має бути збереженим, а історія рідного краю відроджена.

Краєзнавча робота по дослідженню історії сіл має важливе практичне значення для розвитку топоніміки, історії, географії. Досить цікавим виступає в дослідженні історії одне з поселень, яке знаходилося на території Лугинського району Житомирської області – село Мощаниця (хутір Кобилинський). Дослідження генеалогії роду хуторян відносить їх до дворянського населення, яке зберігало риси свого руського походження: народність, православну віру, етнографічні риси побуту. Народність цю називали «околична шляхта», тобто

шляхта, яка живе на околицях. Як пише М. І. Теодорович, такі поселення розміщалися у північній частині Волинської та Київської губернії – в Овруцькому та Радомишльському повітах.

У давніх актах виділяються ряди околичної шляхти, які мають певні відомості. До них належать такі великі роди: «Болсуновские, Кобылинские, Недашковские, Геевские...» [4, с. 302]. Кобылинські входять до бояр-землевласників, яких вдалося виявити у джерелах від кінця XV ст. до 1545–1552 рр., тобто до часу ревізії «українних» господарських замків [5, с. 162].

Підтвердження належності до дворянського роду шляхтичі отримували від князів Литовських ще до Люблінської політичної унії 1569 р. – в XIV–XVI ст. Дані Державного архіву Житомирської області свідчать про звертання родів Кобылинських до Волинського депутатського зібрання (у період 1800 по 1917 рр.) про підтвердження їхнього дворянського походження замків [3].

Чи справді жителі села Мощаниця дворянського роду? Хуторяни згадують, що їхні діди та прадіди називали себе дворянами або шляхтянами. Це відношення виражалося у способі життя, відношенні до самих себе та до інших людей, в матеріальному становищі, в праві власності на землю. Ці люди були заможними, вони володіли землею, тобто користувалися нею для своїх потреб. Вирощували картоплю, сіяли зернові, льон, коноплі, а також у них були коні, воли.

Як згадує Ольга Михайлівна Кобылинська (1937 р. н.), якщо у батька був добрий та роботящий син, то він передавав йому землю у спадок після одруження. Коли син був ледачий та неслухняний, то батько міг вигнати його з дому. Шляхтичі не ділили землю між усіма дітьми, а вона переходила у спадок старшому сину, інші діти повинні були шукати собі заробіток. Петро Васильович Кобылинський розповідає, що земля за річкою (назва частини села Зарічка) належала його прадіду Петру.

Тетяна Михайлівна Кобылинська (1951 р. н.) згадує, що сім'я Федора Кобылинського ніколи не називали один одного по імені, тільки по батькові: Іванович, Васильович, Миколайович. Таке поважливе відношення до себе свідчить, що вони належали до знатного та заможного роду. Липничани називали хуторян «се панки». Володимира Кобылинського, який сьогодні проживає у селі Липниках, ще й досі називають «Панок». Це прізвисько походить від слова пан – дворянин – шляхтич. Мабуть, цей чоловік добре увібрав в себе риси своїх предків.

У результаті Другого поділу Польщі (1793 р.) наш край потрапив під владу Російської імперії. Розташовуючи на Правобережній Україні військові гарнізони, імперія мала велику потребу у металі. Криворізького металургійного центру на той час іще не було. Основні металургійні центри Росії знаходилися на Уралі або на півночі європейської частини. Привозити метал звідти було просто не вигідно. Це зумовило нове значне піднесення рудницького промислу в нашій місцевості. Рудники виробляли з болотної руди залізо для потреб феодала. Рудництво стало давати значні прибутки, тому і спостерігається виникнення нових рудень та вуглярень поблизу Лугин (Гамарня), в Липниках

(по р. Літиш), у Повчі (західна околиця, побережжя р. Повчанка поблизу с. Повчанка). Також виникає рудня поблизу села Мощаниця (хутір Кобилинський) на схід по течії річки Мощаниця.

Цю думку підтверджує також Н. М. Весельська у роботі «Сторінки історії нашого краю. Нариси з краєзнавства»: «Майже всі рудні знаходилися при берегах річок: Уборті, Перги, Жерева, Кам'янки, Норині, Мощанки, Словечни, Льва та ін.» [1, с. 9].

Розвиток рудницького промислу став причиною виникнення села Мощаниця (хутір Кобилинський) на р. Мощаниця. Хутір Кобилинський виник ще наприкінці XVIII – на початку XIX століття. За даними книги М. І. Теодоровича у с. Кобилин у 1752 р. була побудована церква імені святої Великомучениці Параскеви. Збереглися копії метричної книги з 1799 р., а сповідні розписи 1800 р. До даного приходу відносилися села: Паршова в 3 верстах, Круки в 2 верстах, хутір Чабан у 5 верстах, хутір Мощаниця у 10 верстах [4, с. 395].

Записи метричної книги дають змогу стверджувати, що хутір Мощаниця утворився до 1799 р. Про це свідчать також археологічні розвідки М. О. Хоптинця, який знайшов на піщаній горі в Хуторі (найдавніша назва частини села) кераміку кінця XVIII ст. За свідченнями жителями села О. М. Кобилинської на місце нинішнього поселення прийшли одна або дві сім'ї, які поселилися у Хуторі. Вони прийшли з Великого Кобилина, бо саме туди возили хоронити померлих родичів. Також за свідченнями людей їхні родичі жили у Великому Кобилинні.

Ці люди прийшли до хутора і поселилися із метою займатися рудництвом. То були рудники, які виробляли з болотної руди залізо для потреб російської держави. У XVIII ст. відбувається сплеск різних промислів: рудницьких, гутницьких, поташних, гамарницьких. Це стало вигідною справою, і тому шляхта Кобилина почала займатися рудництвом. Спочатку вони приїжджали з Кобилина на рудню, але оскільки дорога була неблизькою, то невигідно було їздити. Краще і зручніше було тут оселитися. Підтверджує цю думку і урочище, яке знаходиться вниз від села по течії річки, яке місцеві жителі називають Млинок. У наш час хуторяни думали, що їхні предки мололи там муку. Але біля річки, як згадує П. М. Кобилинський, вони знаходили купи камінців, які кидали у вогонь і вони плавилась, а потім стріляли з рогатки по горобцях. Це жужель – відходи від руди, яку там виплавляли. Купи цих камінців зберегся до нашого часу, і ці знахідки підтверджують думку про те, що на цьому місці знаходилась рудня. Млинком у той час називали місце, де добували руду. Водяний млин був однією із складових домни (печі). Це був так званий водяний металургійний млин.

Розміщення даного місця підтверджує думку про те, що саме там була рудня. У цьому місці річка має брід, два русла, і між ними насип – залишки від дамби. Праве русло ширше, ліве вужче. Одне з них було створено штучно. На правому березі річки можна побачити купи відходів від переплавленої руди – жужель. Це доводить, що саме там знаходилась рудня. Зібрані докази дають

нам можливість стверджувати, що село Мощаниця виникло «як поселення рудників наприкінці XVIII століття» [2, с. 3].

Жителі хутора Кобилинського займалися вуглярством. Як згадує Микола Микитович Фрусевич (1939 р. н.), у дитинстві вони ходили по ягоди в Павлів ліс до печі. Микола Олександрович Хоптинець (вчитель історії Липниківської ЗОШ I–III ступенів) стверджує, що це була вуглярня, у якій випалювали деревне вугілля. Розміри ями 8 на 6 метрів, висота валів більше 2 метрів свідчать про промислову потужність печі. Вона знаходиться на захід від села. В ній зараз ростуть дерева, яким по 100–150 років. Об'єм виробленого деревного вугілля свідчить про те, що жителі хутора Мощаниця займалися промисловим переробитком залізної руди. Вугілля використовувалося для рудні, яка знаходилася на схід від села. Навколо поселення Мощаниця із часом виникло багато нових хуторів: Митрикове селище, Цяхове селище, Чудакове селище, Зарічка, Калятчине селище, Михасеве селище, Дубровки, Рудня. Хуторяни називають хутори навколо села селищами.

У період колективізації у 1920–1930 рр. хутори об'єднували в села. Цей процес пройшов навколо хутора Мощаниця. Село отримало назву хутора – Мощаниця, а хутір з 1799 р. від назви річки, на якій була розташована рудня. Поселення розрослося.

26 квітня 1986 р. чорний смерч пронісся над Мощаницею – Чорнобильське лихо. В 1988 р. у селі проживало 215 осіб, налічувалося 90 дворів, а з 1990 р. почалося відселення. У 1998 р. у селі не залишилося жодної людини. Останніми залишили село у серпні 1998 р. сім'я Кобилинських Василя Федоровича та Ольги Михайлівни, батьків Петра Кобилинського (нині жителя села Липники).

Таким чином, зроблені відкриття (місце знаходження рудні, вуглярні), а також систематизовані дані вчених істориків дають можливість стверджувати час і причини виникнення села Мощаниця. Дослідження сприяє популяризації об'єктивних знань про історію рідного краю, вихованню патріотизму у школярів, утвердженню самоідентичності нашого народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Весельська Н. М. Сторінки з історії нашого краю: нариси з краєзнавства. – Житомир : Полісся, 2012. – 239 с.
2. Хоптинець М. О. Лугинщина промислова / М. О. Хоптинець // Промінь. – 2016. – С. 3.
3. Державний архів Житомирської області. (далі – Держархів Житомирської обл.). Ф. 136 (Волинське дворянське депутатське зібрання. 1800–1917 рр.). Спр. 6663, Арк. 80.
4. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1888, ст.302, ст.395.
5. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Н. Яковенко. – [Вид. друге, перег. і випр.]. – К. : Критика, 2008. – 472 с.

Анастасія Нікітчук
учениця 7 класу Житомирської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 30
(науковий керівник:
вчитель історії та правознавства **Топольницька Н. А.**)

СІМ ЧУДЕС ЖИТОМИРА

На Поліссі є чудова місцевість, що загубилася серед мальовничого лісу. Місцевість з квітучими яблуневими садами, з густими мрійно-шумливими борами та сріблясто-блакитними ріками. Це все – мій рідний край. Це – Житомирщина. Край, що має багату й славетну історію.

А для мене Житомир – це місто моєї душі. Хочу, щоб кожний з нас досягнувши високого, не забував про рідне – «Забудеш рідний край, твій корінь всохне». Наприклад, блискучому піаністу Юльйошу Зарембському аплодували Відень, Париж, Лондон, Рим, але після кожної гастрольної поїздки він повертався до рідного міста, де не тільки відпочивав з друзями і рідними, але й давав концерти з таким же натхненням і успіхом.

Кожного разу, милуючись краєвидами Житомира, ми захоплюємося їх неповторною красою. Привабливе наше місто не лише влітку, коли воно вбране в темно-зелене листя. По-справжньому чарівний й осінній Житомир, що майорить різнобарв'ям. Взимку місто схоже на білосніжне сонне царство, напровесні ж, коли вкривається блідо-рожевим цвітом, мабуть, найкрасивіше.

Житомирська область не входить до найбільш привабливих та популярних туристично-рекреаційних регіонів України – такими словами розпочинається характеристика туристичної галузі у стратегії розвитку Житомирської області на період до 2020 року. Але я не погоджуюсь з цим і вважаю, що туризм перспективна галузь, яка тривалий час розвивалася сама по собі. Сьогодні можна показати цікаві історичні та культурні пам'ятки, природні ландшафти міста.

Метою цієї статті є дослідження пам'ятки історії та культури міста Житомира.

Ми хочемо запропонувати наступні туристичні маршрути міста: дитячий, молодіжний, сімейний, для людей з особливими потребами, культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, пригодницький, туризм для людей похилого віку, лісовий туризм.

Пропонуємо здійснити цікаву та захоплюючу екскурсію нашим містом і ознайомитись з 7 чудесами Житомира.

Перше чудо: трамвай

Купець Лихачов запропонував будівництво конки, якою здійснювався б і пасажирський, і вантажний рух. 22 серпня 1899 р. запрацював перший пасажирський трамвай. Вагони рухалися переважно Київською та Бердичівською лініями. На 100-тисячний Житомир лише 24 особи мали безкоштовні проїзні квитки. Місткість трамвая у порівнянні з сучасним була мізерною: всього 16 посадочних місць всередині та по 6 стоячих на кожному відкритому майданчику. Часто змінювалися і вузли, та й трамвайні лінії. Сьогодні в Житомирі діє один трамвайний маршрут: «Площа Перемоги –

вулиця Грушевського – вулиця Небесної Сотні – вулиця Бориса Тена – вулиця Східна – вулиця Корольова – вулиця С. Параджанова (Льонокомбінат)». Він існує без номера, проте колись це був маршрут № 5, або Московська лінія.

Друге чудо: Ботанічний сад

Сад заснований у 1934 р. при тодішньому сільськогосподарському інституті. Це один з 10-ти найстаріших ботанічних садів України.

На території ботанічного саду зростає багато рослин, форм та сортів деревних рослин і більше ніж тисяча видів трав'янистих рослин. Представлено ягідні, овочеві, технічні лікарські, декоративні, та інші види дерев. Зростають, тюльпани, магнолії, фруктові дерева та навіть коркове дерево.

Третє чудо – парк барона де Шодуара

Барон Іван де Шодуар був людиною, яка багато зробила для розквіту Житомира. Підтримувала найрізноманітніші культурно-освітні проекти. На кошти барона де Шодуара в 1903 р. у Житомирі збудовано чотириповерховий будинок, в якому пізніше був розміщений красзнавчий музей. Палац зруйнований в роки Другої світової війни. Разом із ним було знищено чудову бібліотеку, колекцію монет, картинну галерею. Поруч із будинком розкинувся парк з екзотичними рослинами та мармуровими скульптурами. Власне зараз це і є парк імені Ю. О. Гагаріна.

Наприкінці ХІХ ст. у парку з'явилась статуя Артеміди з ланню – завдяки барону Івану де Шодуару, який, побудувавши величний палац і ландшафтний парк, вирішив прикрасити алеї скульптурами.

Артеміда з ланню – єдина збережена статуя із колекції барона.

Четверте чудо – Житомирська обласна філармонія ім. Святослава Ріхтера

Будівля філармонії, розташована на вул. Пушкінській, 26, зведена 1858 р. і первісно була приміщенням театру. Ініціатором його будівництва був польський письменник-гуманіст Юзеф Ігнацій Крашевський. На його сцені виступали українська трупа М. Кропивницького та М. Старицького, пізніше – І. Карпенко-Карий, М. Садовський, М. Заньковецька. 1966 р. для музично-драматичного театру було збудовано нову будівлю, натомість філармонія залишилася в історичному будинку театру.

При філармонії працюють Поліський ансамбль пісні і танцю «Льонок», Тріо бандуристок «Росава», Академічна хорова капела «Орея», Вокально-інструментальний ансамбль «Древляни», Естрадний ансамбль «Сузір'я Блюз», Тріо баяністів «Гармонія».

П'яте чудо – водонапірна вежа

Справжньою архітектурною візиткою Житомира є водонапірна вежа. Побудована в 1897 р., відрізняється надзвичайно пластичною архітектурою: приклад творчого функціоналізму з елементами готики та й ще так званий «цегляний архітектурі».

Спорудження вежі тривало понад два роки, обійшлося місту в 24 тис. 749 руб. 55 коп.

Ще при спорудженні виявилось, що житомирська вежа – родичка знаменитої Пізанської башти. Вимірювання спеціалістів показали, що вежа нахилилася у південному напрямку на 7 см від вертикалі.

9 січня 1899 р. вежа була введена в дію. В 1996 р. вона отримала статус пам'ятки архітектури місцевого значення.

Шосте чудо – будинок у вигляді серця

У самому серці Житомира знаходиться незвичайна будівля, яка більш як 120 років дивує й манить не лише мешканців, але й гостей міста. Це славнозвісний Плоский будинок, що розташований на перехресті вулиці Театральної та площі Перемоги. З вікон цієї будівлі відкриваються краєвиди на Свято-Преображенський і Кафедральний собори й охоплюється поглядом майже вся площа Перемоги. Унікальна будівля має багато народних назв, та найчастіше називають її «Будинок у формі серця».

Будинок у формі серця був побудований як міське пожежне відділення. З'явився він у садибі брандмейстера Златоровіча, який 30 років очолював міську пожежну охорону. Прямо в його садибі містилася перша міська пожежна команда, створена в 1870-х рр., а сама садиба Златоровіча стояла на розі нинішньої площі Перемоги та Іларіоновської вулиці (тепер М. Грушевського).

Сьоме чудо – «Голова Чацького»

Під Житомиром, на березі річки Тетерів, стоїть гранітна скеля з вершинним каменем, який має форму людської голови. Скеля Голова Чацького не є спеціально зробленою скульптурною композицією. Це – витвір природи, яка утворилася у результаті вивітрювання гранітних порід. Вона існує значно більше років, навіть тисячоліть, ніж сам місто Житомир.

Скеля «Голова Чацького» стала символом Житомира. Недарма геологи називають її «візитною картою Землі». В Житомирі така «візитка» – ще й з портретом.

Для нас, Житомир – місто дитинства, цікавих вражень, мрій та сподівань. Це одне із найбільших міст Полісся, яке прикрашають багато архітектурних та історичних пам'яток. Воно, попри всі негаразди, вибороло своє право на існування, зберегло минуле і зараз швидко крокує до майбутнього. Його загадкова історія захоплює, а мальовничі краєвиди просто зачаровують своїм прекрасним виглядом.

Таким чином, любити свій край означає знати його сучасне, а й минуле, оскільки ці знання підносять і звеличують кожного з нас наповнюють гордістю наші серця, розширюють світогляд. Пам'ять – одна з найцінніших особистостей цивілізованої людини, адже на пам'яті тримається рід людський.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Костриця М. Ю. Житомир: підручна книга з краєзнавства / М. Ю. Костриця, Р. Ю. Кондратюк. – [вид. 2-ге, випр. і допов.]. – Житомир: Косенко, 2007. – 464 с.
2. Мокрицький Г. П. Вежа на Пушкінській. До 100-річчя Житомирського водопроводу: Архітектурно-краєзнавчий нарис / Г. П. Мокрицький. – Житомир: Волинь, 1998. – 48 с.
3. Мокрицький Г. П. Водопровід Житомира: 100 років історії: Історико-краєзнавчий ілюстрований нарис / Г. П. Мокрицький. – Житомир: Волинь, 1999. – 96 с.
4. Мокрицький Г. П. Житомир: архітектурно-краєзнавчий ілюстрований путівник-

довідник / Мокрицький Г. П. ; [за заг. ред. авт. ; пер. англ. О. Табунщика ; фотознімки авт.]. – Житомир : Волинь, 2007. – 224 с.

5. Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури міста Житомира і Житомирського району. Вип. 6. [ред. О. М. Іващенко.]. – Житомир : Полісся, 2006. – 306 с.

Вікторія Герасимович
учениця 8 класу Крилівської ЗОШ І–ІІ ступенів
Червоненської ОТГ, Андрушівського району
(науковий керівник: вчитель вищої категорії, старший вчитель
Крилівської ЗОШ І–ІІ ступенів
Червоненської ОТГ, Андрушівського району **Шинкарук Л. Ф.**)

ХУСТКА: НЕ ЗІВ'ЯНЕ НІКОЛИ НА ЦІЙ ПЛОДОНОСНІЙ ЗЕМЛІ

Великі і малі, прості і ситцеві, золотисті, шовкові, шерстяні, пухові, квітчасті, однотонні, з орнаментами та різними візерунками, різних форматів і назв: хустки, шалі, шарфи, косинки – це прекрасні подарунки бабусям, мамам, нареченим та подругам. Вони супроводжують нас у житті. Хустки – це саме життя, з ними міцно пов'язана історія роду.

Проходять роки, десятиліття, виростають нові покоління, змінюється влада, з'являється нова мода, та ніколи не можуть зникнути з пам'яті людської добрі традиції прадідів, їх обереги поруч нас, не дають нам забути, що ми – діти народу українського.

Подивуймося ж і нині, у цей розбурханий час, живучій любові нашого народу, до простого та водночас незбагненого дива, – української хустки.

Саме у цьому ми вбачаємо актуальність визначеної теми. На сьогодні в Україні загалом і на Житомирщині зокрема, це питання вивчено недостатньо та відсутні дані про обрядове значення, різноманітність вживання хустки в житті українських жінок, що і зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою цієї статті є з'ясування обрядової ролі української хустки; вивчення різних видів пов'язування та використання хусток і застосування хустки в народних обрядах Житомирщини.

Нині ніхто не буде заперечувати думку про те, що за молоддю майбутнє. Що саме ця категорія населення акумулює творчий потенціал, а це неодмінно призведе до позитивних зрушень у суспільстві. Застосування даного матеріалу роботи, на нашу думку, можливе під час викладання народознавчих предметів у середній школі, що сприятиме розвитку в учнів елементів наукового світогляду, логічного мислення, спостережливості, уваги, формуванню практичних дослідницьких навичок.

Безліч поетичних і таких знайомих картин та образів, що спливають у пам'яті при теплому, мов дотик рідної долоні, слові «хустка». А їх використання у домашньому побуті українців настільки ж різноманітне, як і рушників. У недалекому минулому хустка була необхідна і багатому, і бідному, і старому, і малому.

Хустка як берегиня роду була поруч із людиною від народження до останнього подиху. Хустка на хрестинах, на весняних хоровах, на сватанні, на вінчанні, на провах козака на війну, хустка при закладенні будинку, при похованні. Хустка і в радості, і в печалі.

Зберігає український народ, як давній символ, пам'ять про хустину. Це перша ознака одягу жінки. Хустка широко розповсюджена на всій Україні.

У спілкуванні з місцевими дідусями й бабусями ми довідалися про давні традиції, звичаї й побут українців. Коли ж звернулися до словника української мови, то прочитали, що тернова українська хустка – це квітчаста хустка, зроблена з тонкої шерстяної тканини, схожої на кашемір. Поділялися хустки на фабричні та домоткані, тобто зроблені вдома з ниток, які виготовлені самостійно та виготовлені на фабриках. Назву свою «тернова хустка» отримали, за однією версією, через схожість зображених на ній квітів до цвіту терену. За другою версією – за назвою фарби з тернових кісточок, якою фарбували тонкі вовняні хустки. Хустки мали спеціальне призначення: буденні, святкові, обрядові, весільні.

Варто погодитися із думкою, що українська хустина – це витвір мистецтва. Колись хустки в Україні (обов'язково – білі) вишивали шовком, сріблом та золотом. Якщо вишивали шовком, то найбільше вживали червоних, синіх, зелених, жовтих та рожевих ниток. Зрідка траплявся і чорний колір. Сині нитки окремо ніколи не вживалися, тільки в поєднанні з червоним. Орнамент на хустках був переважно геометричний, а починаючи з XVIII ст., для хусток увійшов у моду рослинний орнамент – стилізовані квіти ружі (троянди), васильки, гвоздики, мальви, тернові гілочки, зрідка на хустках зображували птахів. Вишиті візерунки розташовуються на хустках по чотирьох кутах та посередині. Інколи по кутах розміщуються головні фігури, а по всьому полі хустки, у гарних комбінаціях, розкидаються дрібніші деталі орнаменту.

Жінки та дівчата носили хустку по-різному, за певними правилами, дотримуватися яких було обов'язково. Ці правила були прості. Їх знали всі.

1. Заміжні жінки на людях і у повсякденному житті повинні були обов'язково повністю ховати волосся під хусткою, наміткою, очіпком, адже тоді вважали, що волосся жінки мало надзвичайну силу. За тодішніми уявленнями не прикрите, не заховане, а розпущене воно могло навіть викликати бурю. Ідучи до церкви, жінки обов'язково повинні були ховати волосся під головний убір.

2. Дівчатка могли не одягати у повсякденному житті хустку і ходити простоволосими. Молоді неодружені дівчата могли одягати хустку так, щоб з під неї виглядало волосся, заплетене в одну чи дві коси, могли навіть викласти коси короною над лобом у вигляді віночка.

Способи пов'язування хусток були різними:

Влітку дівчата складали хустку навскіс трикутником і обмотували її навколо голови, а тім'я залишалося відкритим, щоб волосся було видно. Якщо не одягнений віночок на голову дівчини на виданні, з лівого боку до хустини пришпилюється квітка рожі або гілочка зеленого барвінку.

Зимою дівчата, якщо берали хустку, то нею закутувалися як молодиці, але ззаду на спині з-під хустки та з-під вінка на спину спускаються кілька кольорових стрічок та волосся, заплетене у дві чи одну коси.

Коли пекло сонце і «запалювалося» обличчя, дівчата, боронячись від «запалу» замотувалися білою хусткою так, що ледве визирали очі. Хустка – щоденний одяг. У молодих зав'язувалася переважно під бороду, а в старих жінок – ззаду.

Часто хустину пов'язували під підборіддям, а кінці на маківці (уському передувало зав'язування двох невеликих платків, один з яких проходив над самим лобом) такий спосіб пов'язування хустки називали «в молодичку».

У свято хустки носили не зав'язуючи або закинувши один кінець за спину такий спосіб називали «до церкви». А ще можна було зав'язувати хустину кінцями поверх основного кінця. Таке пов'язування називали «в циганочку».

А скільки чудових традицій і обрядів пов'язано з хустиною!

У кожній родині, де підросла дівчина, розмальована скриня мала повнитися хустками. Їх дбайливо оберігали, хизувалися гостям, і сусідам, неодмінно показуючи, приспівуючи.

Я не панна – я господиня,
У мене хусток повная скриня.

У часи козаччини був добрий звичай у наших дівчат. Коли козаки вирушали з військом у похід, то кожна дівчина своєму нареченому дарувала вишиту хустину як символ вірності в коханні.

У Тараса Шевченка читаємо:

Дарувала шиту шовком хустину,
Щоб згадував на чужині.

На випадок, коли козака спіткає смерть у дорозі чи він загине в бою, хустка від дівчини виконує велику роль: нею вкривають обличчя козака – «щоб хижі птахи очей не довбали, козацької крові не випивали...». Якщо козака ховали з військовими почестями, то тіло його клали в домовину, накривали червоною китайкою, а вишиту хустину клали на осідланого коня, якого вели за домовиною.

І нині у нашій місцевості зберігся звичай дарувати юнакові, який іде служити до лав Збройних Сил України, хусточку, а в ній грудочку рідної землі. Коли син вирушав у дорогу, мати зав'язувала у білу хустину хліб, щоб не забував батьківського порогу.

Хустка здавна відіграла й важливу оберегову, магічну функцію. Чи не через те так широко й значуще фігурує вона в українському весільному обряді, починаючи зі сватання, коли на знак згоди дівчина підносила старостам хустку на хлібі або на знак відмови – нелюбому хустку на гарбузі.

У наш час хустина дещо змінила своє призначення. Вона стала прикрасою до жіночого вбрання, відкриваючи гарне жіноче волосся, красу зачіски і обличчя. Хай завжди береже вона тепло ваших душ і живе вічно, як наша невмируща мати – Україна.

Отже, українська хустка має тривалу і багату історію. В українського народу вона була одночасно і прикрасою, й оберегом, й одягом на кожний день.

Українські жінки особливо цінували хустку, яка діставалася їм у спадок від бабусі чи матері. У козацькій традиції хустка також займала особливе місце. Сучасне декоративне та народне мистецтво надає українській хустці важливого значення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гусятинська ЗОШ I-III ступенів. Виховний захід: «Обрядове значення української хустки. Народознавче дослідження» Підготували учні 8 класу. Вчитель Храплива Г. С. (особистий архів автора).

2. Вив'язування хусток і наміток на фестивалі «Волинське Віче» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://freeref.ru/wievjob.php?id=36342>.

3. На Подіумі – українська хустка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://5fan.ru/wievjob.php?id=53349>.

4. Секрети зав'язування хустки [ТСН] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/video/video-novini/sekreti-zav-yazuvannya-hustki.html?page=1&items=46001&type=0>

Валерія Карпенко

учениця 10 класу Озерненської гімназії Житомирського району
(науковий керівник:
учитель історії **Герман Т. В.**)

РОДОВЕ ПОСЕЛЕННЯ ТАРТАК ЧЕРНЯХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Значення діяльності екопоселенців задля збереження екології є надзвичайно актуальним. Адже погіршення екології на Землі, вичерпання природних ресурсів є загрозою як для існування людства так й всієї планети.

Феномен екопоселення у світі та в Україні привертає увагу багатьох провідних учених. Відомими зарубіжними дослідниками цього питання є Р. Гілман, Д. Крістіан, Л. Волкер. Вітчизняна дослідниця Т. Дієва [2] намагається дати відповідь на два запитання: як з'явився феномен екопоселень взагалі та яким чином він з'явився в Україні. М. Плотнікова [4] у своїх наукових працях розглядає соціально-економічні основи, причини та алгоритм створення екопоселень як моделі розвитку суспільства. У працях М. Кропивко [3] розкрито організаційні особливості створення родових садиб як альтернативної форми розвитку господарств населення, обґрунтовано авторське визначення понять «екопоселення» і «родова садиба». Питання економічної доцільності впровадження органічного способу виробництва в екопоселеннях досліджувала Н. Зіновчук.

Про створення та розвиток родового поселення в урочищі Тартак Черняхівського району Житомирської області детальну інформацію надають у інтерв'ю самі мешканці.

Мета дослідження полягає у вивченні історії заснування та розвитку родового поселення в урочищі Тартак Черняхівського району Житомирської області.

Уперше термін «екопоселення» був уведений Робертом Гілманом 1991 р. у звіті «Екопоселення і громади, що само забезпечуються». Згідно визначення із Глобальної мережі екопоселень (GEN), екологічне поселення – це альтернативне або традиційне поселення, створене для регіональної інтеграції екологічного, економічного, соціального та культурного аспектів сталого розвитку з метою відновлення соціального і природного середовища [1]. Рух екопоселень у західних країнах з'явився наприкінці 1940-х рр. не випадково, а став певним відгалуженням, належачи, з одного боку, до нових суспільних рухів, а з іншого – маючи корені у більш ранніх утопічних поселеннях та хіпі-комунах, привнісши нову – екологічну ідеологію. Для нашої країни феномен екопоселень є новим. На відміну від західних країн, Україна не мала такого історичного досвіду у вигляді різного роду комун та альтернативних спільнот. Нові суспільні рухи, які значною мірою долучилися до виникнення екопоселень у західних країнах, в Україні також порівняно слабо розвинені. Однак в Україні має місце рух, який можна назвати рухом екологічних поселень, – рух родових поселень.

Рух родових поселень в Україну прийшов на початку XXI ст. із Росії, де він зародився наприкінці 1990-х рр. після виходу у світ серії книжок В. Мегре «Звенящие кедры России», «Анастасія». Основна ідея руху полягає у створенні поселень, які складаються із окремих помість (садиб, маєтків) зазвичай приблизно гектар землі, що належать родинам (звідси назва – родові) [2]. У Концепції створення Родових поселень в Україні знаходимо таке тлумачення цих термінів. «Родове поселення» – це самостійна адміністративно-територіальна одиниця, населений пункт, що організований на засадах місцевого самоуправління та складається із родових помість і об'єктів соціально-культурного та суспільного призначення. «Родове помістя» – це об'єднаний задумом засновника Родового помістя та представників його родини комплекс, що складається із земельної ділянки для створення Родового помістя, розміщеного на ній Родового Дерева, посадок дерев, кущів та іншої рослинності, водних об'єктів природного та штучного походження, житла, підсобних будівель, що створює простір для життя і діяльності родини, зміцнення роду, посилення родинних зв'язків і який передається у спадок по роду засновника Родового помістя, якщо спадкоємці згодні жити по статуту Родового поселення.

Скільки точно родових поселень є в Україні – достеменно невідомо. У 2011 р. називалась цифра 25, але ці дані приблизні, оскільки держава не веде лік цим адміністративним одиницям. Аналіз даних, наведених на Інтернет-порталі свідчить, що у 2014 р. у екопоселеннях України проживало майже 300 сімей [3].

На Житомирщині процес створення родових поселень набув найбільш відчутних темпів. Так станом на 2010 р. було одне поселення, у 2015 р. уже – дванадцять [4]. Анастасія, поселенка «Тартак» пояснила це тим, що на Житомирщині є достатньо вільних земель, що не обробляються адже ґрунти у нашому краї менш родючі ніж, наприклад, у Вінницькій області, тому і отримати дозвіл на створення поселення набагато простіше. Під час дослідження ми з'ясували, що одне з перших родових поселень, яке виникло не

лише на Житомирщині, а й в Україні було поселення в урочищі Тартак. Власне яке ми й дослідили.

На питання, яка історія родового поселення в якому Ви проживаєте, Анастасія відповідає: «Назва нашого поселення Тартак тому, що воно знаходиться поруч із урочищем з аналогічною назвою. Поселення розташоване у мальовничому природному місці, біля р. Кам'янка у 14-ти кілометрах від міста Житомира. Це є Черняхівський район, землі Вишпільської територіальної громади. Назва Тартак не остаточна, досі тривають дискусії із приводу нової назви. Одностайності у цьому питанні нема. Одні говорять, що не важливо, якою буде назва, інші, що як човен назвеш, так він і попливе. Перші поселенці з'явилися тут у 2002 р. До того тривали організаційні питання. Ми з одnodумцями прочитавши книги серії «Звенящие кедры», «Анастасия», «Пространство любви», надихнулися ідеєю створення родового помістя для своєї сім'ї та Роду. З 2001 р. періодично зустрічалися у Житомирському парку, мріяли про те, яким буде наше поселення. Не можна назвати конкретної людини як засновника – це було коло одnodумців» [5].

Під час дослідження ми зустріли різну статистику щодо кількості родин, які проживають у Тартаку. М. Плотнікова називає 7 сімей, які проживають постійно і 31 родина, що зараз створює своє помістя у поселенні [4].

Самі мешканці говорять, що постійних – це 5 сімей і ще 27 у режимі дачі. Наприклад, у Анастасії лише літній будинок, але вона активно творить на землі, висаджує сади та ліси, розвиває городництво на принципах органічного землеробства та пермакультури, викопала ставок й заклала у цьому році фундамент для майбутнього будинку. Та є такі родини, які взяли гектар землі, про всяк випадок, і зникли. Самі мешканці говорять про те, що було б добре забрати у них землю і передати тим бажаючим, які б хотіли приєднатися до екопоселенців, адже вільної землі вже нема.

Мешканці Тартака називають головну причину створення поселення – це знайомство з книгами В. Мегре, а саме з тим образом життя, який описаний Анастасією – життя у просторі любові. М. Плотнікова вважає, що причинами появи екопоселень є глобальне бачення світу – багато людей у світі наразі усвідомлюють, що пануючий спосіб життя є таким, що веде до екологічної катастрофи, яка безумовно є фатальною для людства. Розуміння існуючої ситуації й неможливість самотужки змінити глобальну ситуацію схиляє все більше коло людей у подальшому приймати в цьому участь і щорічно їх кількість зростає у геометричній прогресії. По-друге, особисті причини, зокрема різке погіршення якості міського способу життя (люди багато працюють, втрачають час, гроші та здоров'я, але перестають бачити для чого це продовжувати робити – якість води та повітря знижуються, їжа в містах є практично шкідливою для здоров'я, постійна наявність стресів, метушні, фізичного та психологічного виснаження), для того щоб народити та вирости дітей в екологічно чистому та безпечному місці, пошук методів та механізмів духовного та фізичного зростання, вплив певних ідей (літератури, вчень), відчуття волі, формування позитивного середовища тощо. Велике стійке

поселення у повній мірі забезпечене фахівцями з всіма необхідними професіями та формування соціуму [4].

Основними заняттями мешканців Тартака є органічне землеробство, бджільництво, домашні ремесла та промисли, збиральництво. Менш поширене тваринництво у зв'язку з тим, що серед екопоселенців великий відсоток вегетаріанців. Основою землеробства у поселенні є не рільництво, як у наших пращурів, а городництво та садівництво, яке розвивається на основі пермакультури і забезпечує господарства всім необхідним на 70–80 %. Жителі родових поселень прагнуть достатності у всьому, тому відроджують старовинні ремесла та промисли такі, як: плетіння з коріння сосни, джгутове плетіння із сухих трав, будівництво з саману, гончарство, деревообробка. У подальшому планується розвиток таких промислів як бондарство, різьблення по дереву, пірографії (випалювання по дереву), виготовленні садової архітектури «дух лісу», прядіння та ткацтво.

Досліджуючи побут мешканців Тартака ми зрозуміли, що збереження природи для них є одним з головних завдань і реалізують вони його також через зведення екобудинків. Найпопулярнішим матеріалом у будівництві є саман – будівельний стінний матеріал, що представляє собою невипалену цеглу із суміші глини, соломи та піску. Для виготовлення саману застосовують місцевий матеріал, що дозволяє заощадити матеріальні ресурси й електроенергію як при будівництві так і при експлуатації. Такі будинки є теплими й затишними, енергозаощадливими, екологічними, автономними. Побуту поселенців властивий «споживацький мінімалізм», який також спрямований на збереження екології та на гармонію людини з природою [5].

Отже, у другій половині ХХ ст. через погіршення екологічної ситуації у світі й через ряд особистих причин на заході зароджується рух екопоселень, що в Україні отримав назву рух родових поселень. Незважаючи на те, що у нашій країні розвиток руху знаходиться у зародковому стані, кількість таких екопоселень має тенденцію до зростання й підтвердженням цього є Житомирська область. Родове поселення в урочищі Тартак Черняхівського району було одним із перших не лише в Житомирській області, а й в Україні. Більшість поселенців намагаються розкрити людину самої себе, свого потенціалу, віднайти втрачену єдність з Природою і гармонійно співіснувати з нею, а не експлуатувати задля задоволення власних потреб.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глобальная сеть Экопоселений – Global Ecovillage Network (GEN) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gen.ecovillage.org>
2. Дієва Т. С. Феномен екопоселення у світі та в Україні / Т. С. Дієва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6121/>
3. Кропивко М. М. Організаційні особливості створення родових садіб як альтернативної форми розвитку господарств населення / М. М. Кропивко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – С. 24–28.
4. Інтерв'ю з М. Ф. Плотніковою, к. е. н., доцентом кафедри менеджменту інвестиційної діяльності Житомирського національного агроекологічного університету, записані автором (особистий архів автора).
5. Інтерв'ю жителів поселення Тартак (особистий архів автора).

Наукове видання

Україніка молода: збірник статей

Випуск 6

Науковий редактор: Венгерська В. О., д. і. н., доцент, завідувач кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Ковальчук І. В., к. і. н., доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Ковальчук І. В., к. і. н., доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Надруковано з оригінал –макета авторів

Адреса організаційного комітету:

10014, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, буд. 40

Ел. пошта: ivankov1905@rambler.ru

www.zu.edu.ua

Підписано до друку 31.05.17. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 11.39. Обл. вид. арк. 11.81. Наклад 150. Зам. 48.

Віддруковано ФО-П Левковець Н. М.

Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи: серія ВОО № 762297 від 15.02.2005 р.

Електронна пошта: levkovetz@ukr.net